

PORKOLÁB TIBOR

LÉVAY, A KRITIKUS

(A Budapesti Szemle *Értesítő*-rovata a századfordulón)*

Koszorúmat én a Budapesti Szemle
Egyszerű oltárán szívesen teszem le;
Nem ég ott tömjén, nincs dicsőtő lárna
Naggyá fűjt kicsinyek jubileumára.

Ott, ha egynek-másnak tyúkszemére lépnek,
Az is csak hódolat Igaznak és Szépnek.
Zúghat körülte a léha kor divatja,
Ő csak saját lelke szózatát hallgatja.

Lévay József

A Szemle legderekabb „dolgozótársa”

Lévay Józsefnek több mint négy évtized alatt közel kétszáz verse és versfordítása jelenik meg a Gyulai Pál (majd Voinovich Géza) által szerkesztett Budapesti Szemlében. Már a folyóirat indulásánál jelen van *Könnyű búcsú* című költeményével,¹ és a Szemle adja közre egyik utolsó életében megjelent versét, a *Tompa emléke* című centenáriumi ódáját is.² A századvég és a századforduló évtizedeiben a *Költemények*-rovatnak – magát Gyulait, valamint a többi kedvelt szerzőt, Szász Károlyt, Vargha Gyulát, Kozma Andort is felülmúlva – Lévay a leginkább foglalkoztatott poétája. Az *Értesítő*-rovat versgyűjteményeiről és Burns-kötetéről közöl elismerő bírálatokat.³ Sokkal kevésbé ismert ugyanakkor, hogy Lévay az 1880-as évek elejétől 1909-ig (Gyulai haláláig) kritikusként is jelen van a Szemlében. Kritikus működésének homályban maradása jórészt azzal magyarázható, hogy könyvbírálatok különböző szignatúrákkal, lényegében anonim módon jelennek meg a folyóiratban. E rejtőzködést részben – ahogy erre a Szemle-„dolgozótárs” Angyal Dávid *Emlékezései* rávilágítanak – Gyulai szerkesztői gyakorlata teszi érthetővé: „Írogattam tovább a Szemle értesítőjébe, a rövid cikkeket, hol 'd-t' aláírással, hol más betűt használva aláírásnak. Gyulai szerette, ha a rövid cikkek névtelenül jelentek meg. Az angol szemlék névtelen cikkei példájára gondolt és szívesen hallotta, hogy az olvasók találgatják a cikkek szerzői nevét. Egyszer Salamon Ferenc írt a Kiegészésről

* A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

¹ BpSz, 1873, 1. kötet, 171–174.

² BpSz, 1917, 491. kötet, 293–295.

³ PÉTERFY 1881; PÉTERFY 1899; PÉTERFY 1892.

magvas tanulmányt a *Szemlébe*, és 'm. h.' betűkkel írta alá. Gyulaival együtt találtuk ki az aláírást, abban a hiszemben, hogy az olvasók Maszák Hugóra fognak gondolni. Azonban kitűnt, hogy Marczali Henriknek tulajdonították némelyek Salamon tanulmányait, ami nem volt feltűnő, mert Marczali is írt ilyen hatalmas történeti tanulmányokat a *Szemlébe* betűjel aláírással. Marczali nem igen tiltakozott a szerzőség ellen, amin aztán Gyulai és Salamon jól mulattak.⁴ Ez a gyakorlat ugyanakkor Lévay szándékaival sem áll ellentétben. Gyulaival folytatott levelezése azt valószínűsíti, hogy eleve csak azzal a feltétellel vállalja a bírálói szerepkört, ha szerzősége titokban maradhat. A „titkolódzás” sikerességét illetően Gyulainak többször is meg kell nyugtatnia aggódó „dolgozótársát”. „Abból, hogy Hollán tudja álnevedet s neked izent, ne következtessd ezt: immár hijába volt minden titkolódzás. Az írók közül senki sem tudja; Beöthy Szász Károlyt tartja a cikk szerzőjének, mások engem, némelyek Péterfyt. Csak Szily Kálmán tudja, hogy te írtad a hírhedt szemlét. [...] Csak folytasd barátom a megkezdett lyrai szemlét. [...] Nagyon kérlek a bírálatra s ügyelni fogok kéziratára, hogy senkise lássa” – magyarázkodik például 1893. december 31-én kelt levelében.⁵ 1896. február 14-én hasonló ígérettel igyekszik munkára serkenteni a vonakodó kritikust: „Úgy eltitkolom, hogy senki sem tudja meg.”⁶ 1900. július 8-án pedig elégedetten írja Miskolcra: „Endródi s néhány hive, köztök Beöthy is, nagyon haragusznak a kritikára, de úgy látszik, jobbnak tartják az agyon hallgatást. Nem sejtik, hogy te írtad.”⁷ Kritikusi működését Lévay később sem teszi nyilvánossá. Amikor például az Akadémia felkérésére 1911-ben készített életrajza⁸ lezárásaként felsorolja írói működésének „nevezetesebb” adatait, a könyvbírálatokról egy szót sem ejt. Lévay monográfiája, Zsigmond Ferenc sem tud a kritikákról,⁹ pedig ő az új század első éveiben – anyaggyűjtési szándékkal – fel is keresi Lévayt (és a borsodi Lévay-rokonságot). És bár Ady Endre megjegyzése („Az öreg úr [Gyulai Pál] majdnem agyonvert, amikor azt találtam neki mondani, hogy Lévay József, a vén nyugdíjas alispán és falusi bácsi, nem érthet az új, városi, összetett lélek lírájához”¹⁰), valamint Hatvany Lajos visszatekintése („Akkoriban nagyon haragudott az Arany utáni kor epigon nemzedéke Gyulaira, Lévayra, amiért a *Budapesti Szemle* megszentelt hasábjain üldözték a fiatalságot”¹¹) mintha arra engedne következtetni, hogy a kortárs írók tudják, de legalábbis sejtik azt, hogy ki rejtőzik a szigorú könyvbírálatok mögött, nemigen lelhető fel adat arról, hogy – a *Szemle* szűkebb körét leszámítva – bárki is tisztában lett volna a ténnyel: a századforduló éveiben Lévay nem csupán vezérváltó, de meghatározó kritikus is Gyulai folyóiratának. A magyar irodalom „patriarchájaként”, a népnemzeti költészet „utolsó mohikánjaként” tisztelt miskolci poéta úgy válik hosszú életének utolsó

⁴ ANGYAL 1971, 112–113. Köszönöm Császtvay Tündének, hogy felhívta a figyelmemet erre a kiadásra.

⁵ MTAKK, Ms 5689/282.

⁶ MTAKK, Ms 5689/291.

⁷ MTAKK, Ms 5689/302.

⁸ LÉVAY 1919.

⁹ Lásd ZSIGMOND 1906.

¹⁰ ADY 1973, 292.

¹¹ HATVANY 1981, 149.

évtizedében modernségellenes jelképpé, hogy a „modern lantpengetők” és „lyrai reformatorok” ellen irányuló kritikusi tevékenysége lényegében ismeretlen marad. Például a Kisfaludy Társaság miskolci jubileumi Lévay-ünnepélyén (1911. november 19.), amely alkalmat ad „a mai cosmopolita Magyarország”, e „lármás, zavaros eszménynélküli korszak”, „a ferde irányba tévedt izlés” elleni demonstrációra is, számtalan változatban jut kifejezésre az az óhaj, hogy az ünnepelt még sokáig örvendeztesse „szelid költészete igaz gyöngyeivel a divatos Ady-féle költészet termékeitől megcsömörlött lelkeket és szíveket”.¹² Annak viszont nincs nyoma (bár az ünnepély dokumentumai hiánytalanul hozzáférhetők a *Lévay emlékkönyv*ben és a Lévay-hagyaték jelentős részét őrző Herman Ottó Múzeumban), hogy a méltatók tisztában lennének azzal: majd’ negyedszázadon át Lévay írta azokat a könyvbírálatokat, amelyeket bizonyára nagy meglepődéssel olvastak a Szemle „megszentelt hasábjain”. Pedig a Gyulai szerkesztői tisztét megöröklő Voinovich Géza már a miskolci ünnepély előtt lerántja a leplet a kritikus Lévayról: a Szemlelében megjelenő Lévay-tanulmányában nem csupán azt árulja el, hogy „Lévay számos kisebb bírálatot írt a *Budapesti Szemle*be verses könyvekről”, de néhány Lévaynak tulajdonított kritikából idéz is.¹³ Az ugyancsak a Szemle „dolgozótársi” és baráti köréhez tartozó Kozma Andor is bepillantást enged – Gyulairól készített „arczképében” – az *Értesítő*-rovat működésébe: „a kit Gyulai Pál levágásra méltat, azt kedveli. [...] Eleven írónak Gyulai Pál írásban csak ilyen harcziás módon volt képes tudtára adni, hogy beveszi őt a komoly irodalomba. Ha már valakit ekkép íróvá ütött s úgy gondolta, hogy az most már a Szemle dicséreteit megérdemli, akkor átadta azt az ő galambösz és galambszívú nagy költőtársának s legjobb barátjának, Lévay Józsefnek, hogy írjon róla tovább.”¹⁴

A Lévay kritikusi szerepvállalását övező homályt az irodalomtörténet-írás is csak részben oszlatja el. Schöpflin Aladár például centenáriumi Lévay-tanulmányában (1925) utal arra, hogy a miskolci poéta „verseken kívül versbírálatokat is írt”, konkrétumokkal azonban nem szolgál.¹⁵ Gyulai monográfiája, Papp Ferenc a Gyulai–Lévay-levelezést áttekintve állapítja meg, hogy Lévay műbírálati „1895-től fogva sűrűn követték egymást a Budapesti Szemle Értesítőjében vagy külön cikkeként”.¹⁶ Papp a levelezés alapján néhány kritikát azonosít is – hangsúlyozva, hogy a Szemlelében Lévaynak „ezeken kívül jóval több bírálata jelent meg”.¹⁷ Ugyanakkor Lévay biográfiája, Miklós Róbert, valamint a hatkötetes akadémiai irodalomtörténeti kézikönyv (1965) Lévay-fejezetének szerzője, Kovács Kálmán nem tesznek említést a kritikákról. A Gyulai-fejezetet jegyző Somogyi Sándor viszont megjegyzi, hogy Gyulai Adyt „bíráltatja” Lévayval a Szemle-

¹² LE 1912, 66, 75, 96. Az ünnepélyről lásd PORKOLÁB 2000.

¹³ VOINOVICH 1911, 129. Mindezt megismétli centenáriumi Lévay-emlékbeszédében (1925): VOINOVICH 1943, 77–78. Az emlékbeszédet kissé módosított formában lásd Lévay – Voinovich által sajtó alá rendezett – *Utolsó verseinek* (LÉVAY 1925) és a Franklin Társulat Lévay-kötetének (LÉVAY 1934) a bevezetőjeként.

¹⁴ KOZMA 1913, 4.

¹⁵ SCHÖPFLIN 1925, 391.

¹⁶ PAPP F. 1935–1941, II, 675.

¹⁷ PAPP F. 1935–1941, II, 669–670.

ben.¹⁸ Az irodalomtörténet-írás tehát – ha szórványosan is, de – számon tartja Lévay kritikusi működését, könyvbírálatainak azonosítását azonban nem (vagy csak nagyon esetlegesen) végzi el. Még a Szemle bírálataira gyakran hivatkozó Komlós Aladár is csupán egy Vajda János-kritikát kapcsol össze Lévay nevével: „V. Z. jegy alatt 1896-ban Lévay József terjedelmes cikket írt Vajda Jánosról”.¹⁹ Ezt a bírálatot a Vajda-kritikai kiadás is Lévaynak tulajdonítja: „Lévay József a V. Z. betűk mögé rejtőzve nagyon ünneprontó hangon hosszasan boncolja, elemzi Vajda hibáit, fogyatékoságait.”²⁰ Újabban Kosztolánczy Tibor állapítja meg, hogy a Szemle „erős, időnként megsemmisítő erejű” bírálatai mögött „leggyakrabban a szelíd miskolci poéta, Lévay József rejtőzik”, ám tétélesen ő is csak néhány Szabolcska Mihály-kritika esetében mondja ki Lévay szerzőségét.²¹ A Lévay-kritikák szisztematikus leválogatásának és azonosításának az elmaradása minden bizonnyal arra a – közvélekedéssé váló – meggyőződésre vezethető vissza, mely szerint a Szemle anonim és pseudonim könyvbírálati Gyulai álláspontját közvetítik. Már a kortársak Gyulai ítéletének felmutatásaként olvassák ezeket a kritikákat – ahogy ezt Németh G. Béla hangsúlyozza: „S bár a lapba Szász Károlytól Lévay Józsefen át a kiváló fordító Nagy Péter református püspökig sokan írtak kritikai-esztétikai cikkeket, a közönség – joggal – Gyulai variáloinak tekintette őket. A Szemle és Gyulai irodalomkritikai tekintetben szinonimává lettek.”²² Érthető tehát, hogy az irodalomtörténet-írás is „Gyulai kritikai működésének” megnyilvánulásaiként kezeli az *Értesítő*-rovat bírálatait,²³ és a szerzői attribúcióra legfeljebb a kritikátörténeti szempontból különösen jelentősnek vélt szerzők (például Péterfy Jenő) esetében vállalkozik.²⁴ Pedig több mint félszáz – főként verseskötetek felett ítéletet mondó – Szemle-cikkről lehet nagy bizonyossággal állítani, hogy Lévay a szerzőjük. (Összehasonlítás végett: még Péterfy Jenő is csak körülbelül negyven szépirodalmi tárgyú bírálattal van jelen a folyóiratban.²⁵) Az azonosítás részben Lévay naplófeljegyzései,²⁶ részben Gyulai és Lévay (maig kiadatlan) levelezése,²⁷ részben a szignatúrahasztnál sajátosságai,²⁸ részben Voinovich Géza adatai²⁹ alapján végezhető el. Ehhez a munkához a miskolci Lévay József Könyvtár 1988-ban kiadott Lévay-bibliográfiája nemigen hívható segítségül, hiszen csupán egyetlenegy

¹⁸ MIKLÓS 1978; SÓTÉR 1965, IV, 221. Lásd még SOMOGYI 1977, 248, 440.

¹⁹ KOMLÓS 1966, 35. Lásd még KOMLÓS 1972, 39.

²⁰ VAJDA 1969, II, 225. Lásd még VARGA P. 1994, 106, 160, 309, 310.

²¹ KOSZTOLÁNCZY 2008, 300, 302.

²² NÉMETH G. B. 1981, 137. Lásd még NÉMETH G. B. 1981a, 86.

²³ Lásd például HORVÁTH Z. 1974, 181.

²⁴ Lásd ZIMÁNDI P. István – Angyal Dávid és Szilágyi Sándor jegyzéke alapján – összeállított bibliográfiáját: *Péterfy Jenő műveinek jegyzéke* = ZIMÁNDI P. 1972, 511–544.

²⁵ Lásd ZIMÁNDI P. 1972, 174.

²⁶ Lásd például: LÉVAY 2001, I, 121, 132, 222, 225–226, 228, 261, 282, 311, 314, 318, 357, 376, 378, 381; II, 57.

²⁷ MTAKK, Ms 570/48–63, 689/209–325.

²⁸ Lévay – két kivételtől eltekintve – a nevének a betűit használja szignatúráként. Legtöbbször az *ó*, illetve az *o* betűt, de gyakran él a *z*, a *v*, az *a* és az *f* betűkkel is. Olykor betűkombinációkat alkalmaz: a *V. Z.*-jegy áll például három könyvbírálat után.

²⁹ VOINOVICH 1911, 129, 131.

tétellel tudja szaporítani a Voinovich-féle attribúciókat.³⁰ Ám ha e külső források nem is állnának rendelkezésre, a szerzőség megállapításához akkor is elégséges lenne a bírálatok belső sajátosságainak (nyelvhasználatának, normarendszerének, gondolatvezetésének, szerkesztésmódjának stb.) a vizsgálata. Arany János fidibuszra írt, élceldő rigmusainak („ostobaságainak”) egyike ifjú miskolci költőbarátját veszi célba: „Lévay – / Mindig a tavalyi.”³¹ Lévay hajlott korú kritikusként is nagyon kiszámítható és könnyen kiismerhető. Az adatforrások és a szövegsajátosságok – egymást is kontrolláló – áttekintése után kijelenthető, hogy a Szemle stratégiai jelentőségű szépirodalmi bírálatait a kilencvenes évek elejétől-közepétől szinte kivétel nélkül Lévay írja. (Maga Gyulai ekkor már nemigen vállalkozik kritikusi fellépésekre. A Kozma Andor által vizionált – fent idézett – munkamegosztás már csak ezért sem igazolható.) Az említett Vajda- és Szabolcska-kritikák³² mellett Lévay bírálja Vargha Gyula,³³ Bartók Lajos,³⁴ Kozma Andor,³⁵ Ábrányi Emil,³⁶ Reviczky Gyula,³⁷ Endrődi Sándor,³⁸ Jókai Mór,³⁹ Gárdonyi Géza,⁴⁰ Erdős Renée,⁴¹ Kaffka Margit⁴² és Ady Endre költeményeit, valamint *A Holnap*-antológiát.⁴³ Ezek közül az Ábrányi-, a Reviczky-, a Vajda-bírálatot és az Endrődiről írt második kritikát Gyulai olyan fontosnak tartja, hogy az *Értesítő*-rovatból kiemelve önálló „tanulmányként”⁴⁴ közli. Ráadásul a századvég éveiben Lévay tekinthető a Szemle legtöbbet foglalkoztatott kritikusának. A fentiekén túl bírálatot ír Pósa Lajos, Zalár József, Szalay Fruzina, Radó Antal, Luby Sándor, Jakab Ödön, Makai Emil, Borcsai (Fehér) Géza, Torbágyi-Thurner József, Palágyi Lajos, Zemléni Árpád, Szalay Károly, Tóth Benő, Miklós Elemér, Farkas Imre, Herceg Jenő, Erdélyi Zoltán, Kovács Norbert, Czóbel Minka, Apostol Bertalan, Sas Ede, Harsányi Kálmán, Csizmadia Sándor, Thaly Kálmán, Hajós Izsó, Tömörkény István, Koronghi Lippich Elek, Sajó Sándor, Alba Nevis (Unger Ilona), Vértesy Jenő, B. Szász Piroska, Nil (Rozsnyai Kálmánné Dapsy Gizella), Kulcsár Ferenc, Bodor Aladár, Lengyel Miklós, Oláh Gábor, Illyés Bálint, Vörösmarty Géza és legifj. Szász Károly köteteiről.⁴⁵

³⁰ 464. tétel = LÉVAY 1988, 71.

³¹ ARANY 1982, 242.

³² LÉVAY 1896b; LÉVAY 1892; LÉVAY 1894a; LÉVAY 1899b; LÉVAY 1901; LÉVAY 1905.

³³ LÉVAY 1882.

³⁴ LÉVAY 1890a; LÉVAY 1902c.

³⁵ LÉVAY 1893a; LÉVAY 1899.

³⁶ LÉVAY 1894.

³⁷ LÉVAY 1895.

³⁸ LÉVAY 1897b; LÉVAY 1900a; LÉVAY 1902.

³⁹ LÉVAY 1899c.

⁴⁰ LÉVAY 1902d; LÉVAY 1904b.

⁴¹ LÉVAY 1903b; LÉVAY 1906b; LÉVAY 1909a.

⁴² LÉVAY 1907c.

⁴³ LÉVAY 1908c; LÉVAY 1908e.

⁴⁴ Lásd MTAKK, Ms 5689/291.

⁴⁵ LÉVAY 1897c; LÉVAY 1898a; LÉVAY 1898b; LÉVAY 1899a; LÉVAY 1899d; LÉVAY 1900; LÉVAY 1901; LÉVAY 1901a; LÉVAY 1901b; LÉVAY 1901c; LÉVAY 1902a; LÉVAY 1902b; LÉVAY 1902d; LÉVAY 1902e; LÉVAY 1903a; LÉVAY 1903c; LÉVAY 1903d; LÉVAY 1903e; LÉVAY 1903f; LÉVAY 1903g; LÉVAY 1904;

Minden jel arra mutat, hogy Gyulai Lévayt tekinti a Szemle legmegbízhatóbb „dolgozótársának”. A ’70-es és a ’80-as években még csak a *Közlémények*-rovatot tölti meg barátja verseivel és versfordításaival. Ahogy egyik (keltezetlen) levelében írja: „Nem akarnék a fiatal geniekre szorulni, nem azért mert fiatalok, hanem azért, mert nem csak nem geniek, hanem még nem is talentumok.”⁴⁶ A kilencvenes évek második felétől pedig már az *Értesítő*-rovatot is Lévay uralja. „Bírálatos ismertetései”⁴⁷ az 1880-as évek elejétől szórványosan, majd a kilencvenes évek közepétől rendszeresen jelennek meg a Szemlében – egészen Gyulai haláláig. 1909 második felétől nem jelenik meg többé Lévay-kritika a folyóiratban. E különös, öregkori kritikusi feladatvállalás nyilvánvalóan azzal hozható összefüggésbe, hogy nyugdíjba vonulásával (1895) Lévay felszabadul a vármegyei alispánság (korábban főjegyzőség) hivatali terhei alól. Gyulai szorgos és lelkiismeretes kritikusra talál nyugalmazott barátjában. Levelezésük jórészt abból áll, hogy Gyulai igyekszik minél több recenzió megírására rábírní Lévayt: „Nagyon rád szorultam, nincs semmi szépirodalmi kritikám” – írja például 1896. február 14-én.⁴⁸ 1904. január 17-én így instruálja barátját: „kisebb cikkekben, kivált a szépirodalmat illetőleg nagy hiányt szenvedek. Azért írj minél többet. Közelebből újra küldök neked néhány lyrikust, ezekről talán összefogva lehetne írni.”⁴⁹ Sorra érkeznek Miskolcra a szemlézésre kiválasztott „lyrikusok” (azaz verseskötetek), e küldeményeket pedig panaszkodó, az ígéretek teljesítését sürgető, barátian feddő levelek követik.⁵⁰ A kötelességtudó Lévay olykor vonakodva ugyan, de igyekszik megfelelni Gyulai elvárásainak.⁵¹ A szerkesztő-barát 1906. augusztus 23-án kelt levelében meg is jegyzi: „Köszönöm a bírálatokat, melyeket a múlt hóban a *Szemlé*-be küldtél. Te sokkal derekabb dolgozótárs vagy, mint én levélíró.”⁵² Angyal Dávid szerint a Szemle nem csupán azért szenved hiányt ilyen „rövid cikkekben”, mert „kevés író vállalkozott a könyvismertetés hálátlan feladatára”, hanem azért is, mert „a vállalkozók közt sem volt mindenki megbízható Gyulai felfogása szerint”.⁵³ Az a feltétlen bizalom, amely Gyulai és Lévay „dolgozótársi” viszonyát meghatározza, több mint fél évszázados, a ’80-as években – Csengery Antal és Arany János halála után – elmélyülő barátságukra alapozódik. Lévay például ezt jegyzi fel naplójába 1898. augusztus 25-én: „Őt szeretem legjobban íróbarátaim és

LÉVAY 1904a; LÉVAY 1905a; LÉVAY 1905b; LÉVAY 1905c; LÉVAY 1905d; LÉVAY 1906a; LÉVAY 1906c; LÉVAY 1906d; LÉVAY 1906e; LÉVAY 1906f; LÉVAY 1907; LÉVAY 1907a; LÉVAY 1907c; LÉVAY 1908a; LÉVAY 1908b; LÉVAY 1908d; LÉVAY 1909a.

⁴⁶ MTAKK, Ms 5689/229.

⁴⁷ LÉVAY 1909a, 313.

⁴⁸ MTAKK, Ms 5689/291.

⁴⁹ MTAKK, Ms 5689/306.

⁵⁰ MTAKK, Ms 5689/242, 245, 265, 267, 275, 278, 281, 282, 284, 286, 290, 291, 294, 295, 299, 300, 301, 302, 305, 309, 310, 311, 312, 321, 325.

⁵¹ MTAKK, Ms 570/49, 152, 54, 56, 57, 60, 61. Lásd még LÉVAY 2001, I, 51–52, 121, 222, 228, 261, 282, 311, 355; II, 57.

⁵² MTAKK, Ms 5689/314.

⁵³ ANGYAL 1971, 87.

ismerőseim közt. Senki sincs rám annyi ösztönző hatással.”⁵⁴ A személyes vallomásoktól tartózkodó Gyulai pedig így ír Lévainak 1907. augusztus 14-én: „te vagy legrégibb és legjobb barátom.”⁵⁵ Ahogy Papp Ferenc megállapítja: „Legnagyobb áldás volt az öreg Gyulai számára Lévai József, ki fényben és árnyban változatlan hűséggel kísérte barátját egészen a sír széléig.”⁵⁶ A személyes találkozásra is minden alkalmat megragadnak. Amikor Lévai az Akadémia és a Kisfaludy Társaság üléseire a fővárosba utazik, rendszerint Gyulainál száll meg, és Gyulai is gyakran vendégeskedik Miskolcon.⁵⁷ A '80-as évek második felében többször is együtt nyaralnak a Diósgyőrhöz közeli Hámorban.⁵⁸ Az 1886. évi hámori szép napokat Gyulai a Szemlében is megörökíti azzal, hogy Lévai *Vikta: Hámori idyll* című költeményével együtt adja közre saját *Diósgyőri népdalait*.⁵⁹ A következő évi hámori nyaralásról ugyancsak két vers – Gyulai *Az erdei lak* és Lévai *Órák, napok... (A hámori völgyben)* című költeménye – tanúskodik a folyóiratban.⁶⁰ Az előbbi azért nevezetes, mert hatodik sorát („Erdőn csak a vadgalamb bűg”) bírálva robbantja ki az ornitológus Herman Ottó a magyar irodalom talán legtudományosabb (és egyben legszórakoztatóbb) pennacsatáját, az ún. vadgalamb-pört.⁶¹ A '90-es években a hámori nyarak ugyan elmaradnak, de Gyulai – hacsak súlyos betegség nem tartóztatja – évente legalább egyszer meglátogatja miskolci barátját. Lévai 1900. szeptember 13-án elégedetten jegyzi fel naplójába: „Szereti Miskolcot; őt is szeretik ott, s mintegy kézzől-kézre kapják barátai, tisztelői.”⁶² Amikor a Szemle nagytekintélyű szerkesztője felszáll a Miskolcra induló vonatra, nem csupán legjobb barátjához igyekszik, de tiszteletbeli miskolci polgárságából⁶³ adódó társasági kötelezettségeit is igyekszik teljesíteni.

Ez a mély, feltétlen nézet- és értékközösségen alapuló barátság teszi érthetővé, hogy Gyulai nem csupán „az irodalmi Deák-párt esztétikai törekvéseinek egyik megvalósítóját”⁶⁴ (a „népnemzeti” poétát) látja Lévainban, de harcostársként (Szemle-kritikusként) is számít rá. A kortársak is tisztában vannak Gyulai és Lévai nézeteinek teljes összhangjával. Amikor például Lévai gratulál Oláh Gábornak a Budapesti Hírlap 1908. április 19-i számában megjelenő Gyulai-arcképéhez, a fiatal író így köszöni meg az elismerést: „különösen jólesett azért, mert Méltóságos Uram Gyulai Pálnak lelki jó barátja, s úgy gon-

⁵⁴ LÉVAI 2001, I, 121. Lásd még az 1907. április 24-én kelt bejegyzést: „a fővárosi írók közt ő az egyetlen, akihez szív szavára vonzódok.” (LÉVAI 2001, I, 382.)

⁵⁵ MTAKK, Ms 5689/320. Lásd még Lévai 1907. augusztus 23-án kelt naplóbejegyzését: LÉVAI 2001, I, 406.

⁵⁶ PAPP F. 1935–1941, II, 592.

⁵⁷ Személyes találkozásairól lásd KOZMA 1922, 112; HATVANY 1960, 94; PAPP F. 1935–1941, II, 348–350, 592–597.

⁵⁸ Erről lásd PAPP F. 1935–1941, II, 348–350.

⁵⁹ BpSz, 1886, 48. kötet, 284–286. Gyulai 1886. október 29-én kelt levelében tudatja is barátjával: „Az elsőt rólad irtam arra a napra czélozva, a mikor nem tudtál pisztrángot fogni.” (MTAKK, Ms 5689/231.)

⁶⁰ BpSz, 1887, 51. kötet, 453 és 52. kötet, 262–263.

⁶¹ Lásd LAMBRECHT 1918.

⁶² LÉVAI 2001, I, 162. Lásd még LÉVAI 2001, I, 308.

⁶³ Gyulai – Lévaihoz = MTAKK, Ms 5689/303.

⁶⁴ MIKLÓS 1978, 39.

dolom, hogy ami Lévy Józsefnek tetszik, az Gyulai Pál előtt sem megvetett.”⁶⁵ Papp Ferenc feltételezése szerint Gyulai nem csupán azért „hagyta a lírai költők köteteinek ismertetését legjobb barátjára, Lévy Józsefre”, mert „föltétlenül megbízott ítéletében”, hanem mert „barátja engedelmeivel saját tetszése szerint változtathatta meg a műbírálói megjegyzéseket”. Ezt igazolandó idézi is Lévy 1903. április 1-jén kelt levelét: „Itt küldöm a Harsányi Kálmánról írt bírálat féjét. Küldöm a két könyvet is a végett, hogy üres idődben te is nézz bele kissé részletesebben s tapasztalásod után a bírálatot, a hol jónak látod, spékeld meg akár szigorúbban, akár enyhébben.”⁶⁶ Gyulai és Lévy levelezésében több olyan szöveghely is található, amelyben felvetődik a beküldött bírálatok szerkesztői korrekciójának lehetősége (de amelyből korántsem következik, hogy a beavatkozások ténylegesen meg is történnek). 1901. január 17-én kelt levelében – amelyhez a Szabolcska Mihály, Makai Emil, Borcsai (Fehér) Géza és Torbágyi-Thurner József kötetéről készített bírálatát mellékeli – Lévy ad felhatalmazást a változtatásokra: „Kívánatodat teljesítve itt küldöm e hónap 20-dika előtt azt a rövid szemlét, melyet 4 poétától összeüttem. Tégy vele tetszésed szerint, bővítsd rövidítsd, a mint jónak látod.”⁶⁷ 1902. augusztus 14-én kelt levelében pedig – jóváhagyásra várva – Gyulai jelzi változtatási igényét egy Czóbel Minka-bírálat kapcsán.⁶⁸ A Szemle-cikkek módosításának, átírásának gyakorlata azon a szerkesztői credón alapszik, amelyet Gyulai a Szász Károlynak címzett, *Megint a kritikáról* című vitairatban (Szépirodalmi Figyelő, 1861) is kifejt: „Ön nevetségesnek és igazágtalannak találja, ha a szerkesztő azt kívánja valamelyik kritikától, hogy elveit s kritikus mértékét így vagy amúgy alkalmazza ez vagy amaz műre: én azt találnám nevetségesnek, ha a dolgozótárs kívánná a szerkesztőtől, hogy kiadjon olyast, mit nem helyeselhet elv vagy forma, mérték vagy ítélet tekintetében. Jól tudom, hogy a szerkesztő nem olvashat el minden művet, melyeket kritikusai bírnak. De ebből nem következik az, hogy semmi oly nemű óvatossággal ne éljen, melyet lapjának iránya, következetessége nemcsak megkíván, hanem épen parancsol.”⁶⁹ Németh G. Béla ezzel egybehangzóan állapítja meg a '70-es és '80-as évek Szemléjéről: „A kritikai rovatba ugyan a viszonylag szűk szerzőgárda szinte minden tagja dolgozott, de *Gyulai egyértelműen dominált* – kétféleképpen is. A leginkább beható, elvi s közéletre tekintő kritikákat ő maga írta. S ha nem maga írta is, szelleme és keze majd minden irodalombírálaton ott volt.”⁷⁰ A századforduló éveiben Gyulai ugyan már nemigen ír kritikákat, a könyvbírálatok szigorú felügyeletének és esetleges korrekciójának a gyakorlatához azonban ragaszkodik. Péterfy Jenő egyik Herczeg Ferenc-kritikájába például minden aggály nélkül illeszt be egy elmarasztaló passzust.⁷¹ Amikor pedig a Szemle-„dolgozótárs” Riedl Frigyes a Budapesti Napló 1900. október 13-i számában nyilvánosan is tiltakozik az ilyen

⁶⁵ OLÁH 2002, 110.

⁶⁶ PAPP F. 1935–1941, II, 669–670.

⁶⁷ MTAKK, Ms 570/54. A bírálatot lásd LÉVAY 1901. Lásd még KOSZTOLÁNCZY 2008, 302.

⁶⁸ MTAKK, Ms 5689/304. A bírálatot lásd LÉVAY 1902e.

⁶⁹ GYULAI 1908, 386.

⁷⁰ NÉMETH G. B. 1981, 143.

⁷¹ ZIMÁNDI P. 1972, 171. A kritikát lásd PÉTERFY 1898.

szerkesztői eljárás ellen, Gyulai így reagál: „Riedl úr azt panaszolja, hogy a *Szépművészetek Spanyolországban és Murillo* című könyvről írt bírálatába, mely a *Szemle* októberi számában jelent meg, betoldottam egy mondatot, melyet ő nem helyesel. Ez igaz, de az nem igaz, hogy nevével visszaéltem volna, mert a bírálat névtelen volt, *rs* betűkkel jelölve. A névtelen bírálatokért nemcsak az író felelős, hanem a szerkesztő is, sőt ez még inkább. E felelősség ösztönzött a betoldásra.”⁷² 1901. január 17-én kelt – fent idézett – levelében Léway minden bizonnyal erre a vitára utalva zárja a Gyulainak adott bővítési-rövidítési felhatalmazást az alábbi kijelentéssel: „Nem leszek miatta »Riedl«.”⁷³ A Riedl-polémia feltehetően óvatosabbá teszi Gyulait. Haraszti Gyulát például figyelmezteti arra, hogy egyik könyvismertetéséből ki fog törölni néhány sort: „megirom Önnek jó előre, nehogy (a szerkesztőt támadó) felszólalás legyen belőle.”⁷⁴ Nem zárható ki tehát, hogy Gyulai Léway „bírálatos ismertetései” is átírja kisebb-nagyobb mértékben. Komlós Aladár a Vajda-kritika esetében valószínűsíti ezt: kritikátörténeti monográfiájában (1966) még csupán az olvasható, hogy Gyulai megváltoztatja a terjedelmes bírálatot,⁷⁵ *Verecke és Dévény közt* című tanulmánya (1970) pedig már „Léway és Gyulai közösen írt kaján” cikkeként emlegeti a kritikát.⁷⁶ Ez az állítás azonban erősen túlzónak tűnik fel. Jóval árnyaltabban fogalmaz a Vajda elbeszélő költeményeit sajtó alá rendező Bikácsi László: „Szinte bizonyosra vehetjük, hogy Léwaynak ezt a V. Z. jelzéssel közölt bírálatát maga a *Szemle* szerkesztője sugalmazta.”⁷⁷ E bírálat kapcsán S. Varga Pál is „a Gyulai instrukcióit híven követő” Léwayról beszél.⁷⁸ A fellelhető adatok (így például Léway naplójának vonatkozó bejegyzései) arra engednek következtetni, hogy a Miskolcra érkező cikkek esetében nemigen van szükség a beavatkozásra, hiszen szinte mindenben megfelelnek a szerkesztői elvárásoknak. Léway mély elkötelezettséggel képviseli az *Értesítő*-rovat szépirodalmi bírálataiban érvényesíteni kívánt érték- és normarendszert – olyannyira, hogy ha szükséges, „Gyulai kívánalmai szerint veszi elő a »kivégzésre« kiszemeltek”.⁷⁹ Ahogy Papp Ferenc fogalmaz: „Léway bírálati összeillően egészítették ki Gyulai műbíráliói tevékenységét.”⁸⁰ Kerényi Ferenc a naplóíró Léwayról állapítja meg: „Az újabb irodalom megítélésében mintha Gyulait hallanánk.”⁸¹ Az *Értesítő*-rovat „bírálatos ismertetéseiről” ugyanez állítható: a miskolci „dolgozótárs” még kritikusi beszédmódjában, szóhasználatában is Gyulait követi.

⁷² *Válasz Riedl Frigyesnek* = GYULAI 1961a, 211.

⁷³ MTAKK, Ms 570/54.

⁷⁴ HARASZTI 1910, 196.

⁷⁵ KOMLÓS 1966, 35.

⁷⁶ KOMLÓS 1972, 39.

⁷⁷ VAJDA 1977, 434.

⁷⁸ VARGA P. 1994, 310.

⁷⁹ KOSZTOLÁNCZY 2008, 302.

⁸⁰ PAPP F. 1935–1941, II, 670.

⁸¹ KERÉNYI 2004, 394.

Az „epés” vagy „doctrinaire” kritikus eszménye

Voinovich Géza nem csupán leleplezi a kritikus Lévayt, de könyvbírálatainak kritika-történeti helyét is igyekszik kijelölni: „Lévay számos kisebb bírálatot írt a *Budapesti Szemlébe* verses könyvekről. Nem mélyed elvi oktatásba, csak mintegy alkalmi megjegyzéseket tesz, melyekkel saját felfogását és törekvéseit világítja meg.”⁸² E kritikák Voinovich számára tehát Lévay költészete felől nézve válnak jelentőssé. A Lévay-bírálatok egy része valóban felkínálja a lehetőséget a poétai önjellemzéseként, illetve öngazolásként való olvasásra. Példaként a Vargha Gyula- és az Apostol Bertalan-bírálat említhető meg,⁸³ de ebben az összefüggésben a Miklós Elemér-kritika alábbi részlete is figyelmet érdemel: „Költészetén általában az egyszerű természetesség és józanság ömlik el. Arra buzdítja ugyan lelkét az *Előhangban*, hogy repüljön tisztább magasba, ott csatogtassa ifju szárnyát s égbe szálljon a gondolat: de múzsája még sem követi a sasok föllengését, csak alant a bokrok csicsergő madarának marad.”⁸⁴ A „föllengő sasok” és az „alant csicsergő madarak” szembeállításának önértelmező toposza többször is feltűnik különböző Lévay-szövegekben, így például a *Visszatekintés* című önéletrajzban (1899): „Eleitől fogva éreztem, mi vagyok, mit érek. Tudtam magamat helyesen mérlegelni. Ennélfogva írói dicsvágyamat, vagy reményeimem nem is érthette csalódás. Nem repültem oly magasan, mint némelyek hirdették, de oly alacsonyan sem, mint mások szememre hányták. Nem kerengtem a kék magasságban a sasokkal, csak a bokrok közt maradtam az énekes madarakkal.”⁸⁵ A toposz felbukkan *A Múza búcsúja* című ars poeticában („Nem a fellengző sas lón barátod, / Csak a szerény pacsirta s fülmile”), valamint a *Hármas emlék* – kötetben később *Ők hárman* – című, a Kisfaludy Társaság miskolci Lévay-ünnepélyén felolvasott költeményben is („Míg a sasok kék magasban / Keringettek felettem, / Én itt alant örvendező / Madárkákkal csevegetem”).⁸⁶ Ez utóbbi költeményben a „sasok” Petőfivel, Tompával és Arannyal azonosíthatók – vagyis a magyar irodalom ünnepelt „Nesztora” verses formában utal a „népnemzeti” kánonban elfoglalt szerény helyére. Az is figyelmet érdemel, hogy mindaz, amit kritikáiban Lévay Szabolcska Mihály „szükkörű” költészetének karakterjegyeiként elősorol,⁸⁷ szinte hiánytalanul tűnik elő a szakirodalomban Lévay poézisének jellemzésekor. E könyvbírálatokat tehát valóban tanulságos lehet Lévay költői praxisa és önértelmező szövegei felől olvasni. Ugyanakkor e bírálatok – elsősorban a kritikus szerepfelfogás és normakészlet feltárására irányuló – vizsgálata arra is lehetőséget ad, amiről Voinovich nem beszél: hozzájárulhat a magát „népnemzeti” iránynak nevező értelmezői közösség alaposabb megismeréséhez, a modern századforduló költészetéhez való viszonyának megvilágításához.

⁸² VOINOVICH 1911, 129.

⁸³ LÉVAY 1882; LÉVAY 1903a.

⁸⁴ LÉVAY 1908b, 303.

⁸⁵ LÉVAY 1935, 28.

⁸⁶ LÉVAY 1909, 6 (lásd még LÉVAY 2001, II, 48); LE 1912, 38; LÉVAY 1925, 33.

⁸⁷ LÉVAY 1899b.

Kritikusi feladatait Lévay a *Versek* című Kozma Andor-kötetről írt bírálatában foglalja össze: „A *Budapesti Szemle* szerkesztőjének szívességéből egész halmaza fekszik előttem a kisebb-nagyobb alakú, vékonyabb és vastagabb versgyűjteményeknek, melyekkel íróik a legközelebbi egy pár év alatt a nemzetet megajándékozták. Valóságos em-barras de richesse. Csakhogy ez a gazdagság inkább számbeli, mint értékbeli. A biblia szerint: sokan vannak a hivatalosak, kevesen a választottak. Helyén volna ez egymásra halmozott össze-visszaságban szemlét tartani, már csak azért is, hogy legalább futó vonásokban lássuk azt az eszme- és érzelmkört, melyben a legújabb versíró nemzedék mozog, az alkotás erényeivel és hibáival; kijelölni a sorban, ha lehet, kinek-kinek a maga helyét; külön választani a tiszta búzát a polyvától s megmérni őket saját súlyok szerint.”⁸⁸ Az áttekintés és a helykijelölés igényével fellépő kritikus két – egymással nagyon is összefüggő – jelenség interferenciájaként láttatja a magyar költészet alakulástörténetét: a nyomtatott nyilvánosságban megjelenő költemények mennyisége látványosan növekszik (olyannyira, hogy a szemlélő már-már reménytelenül nehéz feladat előtt áll, ha el kíván igazodni a verseskötetek tömegében), ugyanakkor ez a „gazdagodás” egyáltalán nem jár együtt értékbeli gyarapodással. Sőt, Lévay – bírálatok egész sorában hangoztatott – kritikusi alaptapasztalata igencsak lesújtó: „De a költőknél ritka a szigorú önbírálat, kivált mostanában, mikor a versírás már nálunk is oly könnyű és általános, mint akár az újdonságírás.”⁸⁹ „A mi lyrai költészetünk jelen rendkívüli tarkaságában és zsi-bongó zajában amaz »egészséges dallás« csak elvétve, ritkaságképen hallható.”⁹⁰ „Alig van alkalmunk lyrai költészetünk újabb termékei közt valamely számot tevő jelenséggel találkozni. A versírók tábora egyre szaporodik, de értékben vajmi keveset nyer velök az irodalom.”⁹¹ Szembetűnő, hogy a derűsen szelíd, közszeretnek örvendő (főjegyzői és alispáni hivatalát is a megértés, a méltánylat, a kibékítés mentalitásával és retorikájával gyakorló) Lévay milyen könyörtelen kritikus. Szigorúságára maga is reflektál a Gyulai-nak küldött bírálatokat kísérő leveleiben: „Endrődít ma bevégeztem, vagy kivégeztem.” „Itt küldöm a Makai munkáiról írott ismertetést. Talán igen is szigorún ítéltém.” Vajda-kritikáját pedig így kommentálja: „Viszem magammal az apróságot, a mit V. költeményeiről összeirtam. Attól tartok, nagyon is egy oldalú voltam megítélésében s csak hibáit néztem.”⁹² Ez a szigorúság jórészt arra a kritikusi szerepfelfogásra vezethető vissza, amelyet Gyulai egy Erdélyi Jánosnak címzett vitairatban fejt ki. A *Polemikus levelek* (1857) a kritikusokat két alaptípusba sorolja: a lapok tárcáiban uralkodó „journalista kritikusok [...] ritkán indulnak ki határozott elvekből, s az írók nagyrészt magából igyekezték megítélni, itt ítéleteik ingadozóak, ott nézőpontjaik félszegek”; az „epés kritikusok” előtt viszont „határozott eszmény lebeg s élesen körvonalazott elvekből indulnak ki”, ebből következően „következetesek a kegyetlenségig, erélyesek az üldözésig”. Ők az „homme pose-ok, doctrinaire kritikusok, akik „koszorút vívnek az érdemnek és meg-

⁸⁸ LÉVAY 1893a, 463.

⁸⁹ LÉVAY 1900a, 295.

⁹⁰ LÉVAY 1903e, 129.

⁹¹ LÉVAY 1906e, 170.

⁹² MTAKK, Ms 570/49, 52, 55, 61.

ostromolják a csinált nagyságot”. Ugyanakkor „határozottságuk, rendszerességük könnyen teszi őket egyoldalúakká, merevekké”, azaz „kedvenc költőiket, kik rendszerüket képviselik, hajlandók érdemökön felül becsülni, míg azok iránt, kik elveikkel ellenkező úton haladnak, igazságtalanok”. Nem meglepő, hogy többnyire „kétségbe ejti őket a jelen, hol csak romlást és aljasulást látnak”, ezért „eltelve keserőséggel, örömet fordulnak a multhoz, hol eszményeiket feltalálhatják”.⁹³ Ezzel a nem is nagyon leplezett önleírással szinte teljesen egybecsengenek azok a megállapítások, amelyeket az irodalomtörténet-írás – így például Schöpflin Aladár – tesz a kritikus Gyulairól: „Magatartása a bírált írókkal szemben az elvek és meggyőződések magas katedrájáról ítélő szigorú tanáré [...] kérlelhetetlenül számon kéri az alaptörvények megtartását. [...] A törvényeinek megfelelő közepszerűséget jobban meg tudta becsülni a szabálytalanul alkotó génusz-nál. [...] Gyulai nemcsak erős volt meggyőződéseiben, hanem elfogult is. Nem titkolta azt a véleményét, hogy a kritikusnak joga van elfogultnak lenni, pártot foglalni az általa helyesnek tartott irodalmi irány mellett, a kárhoztatottak ellen.”⁹⁴ A több mint félszáz Lévay-bírálatot áttekintve az a következtetés vonható le, hogy az agg miskolci poéta éppen ilyen szigorú és elfogult – „epés” vagy „doctrinaire” – kritikusként működik a Szemle *Értesítő*-rovatában. A Gyulai és Lévay által egyaránt recenzeált Kozma Andor meg is jegyzi: „Lévay József irodalmi elvei nem kevésbé szigorúak, mint a Gyulai Páléi, csak a kritikai temperamentuma más”.⁹⁵

A Szemle kritikusaként fellépő Lévay többszörösen is herculesi feladatra vállalkozik. Először is meg kívánja tisztítani a magyar költészetet a Torbágyi-Thurner József-, Koronghi Lippich Elek-, Hajós Izsó-, Bodor Aladár-féle dilettánsoktól, akik „versek czíme alatt” töménytelen „badarsággal”, „versírói dagályos gyakorlatokkal” és „gyarlóságban sinlő szüleményekkel” árasztják el az irodalmat.⁹⁶ A „versíró nőket” ugyancsak gyakran veszi célba: bírálja többek között Szalay Fruzina, Alba Nevis (Unger Ilona), B. Szász Pirokska, Nil (Rozsnyai Kálmánné Dapsy Gizella) és Kaffka Margit versesköteteit. Ezek a „szemlék”, amelyeket „a nő költői irodalmi kedvtelése, vagy törekvése fölött” tart, rendszerint annak az aggodalomnak adnak hangot, hogy „versírónőink száma folyvást szaporodik”. Ez a fejlemény pedig nem csupán azért nem kívánatos, mert „nőknek csak a legkritikább esetekben ajándékozza a természet a férfiszellem alkotó erejét és vonásait”, hanem azért sem, mert „a múzsa szeszélye” a nőt „kiemeli valódi hivatása közvetlen köréből”, és így „nem látja meg a felfordult házi rendet, nem hallja meg a gyermeksírást a rajta uralkodó ábrándok ködétől”.⁹⁷ Évtizedekkel korábban Gyulai Pál hasonló érvekkel hadakozik a – „be nem vallott, eltakart, félbeszerbe alkalmazott” nőemancipációként kárhoztatott – „nőíróság” ellen: „Írónőink napról-napra szaporodnak. Most egyik, majd

⁹³ GYULAI 1908, 254–258. Lásd még Gyulai Szász Károlynak címzett *Megint a kritikáról* című vitairatát (Szépirodalmi Figyelő, 1861): „Szigorú legyen-e a kritika, vagy ne, az csak másodlagos kérdés, a fő dolog, hogy legyen elve, eszméje és mértéke.” (GYULAI 1908, 385.)

⁹⁴ SCHÖPFLIN 1990, 23, 26, 32–33.

⁹⁵ KOZMA 1913, 4.

⁹⁶ LÉVAY 1901, 295; LÉVAY 1906e, 172.

⁹⁷ LÉVAY 1898b, 468; LÉVAY 1906c, 300–301; LÉVAY 1907c, 468.

másik divatlap vezet be kettőt-hármat nagy elragadtatás kíséretében [...] nem lenne csoda, ha sok, igen sok nőnél divattá kezdene válni nem a zajtalan, de megnyugtató, ügyes-bajos, de boldogító házi körben keresni a dicsőséget, hanem az irodalom zajos, nehéz és sivár pályáján.”⁹⁸ „A nők költészetében mindig van valami szomorú, még akkor is, ha alaphangja nem fájdalom. – Kísérje bár őket géniusz e pályán, melyre inkább csak a férfiak hivatvák, bizonyosan nem a boldogság vezette oda. [...] s midőn olvassa az ember [...] pillanatra feledi a művészt, eszébe jut a nő, ki ahelyett, hogy férje, gyermekei s a családi élet édes gondjainak élhetne, mi végzete, a nagy világ-, a dicsőségnek él és – boldogtalan.”⁹⁹ Gyulai többször is deklarálja, hogy „írónőink egészen a divatlapok teremtményei” – és fél évszázad elteltével Lévy ugyancsak a hírlapok „indokolatlan tömjénezését” tartja felelősnek a „versíró nők” korántsem örömteli „szaporodásáért”.¹⁰⁰ A Szemle egyébként is rendszeresen ostorozza azt a gyakorlatot, hogy a hírlapok feldicsérnek és divatba hoznak arra méltatlan szerzőket. Lévy ilyen – „örömujongással” fogadott, „a hírlapírói barátság kellő értékesítése által” forgalomba hozott – poétának tekinti például Bartók Lajost vagy éppen Harsányi Kálmánt.¹⁰¹ A „tömjénfüstöt” még az általa „határozott költői tehetségként” elismert „lyrikusok” esetében sem tartja kívánatosnak. Szabolcska Mihály versesköteteit szemlélve újra és újra szükségét érzi annak, hogy elítélje a reményteljes, ifjú költő „föltünését” jelző, „jóhiszemű hírlapi zajt”.¹⁰² Kozma Andor *Verseit* (1893) bírálva sem mulasztja el szóba hozni a szerző első verseskötetének (*A tegnap és a ma*, 1889) – Dóczi Lajostól származó – „bőkezűen magasztaló” előszavát: „Sok volt ez a jóból; kelletnél sokkal több. Túlzása volt az elfogult jóakarataknak. [...] nem igen kedvező elővéleményt keltett az, hogy az ifjú költő, saját tudtával, sőt akarataival, ily erősen illatozó tömjénfüst között jelenik meg először. Tartani lehetett attól is, hogy ez a füst nem az olvasót, hanem magát az író szédíti el s a helyett, hogy serkentené, gátolni fogja fejlődésében.”¹⁰³ Lévy ezzel ismét csak Gyulaihoz kapcsolódik, aki a kötetet a Szemlében recenziálva ízekre szedi Dóczi előszavát, majd mondanóját azzal a „jó tanáccsal” zárja, hogy Kozma „a gyűjteményeihez senkivel se irasson előszót”.¹⁰⁴ Gyulai nem csupán a dicséreteket halmozó előszót kifogásolja, hanem arra is felszólítja az elsőkötetes poétát, hogy „ne írjon robotból verset”, azaz kerülje el azt a „léhaságot”, amely „igen természetes egy oly költőnél, a kinek majd minden vasárnapra egy-egy költeményt kell megírnia”.¹⁰⁵ A Szemle kritikusa itt a hírlapi irodalomnak a veszélyeire utal. Ugyancsak ezekre a veszélyekre hívja fel a figyelmet Herczeg Ferenc elbeszéléseit vizsgálva: „nálunk a rajz és vázlat némi léha divattá vált”, sőt „iparczikké fejlődött, melyet iparúzó szerkesztőink lehetőleg dédelgetnek”, és ez „a robotba dolgozás

⁹⁸ GYULAI 1908, 273–274.

⁹⁹ GYULAI 1961, 42.

¹⁰⁰ GYULAI 1908, 290; LÉVAY 1907c, 468.

¹⁰¹ LÉVAY 1890a, 300; LÉVAY 1902c, 144; LÉVAY 1903d, 467.

¹⁰² LÉVAY 1892, 137; LÉVAY 1894a, 478; LÉVAY 1901, 292. Lásd még LÉVAY 1899d, 436.

¹⁰³ LÉVAY 1893a, 463–464.

¹⁰⁴ GYULAI 1912, 352.

¹⁰⁵ GYULAI 1912, 349.

megrontja a költőt, még ha nagy tehetségű is”.¹⁰⁶ Gyulai a Kisfaludy Társaság közüldésében is igyekszik fellépni a „tárczaözön”, az erősebb tehetségeket megrontó, a gyöngébbeket pedig tévútra vezető „rögtönzés” ellen.¹⁰⁷ Lévay könyvbírálati folytatják ezt a harcot a „gyors és könnyű dolgozásra” csábító „tárcza-irodalom” ellen, amely a beszélt „fölszines beszélykévé”, a költeményt „laptöltelékké” silányítja.¹⁰⁸

A Szemle „epés” vagy „doctrinaire” kritikusaiknak költőideálja a „népnemzeti” iskolát teljes diadalra juttató Arany János, akiben – ahogy Gyulai leszögezi – „mintegy tetőzik költészetünk félszázados küzdelme, legfőbb vívmánya: a nemzeti és művészeti irány teljes összeolvadása”.¹⁰⁹ Néhány évvel később Lévay szinte szó szerint ismétli meg ezt a tételt *Arany lyrája* című akadémiai előadásában (1893): „nyelv, forma és szellem népnemzeti és művészi egybeolvadása egy költőnkénél sem hat reánk oly bájjal és erővel, mint Arany lyrájában.”¹¹⁰ Lévay már költői pályakezdése idején „határozottan” csatlakozik „az újabb Petőfi–Arany iskolához”, hiszen „annak útját a megszületendő nemzeti költészet útjának” tekinti.¹¹¹ Ezt demonstrálja azzal is, hogy *Költeményeinek* 1852-ben megjelenő első kötetét Aranyhoz ajánlja.¹¹² *Visszatekintés* című önéletrajzában (1899) így foglalja össze Aranyhoz való kötődését: „költőnek is, embernek is ő volt az én eszményképem”.¹¹³ Arany költészete – ahogy erről naplójeljegyzései tanúskodnak – még késő öregkorában is lenyűgözi: „Mindig Arany tűnik elémbé mértéknek” – szögezi le például 1905. július 19-én. „Nem bírok én betelni Arany költészetével. Akárhányszor olvasom, mindig újabb-újabb gyönyört, szinte bámulatos elragadtatást érzek” – lelkesedik 1907. július 24-én. Hasonlóan fogalmaz 1908. augusztus 1-jén kelt bejegyzésében: „minden magyar költő közt az ő műveiben merülök el legnagyobb gyönyörrel és csudálattal.”¹¹⁴ E tisztelet és rajongás talán legfontosabb lélektani összetevőjére Ravasz László világít rá centenáriumi Lévay-émlékbeszédében: „a legmélyebb tisztelettel Aranyt ölelte körül s örvendezett benne önmaga magasabb hatványának, akihez fogható sohasem lehet, bár mindig közel van hozzá s egy vele.”¹¹⁵ Lévay fent idézett akadémiai előadása nagyhatásúan bontja ki azt a Gyulai-féle konstrukciót, amely Arany költészetének „népnemzeti” ideáltípusként való felmutatására alapozódik. Ugyanakkor Lévay óvatosan korrigálni is igyekszik Gyulait azzal, hogy a „lyrikus” Aranyt az ünnepelelt epi-

¹⁰⁶ GYULAI 1912, 376, 382.

¹⁰⁷ GYULAI 1895, 462–463. Lásd még GYULAI 1898.

¹⁰⁸ LÉVAY 1904, 315–316.

¹⁰⁹ GYULAI 1885, 316.

¹¹⁰ LÉVAY 1893, 327.

¹¹¹ Lévay – Pákh Alberthez (1852. szeptember 3.) = ARANY 1982, 1179.

¹¹² Lévay *Visszatekintésében* is kitér e dedikációra: „Arany Jánosnak ajánlottam azt, azzal a kissé tán elbizakodottnak látszó kifejezéssel, hogy »barátságom jeléül.«” (LÉVAY 1935, 27.) Lévay kései mentegőzése Tompa Mihály 1852. november 1-jén Aranyhoz írott levelének ismeretében válik érthetővé: „Könnyen beszélsz te drága barátom! mióta azon szerencséhez jutottál hogy L. Józsi téged a maga könyvének az elején a maga barátságával megajándékozott; olyan formán lévén az az ajánlás stylizálva, mintha ő adná *neked* e nagy szerencsét. Megvallom: e pillanattól irigy kezdek rád lenni.” (ARANY 1982, 111.)

¹¹³ LÉVAY 1935, 28.

¹¹⁴ LÉVAY 2001, I, 312, 396; II, 32.

¹¹⁵ RAVASZ 1926, 6.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2017. évfolyam 4. szám

kus költő mellé emeli.¹¹⁶ Már az előadás bevezető részében kijelenti: „A miket lyrai és balladaféle költeményekben nyújtott, ép oly értékesek a maguk nemében, mint epikai hosszabb művei.” A zárómondatok pedig nyomatékosan ismétlik meg: „Ércbe öntött szobrát Toldiból vett alakok környezik, mintha elképzelni akarnák, hogy a Toldi-mondakör teszi Arany nevét maradandóvá. De e szobor és ez alakok felett, úgy tetszik nekem, Akadémiánk kegyeletével együtt, ott sugárzik az a glória is, mely Arany lyrájából veszi eredetét s mely legközvetlenebbül világítja meg azt, a mi Ő benne örök: – az ő halhatatlan szellemét.”¹¹⁷ A „lyrikus” Arany nem csupán a költő Lévay „példányképe”,¹¹⁸ de a kritikusnak is rendszeres hivatkozási alapja és viszonyítási pontja. Oláh Gábor *Költemények* (1906) című kötetét bírálva például örömmel állapítja meg: „Hang és kifejezés mintha Arany hatását éreztetnék.”¹¹⁹ Egy 1907. január 24-én írott levelében pedig az alábbi útmutatást adja az ifjú poétának: „A költészetben jobb példát vagy vezért nem választhatott Arany Jánosnál. Igyekeztek tőle nemcsak a külső héjat, de magát a lelket is eltanulni. Az Ön költeményeiben, úgy látom, sok cifrázkodás történik a szavakkal. Nagyot akar mondani szükség nélkül. Gyakran hiányzik a természetes egyszerűség és világosság, néha az érthetlenségig. [...] Tehát egyszerűség, természetesség és világosság! s evégett Arany költészetének minél tüzetesebb tanulmányozása.”¹²⁰ Koronghi Lippich Elekét még azért is megrója, mert költői munkáiban nem az Arany-költemények ortográfiáját követi.¹²¹ „Bírálatos ismertetéseiben” többször citálja Arany – iránymutatónak tekintett – teoretikus, illetve kritikai munkáit is.¹²² Könyvbírálatának tehát éppen úgy Arany költészete a „paradigmája, példatára, jogforrása”, mint ahogy Gyulai kritikáinak. Lévay is „azt a költői ideált akarta kánonná szentelni, amelyet Arany valósított meg”.¹²³ A Szemle kritikái arra a megingathatatlan előfeltevésre épülnek, hogy a magyar irodalom fejlődése a nemzetit és a művészt szintetizáló „népnemzeti” irány kiteljesedésében – nevezetesen a csúcspontot jelentő Arany költészetében – célhoz ért. Ennek az ideálnak a követése ugyan lehetséges (sőt még ajánlatos is), ám elérése – horribile dictu: meghaladása – eleve reménytelen. Nagyon is érthető tehát, hogy Gyulai a meghatározottabban tiltakozik az ellen, hogy például a Pesti Napló Vajda János költői nyelvét „egy-rangúnak” tartja Aranyéval, hogy „Siberstein és Vészi urak” Kiss Józsefet – „mint balladaköltőt” – „Arany mellé” merészelik helyezni.¹²⁴

A Szemle a „népnemzeti” táborból érkező „új Petőfik” felbukását sem igen tűri el. A Szabolcska Mihály iránti rajongást például éppen Lévay szigorú kritikáival igyekszik

¹¹⁶ Gyulai Arany-képéről lásd például NÉMETH G. 1981, 149.

¹¹⁷ LÉVAY 1893, 319, 329.

¹¹⁸ LÉVAY 1893, 318.

¹¹⁹ LÉVAY 1907c, 470. (Megjegyzendő, hogy az Oláh-naplókat sajtó alá rendező Lakner Lajos ezt a kritikát – indoklás nélkül – Voinovich Gézának tulajdonítja: OLÁH 2002, 69, 79.) Lásd még LÉVAY 1894, 318; LÉVAY 1895, 464–465; LÉVAY 1897c, 462; LÉVAY 1904b, 294; LÉVAY 1908a, 149.

¹²⁰ OLÁH 2002, 110.

¹²¹ LÉVAY 1904a, 154.

¹²² Lásd például LÉVAY 1898b, 468; LÉVAY 1903d, 466.

¹²³ SCHÖPFLIN 1990, 22–23.

¹²⁴ GYULAI 1912, 182; GYULAI 1927, 346.

a folyóirat visszafogni. Gyulai – Lévayhoz írott, 1891. január 14-én kelt levelében – az alábbi kommentárt fűzi „Szabolcska fölfedezéséhez”: „Egy-két csinos vers miatt oly nagy zajt ütni s mindjárt egy új Petőfit látni bennök – egy kicsit sok.”¹²⁵ Lévay ebben az esetben is hatékonyan és megbízhatóan fordítja át könyvbírálattá Gyulai álláspontját: újra és újra hangsúlyozza, hogy a felfedező „tekintélyes írók” (Vadnai Károly és Beöthy Zsolt) a „kelleténél is nagyobb reményt és várakozást kötöttek költői tehetségéhez”.¹²⁶ Szabolcskát bírálva a leghatározottabban utasítja el Lévay „a magyar dalköltészet” megújulásának időbeli („új hajnalodás”) és térbeli („új ösvény”) metaforákkal jelölt képzetét.¹²⁷ És ahogy Szabolcska nem lehet „a magyar lyra égboltján” feltűnő „eredeti új meteor”, úgy Harsányi Kálmán sem lehet – bárhogy hirdeti a Budapesti Hírlap és a Pesti Hírlap – „egy új üstökös”. A Szemle kritikusa Harsányiba sem hajlandó belelátni „szinte Petőfi újra születését”.¹²⁸ A Harsányi-bírálat hátterét jól megvilágítja Lévay 1903. február 21-én kelt naplóbejegyzése: „Ezt a pár napot egy új versíró, Harsányi Kálmán két művének elolvasásával töltöttem. Gyulai figyelmeztetett rá. Tőle értesültem, hogy egyik-másik hírlap nagy örömríadással s hozsánnával üdvözölte az író, s Petőfi után első eredeti, nagy reményekkel biztató új csillagot, tán éppen üstökösöt látott benne fölkelni a magyar költészet mostani csillagtalan egén. Figyelmesen átolvastam mind lírai költeményeit, mind *Tölgylevél* című költői verses elbeszélését. Semmi jót nem mondhatok róla.”¹²⁹ Még a Szemlében meglehetősen gyakran közölt, Lévay által „az ifjabb költői nemzedék első képviselőjeként” dicsért Kozma Andor¹³⁰ sem alkalmas arra, hogy betöltse Petőfi és Arany üresen maradt helyét. Figyelmet érdemel, hogy Lévaynak lelkesen magasztaló bírálata tulajdonképpen nincsen. A Szemle szigorú kritikásától mérsékelt elismerésre is csupán azok a tisztessen középszerű versírók (például Farkas Imre, Apostol Bertalan, Sajó Sándor, Miklós Elemér) számíthatnak, akik csendesen, hűséges alázatossággal járják a „népnemzeti” költészet útját. A szembetűnő hiány akár azzal is magyarázható lenne, hogy Gyulai és köre az Arany halála utáni évtizedekben nem tud felmutatni olyan „újabb lyrikusokat”, akik méltó módon képviselhetnék a „népnemzeti” költészet ügyét. Innen nézve Lévay kritikusi működése akár a „népnemzeti” teóriát meggyőzően igazoló költői praxis hiányának a beismeréseként is értelmezhető lenne. Úgy tűnik fel azonban, hogy a Szemle nem is tartja lehetségesnek (és így kívánatosnak) az új Petőfik és Aranyok fellépését. Aranyhoz mérhető „lyrikusok” nincsenek tehát, „a népnemzeti szellem és forma hódítása élő” elzárkózó, „az Arany János receptje szerint készült lyrai verset megtagadó”, „új elméletet” követő „lantverők”¹³¹ pedig eleve nem vihetik előre a költészet ügyét. A „tömeges kórusokban” éneklő, „túlcsigázott becsvágygyal” törtető

¹²⁵ MTAKK, Ms 5689/271.

¹²⁶ LÉVAY 1899b, 463. Lásd még LÉVAY 1892, 145; LÉVAY 1901, 292.

¹²⁷ LÉVAY 1892, 137.

¹²⁸ LÉVAY 1899d, 436; LÉVAY 1903d, 467.

¹²⁹ LÉVAY 2001, I, 225–226.

¹³⁰ LÉVAY 1893a, 465. Lásd Lévay 1907. október 27-én kelt naplóbejegyzését: „Kozma Andor a jelenkor lantpengetőinek tagadhatlanul legelsője.” (LÉVAY 2001, I, 411.) Lásd még LÉVAY 2001, II, 88, 382.

¹³¹ LÉVAY 1893, 327.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2017. évfolyam 1. szám

(ám e „becsvágyhoz mért erőt, tehetséget” nemigen mutató) „műzsa-fiak” fennen hirdetik: „A régiek [...] lejárta magukat; új szellem, új irány, új forma és új tartalom, sőt új nyelv kell ma a lyrai költészetnek.”¹³² A Szemle következetes szigorúsággal számol le a költészet megújulásának és megújíthatóságának ezzel a képzetével. Gyulai és köre – ahogy már Schöpflin Aladár megállapítja – „mintha az irodalom fejlődését meg akarná állítani azon a ponton, ahova Arany Jánossal feljutott”.¹³³

Az „engesztelés”, a „leplezés” és a „kiegyezés” jegyében

Lévay *A szép nyilvánulása* című székfoglaló előadása (Kisfaludy Társaság, 1863. február 6.) szerint a művészet – a szépség titkáról az „Izis-fátyolt” föllebbentve – „az élet küzdelmeit s ellentéteit kiegyenlíti, dissonantiáit kellemes összhangban olvasztja fel”.¹³⁴ Ez a megfogalmazás Gyulai *Szépirodalmi szemléjének* (1855) nevezetes szöveghelyére emlékeztet, amely kimondja, hogy „a költészet nem dissonantia, hanem összhang”, és felidézi Arany Hebbel-kritikájának (1860) alaptézisét is, amely szerint a költészetnek ki kell engesztelnie „a világ dissonantiáit”.¹³⁵ A *Mutter und Kind* megsérti ezt a normát, hiszen „az általa megbolygatott társadalmi kérdés, honnan kiindul, megoldatlan marad”. Arany fel is teszi a kérdést: „vajjon abban áll-e a költészet feladata, hogy olyan szenvedéseket tárjon fel, melyekre balszava sincsen; hogy szigorú valóságba taszítson, mely elől épen hozzá akarnánk menekülni?”¹³⁶ Az Arany János „kritikusi örökségét” vizsgáló Dávidházi Péter így foglalja össze e világnézeti alapnormából következő (tematikai) korlátokat: „A mű lehetőleg ne feszegetsen olyan egyéni vagy társadalmi problémát, amelyet nem tud megnyugtatóan rendezni. [...] Társadalmi igazságtalanságot, netán az osztályok egyenlőtlenségéből származó szenvedést csak akkor tárgyaljon a művészet, ha megoldást is tud kínálni (anélkül, hogy a rend felforgatására bujtogatna), eszményt lehetőleg csak akkor vonjon kétségbe, ha helyette meggyőzőbbet tud ajánlani.”¹³⁷ Gyulai is azért ítéli el a „blazirtság, embergyűlölet, életundor, tagadás, cynismus” különböző árnyalatait festő „világfájdalmas” költészetet, mert „eszményeinket ugyan megtámadja”, de helyükbe „mást” nem állít.¹³⁸ (Megjegyzendő, hogy Gyulai és köre éppen ezért nem tekinti „világfájdalmas” költőnek a „socialista” eszmények nevében „izgató” Csizmadia Sándort.¹³⁹) Gyulai még a regény- és beszélyíró Kemény Zsigmondot is megrója azért, mert „a ledöntött eszmények helyébe csak a kételkedő kérelhetetlen észét ülteti”, és ezzel „vigasztalhatatlanná” teszi az olvasót.¹⁴⁰ Az irodalmi műalkotás tehát csak akkor tudja

¹³² LÉVAY 1909a, 312.

¹³³ SCHÖPFLIN 1990, 27.

¹³⁴ LÉVAY 1868, 273.

¹³⁵ GYULAI 1908, 198; ARANY 1998, 384.

¹³⁶ ARANY 1998, 384–385.

¹³⁷ DÁVIDHÁZI 1994, 82. E normáról lásd még DÁVIDHÁZI 1994, 222–239.

¹³⁸ GYULAI 1908, 196–197.

¹³⁹ Lásd LÉVAY 1903a.

¹⁴⁰ GYULAI 1927, 34.

betölteni funkcióját, ha nemesít, fölemel, kibékít és megvigasztal, azaz megfelel az „engesztelés” (hatáskritikai) normájának. A kritikus Lévay ugyancsak e norma jegyében ítéli el a „világfájdalmas” lantpengetőket. Ábrányi Emil verseit például a „keserű kedély”, a „felöltő cynismus” megnyilvánulásának tekinti. Olyan költészet ez, amelyen „vörös fonálként vonul át bizonyos embergyűlölet, a létező állapotok lenézése és megvetése, némi socialisticus harag a miatt, hogy a világrend, vagy társadalmi rend így van, a mint van”. Pedig a költő ennél „szebb és nemesebb” feladatra hivatott: sokkal inkább arra kellene buzdítania, hogy „szeressük ezt a földet, melyet lábunk alól semmi módon el nem rúghatunk, mint arra, hogy únjuk és gyűlöljük”.¹⁴¹ Lévay ugyan nem tagadja, hogy „akár az általános világfájdalom, akár annak csak ilyféle socialisticus színű kisebb adagja helyet és tolmácsot kaphat a költészet körében”, ám csak abban az esetben, ha „annak érdes voltát” a poéta „a költészet valódi fényével” képes bevonni.¹⁴² A Szemle kritikusa a „pessimista” költőnek titulált Vajda Jánost is elmarasztalja azért, mert verseiben minden „sötét fátyollal van bevonva”. Ez pedig elsősorban azért kifogásolható, mert „a lét küzdelmei nem lesznek könnyebbek az által, hogy terheit sötét és túlzó arányokban állítjuk szemünk elé”.¹⁴³ Endrődi Sándor *Isten felé* című verseskötetét bírálva is felteszi a kérdést: „De vajon a nyomor és szenvedés túl erős sőt sokszor kirívó színekkel rajzolása enyhítő-e azokra nézve, kik a kereszt alatt görnyedeznek?”¹⁴⁴ Reviczkyt ugyancsak megfeddi azért, mert „örökké szenved”, mert „egész költészetén át sír a mostoha sors elleni keserv, panasz és lázongás hangja”, mert verseiből hiányzik az élet ellentéteit „kibékítő” harmónia.¹⁴⁵ Néhány évvel korábban – a Kisfaludy Társasághoz kiadás végett benyújtott *Magány* című Reviczky-kötet egyik kijelölt bírálójaként – sem mulasztja el a szerzőt figyelmeztetni arra, hogy „nem szép az ilyen keserű morált, vagy világnézetet, a vigasz legkisebb sugarának minden jelzése nélkül, a maga vadságában, így megénekelni”.¹⁴⁶ (Megjegyzendő, hogy Lévay – súlyos kifogásai ellenére – „kiadhatónak” véli a versgyűjteményt, mégpedig Reviczky „elég költői érzékére” hivatkozva.¹⁴⁷) Az „engesztelés” normáját Lévay az Ady-féle „új iskolához” sorolt költőkön is számon kéri: „oly úton van-e ez a divatos új iskola, mely szívünket nemesíti, lelkünket emeli, önértetünket erősíti? Mi jól eső vigaszt, vagy reményt merítsen abból akár emberi mivoltunk, akár magyar hazafiságunk, akár ízlésünk?”¹⁴⁸ Megdicséri viszont a „pessimismus” kísértéseit „emelkedett lélekkel” legyőző Vörösmarty Gézá, és Szabolcska Mihály költészetének is előnyére válik, hogy „nem próbálja sarkaiból kiforgatni a létező világrendet”.¹⁴⁹

Lévay nem egyszerűen a „modern lantpengetők” engesztelhetetlen – pontosabban: engeszteletlen – „keserűségét” ítéli el. Sokkal inkább azt kifogásolja, hogy egyéni fáj-

¹⁴¹ LÉVAY 1894, 312, 318.

¹⁴² LÉVAY 1894, 322.

¹⁴³ LÉVAY 1896b, 17–18.

¹⁴⁴ LÉVAY 1902, 156.

¹⁴⁵ LÉVAY 1895, 462, 467.

¹⁴⁶ LÉVAY 1890, 37.

¹⁴⁷ LÉVAY 1890, 34.

¹⁴⁸ LÉVAY 1909a, 315.

¹⁴⁹ LÉVAY 1908d, 149; LÉVAY 1892, 138.

dalmukat, csalódásukat, meghasonlásukat a világra is kiterjesztik. Vajda (vagy éppen Reviczky) „pessimismusa” nem „az emberiség vagy a társadalom magasabb érdekeinek s eszményeinek cultusából, mint inkább saját egyéni apró bajából és szenvedéséből ered”. Ennek pedig az lesz a következménye, hogy a költő „kárhóztatva küzd a világgal, mely nem az ő kívánata és véleménye szerint mozog”.¹⁵⁰ Oláh Gábor verseit bírálva is ezt teszi szavát: „Valamint saját sorsát keserűnek, vigasztalannak találja, oly színben látja a körülötte nyüzsgő világot is.”¹⁵¹ A Szemle kritikái a „modern lantpengetők” individualizmusát annak a magatartásművészetnek a jegyében utasítják el, amelyet Gyulai „önmegalázódásnak” nevez. E valláserkölcse is megalapozott regula szerint „az egyén nem tekintheti magát a világegyetem központjává s egyéni fájdalmát, megghiúsult vágyait, reményeit nem állíthatja az általános kényszerűség ellenébe”.¹⁵² A költészet – vitalizmussal összefüggésbe hozható – individuális tendenciái éppen ezt az „önmegalázódásra” épülő morális (világ)rendet fenyegetik: nem csupán a személyiség ellenőrizhetetlen, kaotikus mélyvilágát hozzák a felszínre, de a nemzeti transzcendencia – az egyéni túlmutató – közösségi értékeit is veszélyeztetik.¹⁵³ Gyulai az „engesztelés” és „önmegalázódás” nagyformátumú, ideáltipikus példájának Arany költészetét tekinti. A Kisfaludy Társaság Arany-émlékülésén felolvasott emlékbeszédében (1883) „a fájdalom és vigasz” olyan költészetét mutatja fel, amely egyszerre látatja „az élet egész komoly hangulatát, férfias küzdelmét, csalódásait”, illetve „vígaszát, humorát”, és amelynek végső konklúziója a megnyugvás „az erkölcsi rend vaskényszerűségében”. Ebből a nézőpontból Arany költésze „benső lényegében” nem is lehet más, mint „küzdelem az emberi élet nyomorúságai, a pessimizmus, a kétségbeesés ellen”.¹⁵⁴ Az emlékbeszédet vizsgálva Németh G. Béla arra a következtetésre jut, hogy Gyulai „kevésbé értette meg a lírikus Aranyt”, hiszen „a világnézeti kétség, az egyedi megrendültség meredélyeit járó, az egyén és történelem viszonylatával küszködő meditatív alig vette benne számba”.¹⁵⁵ Talán méltányosabb úgy fogalmazni: Gyulai egyáltalán nem érzéketlen a világnézeti kétségek iránt, ám számára Arany költésze éppen a „megrendülésen” való felülemelkedés gesztusával válhat példaszerűen nagy költészetté. Gyulai emlékbeszédét az emlékülésen Lévy Arany-ódája követi. E költemény tizenkettedik strófája ugyancsak arról árulkodik, hogy a Szemle köre nem próbálja se lefokozni, se elleplezni Arany önmérsztő, belső küzdelmeit: „S ez a csöndes szív, mint a bércei tónak / Fenéktelen, szép sima tüköre, / Nyugalmat hirdetett a bálulónak / melyet vihar s hullám meg nem töre. / Pedig volt, ah! volt ott a mélyben örvény, / Kétely, küzdelem, bú, fájdalom gyötörvén: / De a mit a mélységből felhozott, / Az is közkinccsé, dallá változott.”¹⁵⁶ Lévy néhány évvel későbbi akadémiai előadásában sem hallgatja el, hogy Arany versein „bizonyos komoly-

¹⁵⁰ LÉVAY 1895, 471; LÉVAY 1896b, 17, 38.

¹⁵¹ LÉVAY 1909a, 314.

¹⁵² GYULAI 1908, 198. Lásd még DÁVIDHÁZI 1994, 80–81.

¹⁵³ Erről lásd VARGA P. 1994, 99–150.

¹⁵⁴ GYULAI 1885, 290, 302.

¹⁵⁵ NÉMETH G. 1981, 149.

¹⁵⁶ LÉVAY 1885, 320.

ság, mondhatnám búskomolyság vonul keresztül”. Költészete mégis „egy fenkölt nemes lélek kiömlése, mely csak nemesbit és fölemel”, hiszen – nagy önfegyelemmel – eljut a megnyugvásig.¹⁵⁷ Reviczky költeményeiből viszont éppen ezt hiányolja Lévy – így persze „folyvást borongó és örökké fájdalmas” líráját se „jóltevőnek”, se „fölemelőnek”, se „a lelket erősítőnek” nem tarthatja.¹⁵⁸ Gyulai és Lévy tehát nem utasítják ki a költészet világából a lírai személyiség felsejlő – diszharmonikus, sőt tragikus – mélyvilágát, de újra és újra hangsúlyozzák, hogy nagy formátumú költészetet csak az „önmegalázódás” és az „engesztelés” hozhat létre. A „modern lantverők” azzal is megsértik az „engesztelés” normáját, hogy előszeretettel feszegetnek nyugtalanító és felkavaró hatású létbölcseleti kérdéseket. Vajda például „merőben transcendentalis eszmékkel (Isten, világ, halhatatlanság, végtelenség, örökkévalóság)” gyötri az olvasót „költészet czíme alatt”.¹⁵⁹ *Nyári lesben* című költeményét ugyanakkor megdicséri Lévy, hiszen – ritka kivételként – „nincs elborítva a reflexiók és bölcselekedések fojtó ködével”.¹⁶⁰ A Szemle kritikusa Bartók Lajos költeményeit bírálva sem mulasztja el deklarálni: „a lírai költemény nem probléma, melyet fejtöréssel oldhatni meg; nem is philosophiai abstractio, melynek megértéséhez mélyebb tanulmány kell”.¹⁶¹ Még „az ifjabb költőnemzedék első képviselőjének” tartott Kozma Andor is feddést kap azért, mert költeményeibe „gyakran vegyít” reflexiókat.¹⁶² A Szemle körének költészetfelfogása szerint a „lét és nem lét, a véges és végtelen, az isten és a világ mivolta” feletti „háborgás és hányódás” legfeljebb akkor emelhető a költészet tárgyává, ha az „kibékítő” véget ér.¹⁶³

A „modern lantverők” ráadásul gyakran kerülnek az „anyagiság”, a „testiség”, a „nyers érzékiség”, a „frivolitás” bűvkörébe.¹⁶⁴ Lévy szerint Vajda versvilága „mintha igen is testi, igen is anyagi volna”, mintha hiányozna költeményiből a „magasztosb érzelem”, a „fensőbb erkölcsi mag”.¹⁶⁵ Az „erkölcsi és társadalmi tekinteteknek” a semmibe vételét látványosan jelzi, hogy „szinte divattá lón a »perditáknak« versírói kegyelése”.¹⁶⁶ A modern századforduló „perdita”-kultuszának elítélésével Lévy azt a polémiát folytatja, amelyet még „az alsóbb és fensőbb rangú kurtizánok” irodalmi kedvelése ellen szóló Gyulai kezd el a Szemlében.¹⁶⁷ A költő „a »megejtett« vagy »posványban küzdő« szépeknek” a magasztalásával, illetve „az érzéki szerelemnek gyakran a legkirívóbb vonásokkal” való festésével nem tudja „fölemelő, tiszta gyönyörbe” ringatni lelkün-

¹⁵⁷ LÉVAY 1893, 325–326.

¹⁵⁸ LÉVAY 1890, 34.

¹⁵⁹ LÉVAY 1896b, 35, 38.

¹⁶⁰ LÉVAY 1896b, 33.

¹⁶¹ LÉVAY 1890a, 302.

¹⁶² LÉVAY 1893a, 464.

¹⁶³ LÉVAY 1902c, 474.

¹⁶⁴ Az „akadémikus” és az „erotikus” irodalom küzdelméről és „a szerelmi toposzok 19. századvegi át-erotizálásának folyamatáról” lásd CSÁSZTVAY 2003.

¹⁶⁵ LÉVAY 1896b, 27, 28, 38.

¹⁶⁶ LÉVAY 1901b, 153; LÉVAY 1902a, 329. Lásd még LÉVAY 1896b, 28.

¹⁶⁷ GYULAI 1961a, 115.

ket.¹⁶⁸ A „*vérkívánta* érzékiség” hangján megszólaló Erdős Renée sem képes a szerelmi tematikát „valamely eszményi, szívet-lelket emelő, tisztító és nemesítő légkörben” megjeleníteni. Lévay le is vonja a tanulságot: „Sok szabad a költőnek, de nem minden. Nem mind szép az művészig, a mi önmagában természetes.”¹⁶⁹ 1902. november 30-án kelt naplóbejegyzésében hasonlóan fogalmaz: „Kihoztam magammal Erdős René[e] most megjelent verskötetét, melyet Gyulaitól kaptam bírálatos áttekintés végett. Nem olvastam költeményeket magyar versírónótól, melyekben az író ily pongyolára vetkezett szemérmertelenséggel hirdette és festette volna előttünk az érzéki szerelmi gyönyöröket s az azok után való epekedést. Azt mondhatnák pártolói: miért ne dalolja ki, ha egyszer igaz, ha egyszer természetes? De a költészet azért költészet, hogy műveiben megnemesítve és megszipítva tüntesse föl előttünk a nyers természetet, s éltető szellemet leheljen abba, ami önmagában szellemtelen. Az Erdős René[e] által követett úton odahalad a költészet, hogy Ádámról és Éváról a fügefalevelet is le fogja tépni.”¹⁷⁰ A „nemesítés” reguláját Lévay már *Irodalmi lelkiismeret* című – „az irodalmunkban is gyakran nyilatkozó frivol hang és színezet fölött” ítéletet mondó – értekezésében (1864) összekapcsolja a leplezés követelményével: „S vajon megbirja-e, szembetünő kár nélkül, a mi társadalmi, morális miveltségünk e merészen túlzó rajzokat, melyekben az utolsó figefa-levél is lefosztatik az élet alakjairól? vajon nem illan-e el az élet költészete, ha többé ritka fátyolt sem hagyunk azon eszméken és tárgyakon, melyeknek érdekét sok tekintetben épen a titok fátyola fokozá?”¹⁷¹ A Szemle-bírálatokban aztán a maga teljességében bontakozik ki a kívánatos leplezésnek és a kárhóztatott lemeztelenítésnek ez a metaforarendszere. Borcsai (Fehér) Géza verseiből például éppen azt a „fedező fátyolt” hiányolja Lévay, „melyet az izlés és még valami egyéb rovasaira a költőnek nem szabad magától könnyedén eldobni”.¹⁷² Az „utolsó leplet” is gyakran elvető Alba Nevis verseskötete pedig olyannyira megbotránkoztatja a kritikust, hogy fel is teszi a kérdést: „Mutatgassuk-e még tovább a pörére vetköztetett múzsa efféle tántorgásait?”¹⁷³

Lévay a „féktelen szenvedélyeket” gerjesztő „hazafias lyra” divatja ellen is határozottan lép fel.¹⁷⁴ Egyfelől azért, mert „a politika szolgálatába szegődött költészet legtöbbször csak nyűgbe fogott Pegazus, mely szárnyak nélkül ballag, de nem repül”.¹⁷⁵ A „haza és nemzet ügyéért” buzgó Koronghi Lippich Elek költeményeit például azért marasztalja el, mert „néhány szónok vagy hirlapi cikk” fölindulását visszhangozzák.¹⁷⁶ Másfelől azért, mert „az ily lantverés a szélső pártok malmára hajtja az izgató vizet”, a „politikai szélsőségek uszályhordozójává szegődik”.¹⁷⁷ A Szemle kiegyezés-párti, politikai ideálját

¹⁶⁸ LÉVAY 1901b, 153.

¹⁶⁹ LÉVAY 1903b, 310, 311, 313.

¹⁷⁰ LÉVAY 2001, I, 222.

¹⁷¹ LÉVAY 1864, 481, 483.

¹⁷² LÉVAY 1901, 294.

¹⁷³ LÉVAY 1905c, 458, 460.

¹⁷⁴ LÉVAY 1908a, 146.

¹⁷⁵ LÉVAY 1908a, 149.

¹⁷⁶ LÉVAY 1904a, 153.

¹⁷⁷ LÉVAY 1897b, 140–141; LÉVAY 1903d, 466.

Deák Ferencben feltaláló kritikusa a legkevésbé sem tud azonosulni Bartók Lajos verseinek „sivár, ökölbe szorított kézzel hadonázó” hazafiságával, teljes értetlenséggel szemléli „a jelenkor heves vérű kuruczainak” szóló Endrődi Sándor-költeményeket, és Vajda *Luzitán dalát* is olyan „magyar *Szélbali dal*”-ként ítéli el, „melynek nem fér a begyébe a nemzet és a trón kibékülése”.¹⁷⁸ „A politikai függetlenség nyugtalanító eszméje” ugyanis „visszanyert alkotmányosságunk” békés haladását veszélyezteti.¹⁷⁹ Kossuth Lajos kultusza különösen irritálja a Szemle körét. Gyulai többször is kétségbe vonja Kossuth államférfiúi nagyságát,¹⁸⁰ Bartók költeményeit bírálva pedig „a Kossuthról és Kossuthoz írt” költeményekről jegyzi meg maliciózus módon, hogy általában „nem igen sikerülnek”, mert a forradalmat átélő nagy költők (Vörösmarty, Petőfi, Arany és Tompa) „hallgatnak róla”, a későbbiek közül pedig „nem a legtehetségesebbek zengik meg”.¹⁸¹ Gyulai Bartók Kossuth-rajongása ellen is kifakad: „Bartók szerint tehát a magyar a mohácsi vész óta soha nem védte fegyverrel szabadságát, csak 1848-ban, midőn Kossuth a forradalom élére állott. Hát Bocskay, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, Rákóczi Ferenc mit vétettek? Ha nem is voltak oly nagy szónokok, mint Kossuth, de minden esetre nagyobb államférfiak, diplomaták és hadvezérek voltak.”¹⁸² Lévy hasonlóan fogalmaz a Kossuthról „dicshymnust” zengő Zalár József verseskötetét szemlélve: „úgy látszik, neki köszönhet a nemzet mindent, a mi közelebbi története folyamán becses volt, van és lesz.”¹⁸³ (Megjegyzendő, hogy Lévy számos – kommemorációs célzatú – kezdeményezése is összefüggésbe hozható a magyar történelem Kossuth-centrikus szemléletének korrekciójával. Az ő jegyzői indítványára és emlékbeszédével leplezik le 1870-ben Szemere Bertalan, 1877-ben Deák arcképét „Borsodvármegye tanácsstermében”, és temetik 1871-ben Szemere Miskolcra hozott hamvait az Avas oldalába.¹⁸⁴ Ugyancsak ő szorgalmazza – „a vakbuzgó Kossuth-imádás” ellensúlyozására – Szemere és Deák miskolci köztéri ércszobrainak felállítását.¹⁸⁵) A Szemle kritikusa ugyanakkor Szabolcskát, Apostol Bertalant és Sajó Sándort megdicséri azért, mert nem álltak be „azon honfi-költők sorába, kik ökölbe szorított kézzel zengik dithyrambjukat a haza romjai fölött a zsarnokok és az elaljasult társadalom ellen”, mert nem tartoznak „a nagy dobot verő harsány honmentők közé”, mert hangjuk „soha nem válik riasztó harsonává”.¹⁸⁶

¹⁷⁸ LÉVAY 1890a, 305; LÉVAY 1897b, 140–141; LÉVAY 1896b, 21.

¹⁷⁹ LÉVAY 1908a, 146.

¹⁸⁰ Lásd például GYULAI 1912, 232, 276.

¹⁸¹ GYULAI 1912, 247.

¹⁸² GYULAI 1912, 246.

¹⁸³ LÉVAY 1898a, 467.

¹⁸⁴ Lásd LÉVAY 1870; LÉVAY 1871; LÉVAY 1877.

¹⁸⁵ Lásd például LÉVAY 2001, I, 368; II, 96.

¹⁸⁶ LÉVAY 1892, 141; LÉVAY 1903a, 147; LÉVAY 1905b, 452.

A „Vajdajánosizmus”, a „cosmopolitizmus” és a „kelmeiség” ellen

A „modern lantverők” – morálisan egyébként is elítélendő – „világfájdalmát” a Szemle köre azért sem tűri meg, mert jórészt mesterkéltnak, affektáltnak tartja. Gyulai már *Szépirodalmi szemléjében* rezignáltan állapítja meg: „a magyar lyrában nincs világfájdalom; minden, mit annak neveznek, nem egyéb, mint gyöngé s még jól ki sem számított affectatio [...]. Lyrikusaink keresve keresik, dicsőítve dicsőítik a fájdalmat.”¹⁸⁷ Az affektáció (a „negédlés”) következménye pedig a „dagály”, amely – Gyulai definíciója szerint – nem más, mint „az értelem, a képzelet, az érzés fölfuvalkodása, mely nagy puffogások közt pattantja el a semmit”.¹⁸⁸ A kritikus Gyulai kíméletlen harcot folytat az „új divatú” költők (így például Vajda, Bartók és Kiss József) – az „érzés és gondolat” hiányát leplező – „nagyotmondása”, „ciffrázkodása”, „érthetetlen szódagálya” ellen.¹⁸⁹ Lévy ugyancsak a „légyverő dagály”-ban ismeri fel Vajda „mesterkelt” költészetének „állandó” sajátosságát.¹⁹⁰ Bartók verseit vizsgálva is Gyulait ismétli: „Alig találunk dalra, mely az őszinte mély érzelem önkénytelen fölolvadásából ömlött volna megfelelő összhangzatos formába. Egyikben a képek keresettsége s bizarrsága, másokban az általános dagály, ebben az alantjáró gondolat, amabban a verselés példátlan gyarlóságai tűnnek föl.” Az *Erdőzúgás* „Vajda János-féle nagyot mondani akarással” éneklő, „szertelen” és „mesterkelt” szerzőjén tehát az őszinteséget, a természetességet, az egyszerűséget, a keresetlenséget és a szabatoságot kéri számon.¹⁹¹ Lévy Endrődi Sándor lírájában is a „Vajdajánosizmust”, azaz a „ciffrázkodást”, „a pille pánty szóvirágot”, az „üres dagályt”, az „erőt, vagy szenvedélyt affectáló nyersséget”, a „pathos nyelvén” való fellengzést, az „egyszerűnek” és a „természetesnek” a kerülését, „a valódi érzés igaz hangjának” a hiányát kifogásolja.¹⁹² Harsányi Kálmán pedig „Vajdánál is vajdább, Bartóknál is bartókabb”, hiszen „eget verő phrasisokban, puffogató nagy hangokban, egymásra halmozott cifra képekben és hasonlatokban” keresi „a költői értéket”.¹⁹³ Ábrányi Emil, Szalay Károly, Alba Nevis, és Bodor Aladár ugyancsak azon „lantverők” közé tartoznak, akik „a szívhez és észhez szóló világos egyszerűség helyett” a „szódagályt”, a „ciffraságot”, a „bizarrt”, az „üres föllengzést”, a „nagy szavak és zilált képek összehalmozását”, a „rikító hangot”, a „legzagyvább színeket” kedvelik.¹⁹⁴ Hajós Izsó, Erdős Renée és Kaffka Margit a „tévelygő secessió” poétái: „ciffrázkodnak” a szavakkal, „külső cziczomára” törekednek, „légyverő hangzatos ürességben” kimerülő költeményeik „homályos csinál-

¹⁸⁷ GYULAI 1908, 200. Gyulai még Petőfit is megrója azért, mert olykor „világmegvetést negédlett”. (GYULAI 1908a, 32.)

¹⁸⁸ GYULAI 1908, 209.

¹⁸⁹ GYULAI 1912, 181, 242, 244, 289, 290, 293.

¹⁹⁰ LÉVAY 1896b, 28.

¹⁹¹ LÉVAY 1890a, 302, 304, 308–309.

¹⁹² LÉVAY 1897b, 144; LÉVAY 1900a, 287; LÉVAY 1902, 155.

¹⁹³ LÉVAY 2001, I, 225–226; LÉVAY 1903d, 468.

¹⁹⁴ LÉVAY 1894, 311, 318, 319; LÉVAY 1901c, 151, 458; LÉVAY 1906d, 448, 451; LÉVAY 1906e, 173.

mányok”.¹⁹⁵ Ady Endre költészetének is az affektáció a meghatározó karaktervonása: „a különlegest kereső mesterkedés körmönfont kifejezéseiben” és „zilált képeiben” tobzódik, „szemképrázttató cifra burokba takarózik”, a „szenvelgés köpenyét ölti magára”.¹⁹⁶ *A Budapesti Újságírók Egyesülete 1909-ik évi Almanachjában* Gyulai is az affektáció vádját hangoztatja Adyról nyilatkozva: „Hallom, hogy most *nagyra vannak* egy fiatal poétával. Nem számít. Nem sokat ér! A Budapesti Szemlébe is írtunk róla. Tehetős ember, de tele van affektációval, már pedig, aki a költészetben affektál, az olyan, mint aki a tiszta bort hamisítja.”¹⁹⁷ Az affektáció elleni küzdelemben ismét csak a „lyrikus” Arany a felmutatott eszménykép, hiszen az ő „érzelme őszinteségéből egy parányi sem esik áldozatul a szó virágainak s a kifejezések föllengésének”.¹⁹⁸ Vargha Gyulát is megdicséri Lévay, mert „egyetlen darabjában sem tátong felénk az »Os magna sonaturum«, mely »Sziklákát eszik és felhőket iszik rá«”.¹⁹⁹ (A kiindulópont persze itt is Gyulai, aki *Szépirodalmi szemléjében* így marasztalja el Zalár *Sápadt vőlegény és halvány menyasszony* című költeményét: „»Te mondád: mély tenger a szerelem, / És én e tengert, a kéj tengerét / Megiszom mind egy cseppig kebleden.« Szenvedély kifejezése-e ez az undorító zabálás? Meginni egy tengert, mint az egyszeri ember, ki sziklákát evett.”²⁰⁰) Kozma Andor és Szabolcska Mihály legfőbb érdeme is az, hogy „csak igen elvétve” beszélnek „affectált nyelven”, hogy nem keresik „az üres dagályt, a fellengző, de keveset mondó kifejezéseket, a képtelen képeket”.²⁰¹ Radó Antal, Luby Sándor, Farkas Imre, Apostol Bertalan, Sajó Sándor, Miklós Elemér és legifj. Szász Károly szerény költészetét ugyancsak azért méltányolja Lévay, mert „ez idő szerint már az is egy kis érdem”, ha a poéta „megelégszik lantja mellett a világos egyszerűséggel s nem szerelmes a semmitmondó nagy szavakba és tartalmatlan, cifra üres képekbe”, azaz „távol áll attól a légveréstől, mely szerint legujabban némely versíró új formákba, új irányokba akarja terelni a lírai költészetet”.²⁰²

Úgy tűnik fel, a „modern lantpengetők” „Vajdajánosizmusként” aposztrofált versírói modorát Lévay egy olyan normarendszer jegyében utasítja el, amelyet Dávidházi Péter – Arany kritikusai életművét vizsgálva – „határkijelölőnek” nevez. Ez „a józan értelem egyetemesnek felfogott követelményeit” érvényesítő szemléletmód a költői nyelvhasználatot is „a tapasztalati valóság tárgyyszerűnek tekintett viszonyai” által kívánja mérsékelni és szabályozni. Ennek megfelelően a kritikus és lapszerkesztő Arany „a visszafogott képzelődés üdvös mértéktartásáról” igyekszik meggyőzni „a korabeli költészet másod-

¹⁹⁵ LÉVAY 1903b, 312; LÉVAY 1903g, 461; LÉVAY 1906b, 307; LÉVAY 1907c, 468–469, 470; LÉVAY 1909a, 316.

¹⁹⁶ LÉVAY 1908c, 312, 313; LÉVAY 1908e, 437.

¹⁹⁷ ADY 1973, 582.

¹⁹⁸ LÉVAY 1893, 326.

¹⁹⁹ LÉVAY 1882, 490. Megjegyzendő, hogy már Virág Benedek az „os magna sonaturum” horatiusi allúziójával teszi paródiá tárgyává Berzsenyi Dánielt: PORKOLÁB 2011, 117.

²⁰⁰ GYULAI 1908, 211–212.

²⁰¹ LÉVAY 1893a, 465; LÉVAY 1899b, 464.

²⁰² LÉVAY 1899a, 135; LÉVAY 1899d, 438; LÉVAY 1901c, 155; LÉVAY 1902a, 327; LÉVAY 1903a, 145–146, 147; LÉVAY 1905b, 450; LÉVAY 1908b, 306; LÉVAY 1909a, 312.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

és harmadvonalának szerzőit”.²⁰³ Gyulai „szilárd racionalizmusa” ugyancsak „idegenkedéssel fordult el a költői phantasia szabad játékától” – ahogy ezt Angyal Dávid hangsúlyozza.²⁰⁴ Riedl Frigyes hasonlóan fogalmaz: „Erős racionalizmusa ellenezte a szertelent, a rikitót, a túlzott vonásokat”.²⁰⁵ Lévay rendkívül határozottan és következetesen érvényesíti könyvbírátaiban Arany és Gyulai „határkijelölő” kritikusi normáit. Az a költészet, amely „tárgyait nem bírja elélni állítani természetes valóságukban, vagy valószínűségeikben”,²⁰⁶ nemigen találhat méltánylásra nála. Kíméletlenül lép fel a „képtelenséget” eredményező „képhajászat”, a „fölciczomázott phantasmagória, a képzelet zabolátlan csapongása” ellen.²⁰⁷ Helyteleníti például, hogy „a Balaton tükreben az ég magát mint egy *kaczér nő* tetszelegve nézi”, hiszen „helyesen és természetesen” nem lehet „a kaczerőség fogalmát fűzni az éghez”.²⁰⁸ Kifogásolja, hogy a leányszem „oly tiszta fényben csillogó, mint édenkertben két parányi tó”, hiszen „ki látta valaha azt a kertet s abban a két parányi tavat? ha nem láttuk, milyenek képzeljük a leányszemet”.²⁰⁹ „Keresettségnek” és „dagálynak” tekinti, hogy a vénember „barna karjain úgy ülnek kint az erek, mint az úri népség tavi asszonyladikjain a vékony vitorlászineg”, hiszen az „ílyes” egyáltalán nem tükrözi „a tárgy igaz mivoltát”.²¹⁰ Rigorózusan veszi célba a zavarosnak érzett költői képeket: „Helyes-e azt mondani, hogy »a régi szerelemnek járma ránk újból leszáll«? A járom hogyan és honnan szállhatna le valakire?”²¹¹ Megköveteli tehát, hogy a költői kép ne szabaduljon fel a szemléleti valóság ellenőrzése alól.²¹² A képzeletet és a jelentést egyébként saját költészetében is igyekszik szabályozni és megkötni: „Képzeletvilága fegyelmezett – állapítja meg Varga Pál –, így valóban alig találunk verset, ahol a képiség megindul a közvetlen ábrázoló szereptől való eltávolodás útján.”²¹³ Lévay – akárcsak Arany és Gyulai – az ökonómia, a racionalitás, a funkcionalitás jegyében utasítja el a túlzót, kirívót, az öncélút, az oda nem illőt. Harsányi Kálmánt például azért rója meg, mert „neki nem elég, hogy a leánynak *aranyhaja* van, neki *sárarany-haj* kell; nem elég a *deres-fű; dérmarta fű* kell”.²¹⁴ (Megjegyzendő, hogy Gyulai korábban valami hasonlót kér számon az *Alfréd regénye* szerzőjétől: „Izidóra arany haja úgy lobog, mint a midőn nyári éjben szakadatlan villámtűzben égni látszik a föld és ég”.²¹⁵) Elmarasztalja a „seccsiós” költészetet, amelyben „sérti szemünket a szinek kirívó ellentéte, és zavarja

²⁰³ DÁVIDHÁZI 1994, 90–91, 99.

²⁰⁴ ANGYAL 1911, 365.

²⁰⁵ RIEDL 1910, 175.

²⁰⁶ LÉVAY 1905c, 458.

²⁰⁷ LÉVAY 1892, 142; LÉVAY 1903d, 471.

²⁰⁸ LÉVAY 1894, 319.

²⁰⁹ LÉVAY 1903c, 128.

²¹⁰ LÉVAY 1904, 314.

²¹¹ LÉVAY 1893a, 471.

²¹² „A képek lázadásáról” lásd RÓNAY Gy. 1981, 320–322.

²¹³ VARGA P. 1980, 113.

²¹⁴ LÉVAY 1903d, 471.

²¹⁵ GYULAI 1912, 181.

fülünket a hangok összevisszasága, érzékünket a szabálytalanság és formátlanság”.²¹⁶ A valóságérthetőséget, az esetlegességet, a keresettséget a józan, hétköznapi, tapasztalati bölcsesség nézőpontjából leplezi le. Illyés Bálintnak azt a költői kijelentését, mely szerint „a ki büszkén néz az izzó napba, azt a nap, a szent szabadság el nem hagyja”, egy nagyon is gyakorlati kérdéssel szembesíti: „Próbálta-e szerzőnk ezt a napbanézést a természetben?”²¹⁷ Az ésszerűség nevében kifogásolja Jakab Ödön *Szilágyi és Hajmási* című költői beszélye egy indokolatlannak érzett jelenetét is: „Nem komikus dolog-e, hogy a rigómezei csatából hazafelé menekülő »két vitéz úrfiak« megéhezvén útközben leszállnak a lóról s mind a ketten fölmásznak egy magas fára két gerézd szöllőért? nem lett volna elég csak az egyiknek mászni föl?”²¹⁸ A Gárdonyi Gézánál kimutatott anakronizmusra éppúgy felhívja a figyelmet („midőn Kandirhám székely rabonbán azon a csodálatos *Budavári gyűlésen* fogadja Árpád magyarjainak küldötteit, »Tokaj színborával volt tele töltve a szent fapohár.« Hol vehették?”), mint a Szabolcskánál fellelt el-lentmondásra („»Szeretem az erdők csendességét, A természet ezer szóval szépségét. Hallik a sűrűből vadgalamb bűgása, Vagy talán ez erdők szíve dobogása«. De hát hogy legyen a szóvalanság és örök csendesség jele és bizonyítása a vad galamb bűgása?”).²¹⁹ Aprólékos gondossággal végzi el a hibásnak vélt szóalkalmazás korrekcióját is: „az utat, ha már zordnak mondjuk is, de *szilajnak* mondani nem helyes” – állapítja meg Kozma Andor *Verseit* bírálva; „a furulyát nem lehet helyesen mondani fölzengőnek” – figyelmeztet Bartók-kritikájában; „a varjú nem rikolt, de *károg*” – javítja ki Erdélyi Zoltánt.²²⁰ Szalay Fruzina *Egy marék virág* című verseskötetéből ugyancsak kigyűjti azokat a szöveg-helyeket, amelyekben a poéta „a tárgyat annak természetétől elütő szóval jellemzi”: „A németből fordított *Őszi képek* című költeményben (30. l.) azt mondja: »Veszélyt hirdetve *károg* Egy *kánya* oda fenn, A *fázódó* madárnép Elsurran hirtelen«. Ki hallotta valaha *károgni* a *kányát*, mely visít, vagy vijjog? A *Márczius* címűben (100. l.) »nem sokára *ujjongat* már a csalogány«. Ujjongatónak mondani a csalogányt valóban természet-ellenes. Épen olyan, mint a *Tennyson* után fordított *Gray Edward*-ban (227. l.) ez a kifejezés: »Zokogva aztán a kőbe róttam, Mohos *fejféja* bús *kövébe*«. A *fejfa* bús *köve* = *kőfejfa*. Fából vaskarika.”²²¹ A Szemle kritikusa tehát szigorú következetességgel lép fel – Arany és Gyulai „határkijelölő” normarendszerét alkalmazva – az „affectatio”, a „kép-hajhászat”, a „cifrázkodás”, a „secessio” (öncélúnak vélt) megnyilvánulásai ellen. Számára elfogadhatatlan a „modern lantpengetőknek” az a törekvése, amely – a „bel- és kül-forma” egységét megbontva (azaz a hangsúlyt egyértelműen a jelölőre helyezve) – a nyelvi közeg hatáskeltő szerepének felfokozásában keresi a költészet megújításának lehetőségeit.²²² Lévay könyvbírálatait a jelentés elszabadulásának, a költői nyelv feletti

²¹⁶ LÉVAY 1903g, 461.

²¹⁷ LÉVAY 1908a, 149.

²¹⁸ LÉVAY 1900, 466.

²¹⁹ LÉVAY 1904b, 293; LÉVAY 1905, 468–469.

²²⁰ LÉVAY 1893a, 470; LÉVAY 1890a, 303; LÉVAY 1902b, 479.

²²¹ LÉVAY 1898b, 472.

²²² Lásd VARGA P. 1994, 275.

ellenőrzés elvesztésének félelme hatja át, ezért – Aranyhoz hasonlóan – ragaszkodik ahhoz, hogy a műalkotásban „minden legyen uralt, rögzített, szabályozott”. E szemléletmódból pedig az következik, hogy a kritikus „elsősorban tisztít, visszanyes, lényegre szorít, azaz a bensőt és szellemet védi a külsőnek és anyagnak ráburjánzásától”.²²³ A mérce természetesen Arany költészete, amelyet akadémiai előadásában Lévay éppen azért magasztal, mert: „Henye, közönséges jelző vagy üres kép távol marad tőle. Ami ott van, az mind oda tartozó. Túlhalmozás, vagy hiány nélkül van kiszabva minden”. Arany ráadásul „formatökélyével” is „követendő példányul szolgálhatott a fiatal verselőknek”.²²⁴ A Szemle kritikusa mégis azt kénytelen konstatálni, hogy „versíróinknál a bel- és külforma, a tartalom és a technika, valamint az alkotásbeli jó ízlés sőt maga a nyelvtisztaság aligha részesül abban a cultusban, melyet a múlt hagyományai után méltán várhatnánk”.²²⁵ „A külső technikával” Vajda János „sem sokat törődik”.²²⁶ Korábban Gyulai ugyancsak azzal vádolja az *Alfréd regénye* szerzőjét, hogy „a nyelv hangzatosságával, a verselés zenéjével nem sokat gondol”.²²⁷ Bartók Lajosról is azt állapítja meg Gyulai, hogy „mint dal és ódaköltőnek a nyelv és rhytmus sincs eléggé hatalmában”.²²⁸ Lévay – az *Erdőzúgás* című Bartók-kötetet szemlélve – csatlakozik ehhez a véleményhez: „Technikája általában fölötte gyarló. Metszet, rhytmus, mérték, rím nem részesül nála kellő figyelemben.”²²⁹ A „gyarló” technikát, az „összhangzat” hiányát egyébként majd’ minden „modern lantpengető” esetében szóvá teszi: Endrődi Sándorról, Harsányi Kálmánról, Erdős Renée-ről és Kaffka Margitról egyaránt úgy vélekedik, hogy „rhythmus, rím, vers-alkat, összhang, szabatosság nem bír előtte fontossággal”.²³⁰ Az Arany-hagyományhoz hűségesebbnek vélt poéták (Farkas Imre, Apostol Bertalan, Sajó Sándor, Miklós Elemér és legifj. Szász Károly) esetében viszont készséggel ismeri el, hogy legalább „símán, szabatosan” verselnek, rímeik „csekély kivétellel kifogástalanok”.²³¹ „A műköltészet a népköltészet által nyeri egyik alapját s megújhodása eszközét” – állapítja meg Lévay *A szép nyilvánulása* című előadásában.²³² A „megújhodásnak” ez a képzete az irodalom „népnemzeti” koncepciójának alaptételei közé tartozik, és hogy tulajdonképpen mit is jelent, Gyulai tanulmányaiból és kritikáiból derül ki: „Azon irodalmi mozgalom, költői iskola, mely »népies«-nek nevezi magát, nem azt czélozta, hogy költészetünk visszatérjen a nemzet primitív állapotára s egészen a népköltészeti hagyományok eszmeköre s érzésvilágának képviselője legyen, hanem hogy segédforrást vegyen s megújítsa magát a népszellem által [...]. A »népies« egy új phasisa vala a nemzeti költészet fejlődésének, a nemzeti szellem új hódítmánya erősebb alapon, tágabb határral”

²²³ DAVIDHÁZI 1994, 89, 339.

²²⁴ LÉVAY 1893, 326, 327.

²²⁵ LÉVAY 1882, 488.

²²⁶ LÉVAY 1896b, 19.

²²⁷ GYULAI 1912, 182.

²²⁸ GYULAI 1912, 242.

²²⁹ LÉVAY 1890a, 301.

²³⁰ LÉVAY 1900a, 294; LÉVAY 1902, 155; LÉVAY 1903d, 470; LÉVAY 1907c, 470; LÉVAY 1909a, 317.

²³¹ Lásd például LÉVAY 1882, 490; LÉVAY 1903a, 147; LÉVAY 1909a, 313.

²³² LÉVAY 1868, 269.

– fejtegeti például a *Petőfi Sándor és lyrai költészetünk* című értekezésében (1854).²³³ *Két ó-székely ballada* című tanulmányában (1862) pedig határozottan jelenti ki: „Aki képzelhet oly valóban nemzeti költészetet, melynek legalább egyik alapja nem a népköltészet, az csak az idegen irodalmak utánzásában keresi a nemzeti költészet dicsőségét.”²³⁴ Azt a meggyőződését, mely szerint klasszikus értékű (nemzeti) irodalmat csak saját („népi”) formahagyományra alapozva lehet létrehozni,²³⁵ Gyulai Arany költészetével demonstrálja. „Aranynak nem csak a nyelve és verselése nyugszik régi és népi költészetünk alapján, egy magasabb nemzeti irányba olvadva, hanem egész költészete is” – hangsúlyozza például Arany-émlékbeszédében.²³⁶ Lévy ugyancsak az Arany költészetét „eszme, felfogás, nyelv és forma tekintetében” átható, „tisza, romlatlan, népnemzeti szellemre” hívja fel a figyelmet akadémiai előadásában.²³⁷ Gyulai és köre az Arany költészetében felmutatott ideál jegyében fordul szembe egyfelől a „népnemzeti” tradíció mellőzéseként, sőt tagadásaként elmarasztalt „cosmopolitizmussal”, másfelől a „népnemzeti szellem” félreértésének, sőt eltorzításának tekintett „kelmeiséggel”. A Szemle – Komlós Aladár megfogalmazásában – „a kozmopolitizmus szégyenbélyegét sütötte minden irodalmi műre, mely anyagát nem a »népnemzeti iskola hagyományos földéből« merítette”.²³⁸ Az *Értesítő*-rovat – többnyire Lévy bírálataival – valóban következetes szigorúsággal ítéli el azokat a „lyrikusokat”, akiknek művein „egy vonalnyi hatása” sem látszik „a magyar népnemzeti költészetnek”, azaz „nyelv, szellem, hang és fölfogás tekintetében bizonyos cosmopolita színezettel bírnak”.²³⁹ Lévy Reviczky költészetéből is „a nemzeti szellem és jellem azon vonásait” hiányolja, „melyeknek méltánylását a múlt hagyományai után a fiatal költői nemzedéktől méltán megvárhatnók”.²⁴⁰ Palágyi Lajos verseskötetét bírálva sem mulasztja el megjegyezni, hogy a „kosmopolita” szerző gondosan kerüli „a népies versalakok használatát [...] s azzal együtt a költészetben érvényesíthető nép-nemzeti szellemet is”.²⁴¹ Makai Emilnél ugyancsak hiába keresi a „magyar nép-nemzeti vonásokat”,²⁴² és Erdős Renée költészetében sem leli nyomát „a magyar nemzeti léleknek és geniusnak, a magyar szívhez szóló valamely magyar szellemnek”.²⁴³ Még a sokra tartott Radó Antalt is szükségesnek tartja figyelmeztetni: „A ki, mint ő, oly sokat foglalkozott és foglalkozik idegen költők versformáival és szellemével, könnyen felejtí vagy mellőzi a magyar nép-nemzeti versalakokat s azoknak megfelelő szelle-

²³³ GYULAI 1908a, 90. Lásd még: „A régi és népi nyelv soha nem cél, csak eszköz, hogy minél gazdagabbá és magyarosabbá tegyük az irodalmi, különösen a költői nyelvet.” (GYULAI 1895, 293.)

²³⁴ GYULAI 1927, 125.

²³⁵ Erről lásd VARGA P. 2007, 448, 458.

²³⁶ GYULAI 1885, 296.

²³⁷ LÉVAY 1893, 319.

²³⁸ KOMLÓS 1966, 34. A kozmopolita-vitáról lásd KOMLÓS 1972; CSÁSZTVAY 2001; REVICZKY 2007, II, 904–907.

²³⁹ LÉVAY 1894, 313; LÉVAY 1898b, 472.

²⁴⁰ LÉVAY 1895, 464.

²⁴¹ LÉVAY 1901a, 473.

²⁴² LÉVAY 1905a, 145.

²⁴³ LÉVAY 1909a, 317.

met.”²⁴⁴ Lévy alig tud felmutatni olyan „lyrikust” (például Szabolcska vagy Luby Sándor sorolható ide), akinek költészetét „jól eső magyaros íz és zamat” hatja át, aki „élénk érzéket tanúsít a népies hang és dalformák iránt”.²⁴⁵ (A Kisfaludy Társaság 1889. március 29-i közülésén elhangzott Szabolcska-laudációjában Gyulai ugyancsak azt emeli ki, hogy a felvételt nyert tagtárs „műveiben örömet zendíti meg nemzeti ritmusunkat, mely az újabb időben kezd háttérbe szorulni”.²⁴⁶) A Szemle kritikusa azonban nem csupán a „népnemzetin” túllépő („cosmopolita”) költészetet utasítja el, de a „népnemzetin” innen maradó, partikulárisnak és provinciálisnak látott „lantverés” iránt sem tanúsít nagyobb megértést. Gárdonyit például azért rója meg, mert „a vidéki népies, szinte pórias »mesterkedést« tárgyakban és kifejezésekben mód nélkül szereti”, mert „azt látszik hinni, hogy ezzel az úgynevezett »kelmeiséggel« mindent pótol”.²⁴⁷ „A nyers népiesség külső czafrangjai”²⁴⁸ elleni fellépéssel Lévy ismét csak Gyulait követi, aki már 1854-ben elveti a „minden úgynevezett kelmeszerű adalékot” összehalmozó, a „külsőséget”, az „anyagot” kultiváló „tájköltészetet”;²⁴⁹ és aki még 1897-ben is szükségét érzi annak, hogy vitába szálljon „az egész magyar nemzeti költészetet falusi költészetnek” beállító Beöthy Zsolttal.²⁵⁰ A „nemzetképviselési beszédmód”²⁵¹ reprezentánsaként Gyulai határozottan szögezi le: „a költészet sohasem kötheti magát egy genrehez, egy iskolához s legkevésbé lehet az egész nemzet helyett, egy osztály csatlósa, legyen ez akár az úri rend, akár a nép.”²⁵² Ezt a leckét mondja fel Lévy az *Arany lyrája* című akadémiai előadásában – teoretikusan is megalapozva így a „kelmeiség” elleni kritikai fellépését: „A népiességnek kettős célja van a költői irodalomban. Egyik az, hogy művészet és ízlés által korlátozott kifejezésre jussanak a nép szellemének és jellemének sajátosságai s ez által erőt, megifjodást, egyéni nemzeti önállóságot nyerjen a költészet; másik az, hogy az ekként erősbült irodalom közelebbi kapcsolatba hozassék a nemzet zömével s hasson jótékonyan annak erkölcsi és szellemi emelésére. Természetes, hogy se az egyik, se a másik cél nem közelíthető meg, sőt mind a kettő el van tévesztve, ha az irodalom a nép életéből csupán a külsőségeket, az úgy nevezett kelmeszerűségeket szedi magába – ha népies szavak, szólások és formák alkalmazásával megelégszik, – ha tősgyökeres sajátosság és eredetiség címén a nyerseségnek tért enged s nem igyekszik behatolni a nép lelkébe, jellemét alkotó tulajdonságainak mélyebb ismeretébe.”²⁵³

²⁴⁴ LÉVAY 1907, 314–315.

²⁴⁵ LÉVAY 1899b, 464; LÉVAY 1899d, 439.

²⁴⁶ GYULAI 1961a, 291.

²⁴⁷ LÉVAY 1902d, 487. Tömörkény elbeszéléseiben is „a pórias köntöst” kifogásolja: LÉVAY 1904, 319.

²⁴⁸ LÉVAY 1902d, 490.

²⁴⁹ GYULAI 1908a, 91–92.

²⁵⁰ GYULAI 1927, 375. Gyulai ez irányú nézeteiről lásd KOMLÓS 1966, 33; KOMLÓS 1972, 31; KOMLÓS 1980, 240; VARGA P. 2005, 509.

²⁵¹ Erről lásd például DÁVIDHÁZI 2004, 896.

²⁵² GYULAI 1927, 125.

²⁵³ LÉVAY 1893, 320.

Az „eltévelyedés” képzete

Úgy tűnik fel, Lévay voltaképpen egyetlen, igaz, rendkívül fontos felismerést kíván a Szemle-olvasókban tudatosítani: nevezetesen azt, hogy a magyar költészet – legalábbis Arany halála óta – folyamatosan hanyatlik. Ha ugyanis azok „a népnemzeti elemek, melyeket költészetünk már meghódított, formában nyelvezetben, tartalomban, szellemben”, „lassanként feledésbe mennek”, akkor „haladás helyett visszaesés felé közeledünk”.²⁵⁴ Az *Értesítő*-rovat kritikusa szerint a „népnemzeti” tradíciót elutasító „modern lantpengetők” szükségszerűen viszik tévútra a magyar költészetet. Vajda és Reviczky „költői erejét s érzékét” ugyan hajlandó elismerni, de azt a leghatározottabban tagadja, hogy reményteljes „új irányt” mutatnának, illetve „új ösvényt” nyitnának a magyar költészet számára.²⁵⁵ A „lyrai reformatorok” újabb, Ady-féle nemzedékétől is elvitatja azt, hogy feltűnésük „egy új korszak hajnalodását jelzi lyrai költészetünk mezején”. A „hajnalodás” Lévay számára egyszerűen „eltévelyedésnek” látszik, e végzetesnek tekintett „eltévelyedésért” pedig főként az az Ady tehető felelőssé, akiben ugyan nemigen lelhető fel „a költői nyelvnek és lyrai költészetnek új irányt és lendületet teremtő eredeti tehetség”, ám aki mégis „bálványozásig rajongott” vezére tud lenni az új évszázad „reformálási vágyának” és „különczködő lyrai forrongásának”. Az Adyval (és követőivel) szembeni ellenérzéseit olykor alig leplezett indulattal fejtegeti: „Mi azt az utat és módot, melyen az ő műzsája indul, nem látjuk lyrai költészetünk javára vezetőnek. Rossz példát ad, az üres szavakkal való játékra, a torzalkotásokra, az affectatióra. Ime, eddig is mily sok nő és férfi verselő tévelyeg utána.”²⁵⁶ (A „tévelygésnek” ez a képzete egyébként Lévay egyik – *A Budapesti Újságírók Egyesülete 1909-ik évi Almanachjának* adott – nyilatkozatában és több naplóbejegyzésében is feltűnik.²⁵⁷) A Szemle kritikusa már a *Vér és arany* című kötetet bírálva figyelmeztet az Ady-féle „secessió példája” veszélyeire.²⁵⁸ *A Holnap* című antológiát pedig éppen annak bizonyítékaként mutatja fel, hogy egyre „több haladnak már az Ady Endre nyomain”. *A Holnap* „lyrai reformatorai” egy olyan költészetfelfogás képviselői, amelynek minden karakterizálható vonása az Aranyra hivatkozó „népnemzeti” ideál szisztematikus tagadásaként értelmezhető: „ez az új iskola eszmék és érzelmek költői tükrözése helyett inkább csak szavak s gyakran különösnél különösebb jelzők csillogtatásával játszik. Természetesség helyett torzításra hajlik [...] Működésében különös irányt észre nem veszünk, hacsak annak nem gondolunk bizonyos pessimistikus vonást és némi kaczerkodást a leplezetlen anyagisággal. Nem sokat ad a versalkotás szabályos formáira. Versszakalkat, rím, összhang, sőt sokszor a nyelv tisztasága is figyelmen kívül marad, vagy öntudatosan lomtárba kerül.”²⁵⁹ Lévay az Ady-féle „lantverés” elrettentő következményének tekinti – a Szemle köre által rokonszenvvel

²⁵⁴ LÉVAY 1903d, 466.

²⁵⁵ LÉVAY 1895, 471; LÉVAY 1896b, 38.

²⁵⁶ LÉVAY 1908c, 311, 314; LÉVAY 1908e, 434, 437; LÉVAY 1909a, 314.

²⁵⁷ DÓCZY-FÖLDESSY 1924, I, 93; LÉVAY 2001, II, 163, 322.

²⁵⁸ LÉVAY 1908c, 315.

²⁵⁹ LÉVAY 1908e, 434, 436–437. Lásd még LÉVAY 1909a, 317.

figyelt – Oláh Gábor nagyreményű költői pályájának félresiklását is. Oláh 1906-ban megjelenő első verseskötetét még Arany érezhető „hatása” miatt dicséri, és bár néhány, „az érthetlenségig dagályos, légverő” költeményre is felhívja a figyelmet, bírálatának zárlatában a tehetségnek kijáró rokonszenvvel inti és bátorítja az ifjú poétát: „ha nála a költészet nemcsak mulékony lobbadozás vagy fiatalos kedvtöltés, de valódi hivatás és egyszersmind tanulmány tárgya: van jogunk és reményünk jobbat nyerhetni tőle.”²⁶⁰ („Tanulmány”-on Lévay természetesen „Arany költészetének minél tüzetesebb tanulmányozását” érti – mint az 1907. január 24-én kelt leveléből kiderül.²⁶¹) A második Oláh-kötetet (*Az élet lobogója alatt*, 1908) bírálva viszont már csalódottan állapítja meg: „Hogy Oláh Gábort is ezeknek a holnaposoknak a körébe ragadja hajlama, vagy ízlése, sajnálattal látjuk. Benne több tehetséget, több költői erőt sejtünk, mint bármelyikében azoknak a lantpengetőknek, a kik most reformatoroknak adják ki magukat.”²⁶² (Nem meglepő ugyanakkor, hogy Oláh e kötetét Ady a „nekem érték és öröm Oláh Gábor” deklarációval fogadja.²⁶³)

A Szemle „bírálatos ismertetéseiből” tehát a „népnemzeti” irányzat háttérbe szorulásának és – ezzel szoros összefüggésben – a magyar költészet „eltévelyedésének” a lesújtó diagnózisa bontakozik ki. Az *Értésítő*-rovat Lévayja egy olyan – Gyulai által megalapozott – (nagy)elbeszélésbe illesztve végzi el a „modern lantpengetők” és „lyrai reformátorok” teljesítményének kritikai felmérését, amely hanyatlásként látta a századvég, a századforduló és a századelő magyar költészetének alakulástörténetét. E narratíva szerint a „népnemzeti” iránnyal szembe forduló „újabb lyrikusok” „pessimisták”, „frivolak” és „szélbaliak” (azaz megsértik az „engesztelés”, a „leplezés” és a „kiegyezés” normáját), „koszopoliták” (azaz megsértik a „népnemzeti szellem” normáját), „ciffrálkodók” és „affectálók” (azaz megsértik az „őszinteség”, az „egyszerűség” és a „természetesség” normáját), ráadásul a „gyarló versalkotási technikával” a poétai „szabatosság” normáját is semmibe veszik, mindezzel pedig tényleg a magyar költészetet. Lévay kritikái ezt az „eltévelyedést” kívánják tudatosítani – a Reviczky-féle nemzedék esetében még a helyes útra vezérlés némi esélyében bízva, az Ady-féle nemzedék esetében viszont már végzetes következményeket konstatálva. Hatvany Lajos – Gyulaira emlékezve – „esztétikai predestinációnak”, „szépészeti kálvinizmusnak” nevezi a Szemle által képviselt kritikusi normarendet és küldetésűdatot.²⁶⁴ Lévay könyvbírálati is jellegzetesen preskriptív (előíró) kritikák: a kritikus a norma és a mű szembesítésekor nem hajlandó a norma továbbfejlesztésére, azaz – Dávidházi Péter tipológiájával élve – csak „nor-

²⁶⁰ LÉVAY 1907c, 470, 472, 473. Oláh költészetének korabeli recepciójáról szólva Lakner Lajos azt emeli ki, hogy „Szinte valamennyi kritikusa érzékelt Oláh költői világának kettősségét: egyrészt a szinte feltétlen tiszteletet a népnemzeti irodalmi hagyomány iránt, másrészt a modern érzékeny lélek – e hagyomány értelmezési keretei között feldolgozhatatlan – tapasztalatainak jellegadó szerepét.” (OLÁH 2002, 68.) Megjegyzendő, hogy ekkor még – lásd 1907. július 9-én kelt naplóbejegyzését – Oláh maga is távolságtartással szemléli az „új költőket”: OLÁH 2002, 71.

²⁶¹ OLÁH 2002, 110.

²⁶² LÉVAY 1909a, 314.

²⁶³ ADY 1973, 295.

²⁶⁴ HATVANY 1960, 42.

matív értékelésre” képes, „értékelő normaképzésre” nem. Ráadásul e kritikák a norma-használat három nagy logikai ideáltípusa közül a harmadik típusba sorolhatóak: vagyis Lévy számára a normának való megfelelés nem csupán elengedhetetlen, de egyben elégséges feltétele is a mű esztétikai értékességének.²⁶⁵ Végül soron erre a norma-használatra vezethetők vissza kritikáinak a mai irodalomtörténeti kánonok felől megállapítható látványos értéktévesztései, de ez teszi érthetővé sablonosságukat, kiismerhetőségüket is. Az „epés” vagy „doctrinaire” kritikus rendíthetetlen elfogultsága (a megbíráltak nézőpontjából: végzetes korlátoltsága) szükségszerűen vezet ahhoz, hogy a századforduló éveire Gyulai folyóirata nem csupán orientáló és legitimáló funkcióját, de befolyásának a maradékát is elveszíti. A századfordulós Szemle helyének kijelölését, értékelését gyakran szokták elvégezni A Nap című hírlap 1905. október 13-i számának gunyoros mondatával: „Van szerencsénk Magyarországnak és kapcsolt részeinek tudtára adni, hogy létezik egy Budapesti Szemle című folyóirat, melyet a nyilvánosság és az élő irodalom kizárásával Gyulai Pál szerkeszt”.²⁶⁶ A „kizárás” és egyben látványos kizáródás azonban nem feltétlenül jár együtt a (teljes) tekintélyvesztéssel. Ahogy Angyal Dávid írja: „Tekintélyét a Szemle mindvégig megőrizte, de népszerűségét annál inkább elvesztette, mennél jobban távolodott szerkesztője az ifjabb irodalomtól.”²⁶⁷ A Hét című lap például „egy fényes irodalmi korszak méltó és nagyértékű utolsó képviselőjeként”, „nagy hagyományoknak értő hirdetőjeként” méltatja Gyulait.²⁶⁸ Összezseng ezzel az elismeréssel az a dedikáció is, amelyet antológiájuk Gyulainak küldött példányába írnak bele *A Holnap* szerzői: „Gyulai Pál édes apánknak, a ki szigorú szeretettel, vesszőzve nevelte éppé, erőssé gyermekét, a magyar irodalmat, Hálából *A Holnap*.” (Gyulai egyébként éppen ezt a dedikált példányt juttatja el Lévyhoz, aki bírálatában idézi a dedikációt, majd hozzáfűzi: „Nem tudjuk, vajon Gyulai Pál eme hálasorok viszonzásául elismerné e, hogy ez az új iskola is az ő nevelése?”²⁶⁹) Babits még a Szemle „elkedvetlenítő” kritikája után is „általam nagyrabecsült kiváló” emberként emlegeti Gyulait,²⁷⁰ és *Magyar lelkek forradalma (Strófák)* című cikkében Ady is méltányosan nyilatkozik róla: „ő egy forradalmi korszaknak ittfelejtett s becsületes múmiája”.²⁷¹ Ezek a citátumok arra engednek

²⁶⁵ DAVIDHÁZI 1994, 35–36, 42.

²⁶⁶ Például Németh G. Béla is e szöveg helyi parafrázisával zárja összegzését: a Szemlét „1875–78 előtt várakozás előzte meg, érdeklődés fogadta, s bizonyos elismerés övezte. Az érdeklődés, vagy legalább az elismerés a tudományos részt illetően meg is maradt egészen a századvégig. Az irodalmat s az irodalomkritikait azonban előbb keserűség, azután fölháborodás, majd gúny, később kicsinylés, végül teljes közöny övezte. A híres bon mot most vált általánossá: a nyilvánosság kizárásával szerkeszti és olvassa Gyulai Pál.” (NÉMETH G. B. 1981, 157.)

²⁶⁷ ANGYAL 1911, 382.

²⁶⁸ A Hét, 1893. december 17., 397. Lásd még IGNOTUS cikkét a lap 1892. november 6-i számában: „egyik utolsó, megbecsülhetetlen alakja azon iránynak, melyet Széchenyi kezdett meg nálunk. [...] Rombolva épít, tagadva alkot és nem volna ember, ha olykor nem tévedne és olykor igazságtalan nem volna. Am e múltó homályon annál fényesebben csillog át a tiszta meggyőződés és a jó akarása. Szidjon és üssön bennünket tovább is, ad multos annos.” (721.)

²⁶⁹ LÉVAY 1908e, 455.

²⁷⁰ Babits – Kún Józsefnek (1909. január 4.) = BABITS 2005, 180.

²⁷¹ ADY 1973, 300.

következtetni, hogy Gyulai és a Szemle tekintélyét a magyar irodalom nemes hagyományainak képviselésében, védelmezésében játszott (magasztosnak látott) szerep alapozza meg. Komlós Aladár kifejezésével: Gyulai „történelmi emlék, élő kegyeleti tárgy”.²⁷² Innen nézve a Szemle nem egyszerűen a modernség-ellenesség hősiessen anakronisztikus fóruma, a „népnemzeti” literatúra „végvára”,²⁷³ hanem megszentelt hagyományok tiszteletre méltó őrzője és átörökítője. A folyóirat tekintélyét az is erősíti, hogy rendkívül következetesen és elvszerűen kéri számon az általa üdvösnek vélt normarendszert. Gyulai „múmia” ugyan, de „becsületes múmia”. Az *Értesítő*-rovat anonim, illetve pszeudonim könyvbírállataiban a „modern lantverők” és „lyrai reformátorok” rigorózus elutasítása egyáltalán nem jár együtt az Arany János-i tradíciót követni látszó „lyrikusok” kritikátlan feldicsérésével. Még talán az az állítás is megkockáztatható, hogy a „népnemzeti” táboron belül Gyulai folyóirata meglehetősen pontosan méri fel és jelöli ki az írói teljesítmények értékét és helyét. Így a szigorúan következetes, a napi érdekeken felülemelkedő, a hagyomány zártágát és a változatlanúságot reprezentáló Szemle különös, ám mégis tiszteletet parancsoló zárványként van jelen a modern századforduló irodalmi nyilvánosságában.

Rövidítésjegyzék

- ADY 1973 – ADY Endre *Összes prózai művei: Újságcikkek, tanulmányok*, IX, kiad. VEZÉR Erzsébet, Bp., 1973 (A. E. Összes Művei).
- ANGYAL 1911 – ANGYAL Dávid, *Gyulai Pál*, BpSz, 1911, 148. kötet, 161–193, 360–393.
- ANGYAL 1971 – ANGYAL Dávid, *Emlékezések*, kiad. CZIGÁNY Lóránt, London, 1971 (Szepsi Csombor Kör Kiadványai, 6).
- ARANY 1982 – ARANY János *Levelezése (1852–1856)*, kiad. SÁFRÁN Györgyi, Bp., 1982 (A. J. Összes Művei, 16).
- ARANY 1998 – ARANY János, *Tanulmányok és kritikák*, kiad. S. VARGA Pál, Debrecen, 1998 (Csokonai Könyvtár: Források – Régi Kortársaink, 4).
- BABITS 2005 – BABITS Mihály *Levelezése 1907–1909*, kiad. SZŐKE Mária, Bp., 2005 (B. M. Műveinek Kritikai Kiadása: Levelezés).
- CSÁSZTVAY 2001 – CSÁSZTVAY Tünde, *Irodalmi harcmező – a kozmopolita vita = Magyarország művelődéstörténete 1867–1918: Az Osztrák–Magyar Monarchia*, szerk. HARGITAI György, Bp., 2001 (Magyar Kódex, 5).
- CSÁSZTVAY 2003 – CSÁSZTVAY Tünde, *A hím veréb és a pillangó (Az akadémikus és az erotikus irodalom tusája a 19. század utolsó harmadában) = Klasszikus – magyar – irodalom – történet: Tanulmányok*, szerk. DAJKÓ Pál, LABÁDI Gergely, Szeged, 2003 (Tiszatáj Könyvek).
- DÁVIDHÁZI 1994 – DÁVIDHÁZI Péter, *Hunyt mesterünk: Arany János kritikus öröksége*, Bp., 1994².
- DÓCZY-FÖLDESSY 1924 – *Ady-Múzeum*, I–II, szerk. DÓCZY Jenő, FÖLDESSY Gyula, Bp., 1924.
- GYULAI 1885 – GYULAI Pál, *Emlébeszéd Arany János felett*, KisfTÉÚJF, 19. kötet (1885), 277–316.
- GYULAI 1895 – GYULAI Pál, *Az irodalom és hirlapjaink*, BpSz, 1895, 81. kötet, 462–463.
- GYULAI 1898 – GYULAI Pál, *A tárczaelbeszélésekről*, BpSz, 1898, 93. kötet, 443–448.
- GYULAI 1908 – GYULAI Pál, *Kritikai dolgozatok 1854–1861*, Bp., 1908.

²⁷² KOMLÓS 1973, 171.

²⁷³ E metaforát lásd HORVÁTH J. 1999, 112.

- GYULAI 1908a – GYULAI Pál, *Petőfi Sándor és lyrái költészetünk*, Bp., 1908 (Petőfi-könyvtár, 5).
- GYULAI 1912 – GYULAI Pál, *Bírálatok 1861–1903*, Bp., 1912.
- GYULAI 1927 – GYULAI Pál *Kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye 1850–1904*, Bp., 1927.
- GYULAI 1961 – GYULAI Pál *Levelezése 1843-tól 1867-ig*, kiad. SOMOGYI Sándor, Bp., 1961 (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 4).
- GYULAI 1961a – GYULAI Pál, *Bírálatok, cikkek, tanulmányok*, kiad. BISZTRAY Gyula, KOMLÓS Aladár, Bp., 1961 (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 5).
- HARASZTI 1910 – HARASZTI Gyula, *Gyulai Pál emlékének*, BpSz, 1910, 144. kötet, 191–206.
- HATVANY 1960 – HATVANY Lajos, *Gyulai Pál estéje: Tanulmányok, emlékezések*, Bp., 1960.
- HATVANY 1981 – HATVANY Lajos, *Lévay József = H. L., Harcoló betűk*, Bp., 1981.
- HORVÁTH J. 1999 – HORVÁTH János, *Gyulai Pál: Egyetemi előadás (1927–1928)*, kiad. KOROMPAY H. János, Bp., 1999.
- HORVÁTH Z. 1974 – HORVÁTH Zoltán, *Magyar századforduló: A második reformnemzedék története (1896–1914)*, Bp., 1974².
- KERÉNYI F. 2004 – KERÉNYI Ferenc, *Szentpéteri üres fészek: Lévay József naplója. I–II. (1892–1907, 1908–1917)*, ItK, 2004, 392–395.
- KOMLÓS 1966 – KOMLÓS Aladár, *Gyulaitól a marxista kritikáig (A magyar irodalmi kritika hét évtizede)*, Bp., 1966 (Irodalomtörténeti Könyvtár, 18).
- KOMLÓS 1972 – KOMLÓS Aladár, *Verecke és Dévény között = K. A., Vereckétől Dévényig*, Bp., 1972.
- KOMLÓS 1973 – KOMLÓS Aladár, *Költészet és bírálat*, Bp., 1973.
- KOMLÓS 1980 – KOMLÓS Aladár, *A magyar költészet Petőfitől Adyig*, Bp., 1980².
- KOSZTOLÁNCZY 2008 – KOSZTOLÁNCZY Tibor, „Egy phalanx”? *Az 1890-es évek irodalompolitikai küzdelmeiről új megközelítésben*, ItK, 2008, 287–305.
- KOZMA 1913 – KOZMA Andor, *Gyulai Pál az ember és a költő: Írói arcképek*, IV, Bp., [1913] (Magyar Könyvtár, 667).
- KOZMA 1922 – KOZMA Andor, *Lévay József: Emlékezés a Kisfaludy-Társaság ünnepi közülésén, 1922. február 5-én*, BpSz, 1922, 189. kötet, 97–116.
- LAMBRECHT 1918 – LAMBRECHT Kálmán, *Gyulai Pál, Herman Ottó és Lévay József vadgalamb-pöre*, Vasárnapi Újság, 1918, 34. szám, 494–495.
- LE 1912 – *Lévay emlékkönyv: A költő Kisfaludy-Társasági tagságának ötvenedik évfordulója alkalmából kiadja a Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeum-Egyesület*, Miskolcz, 1912.
- LÉVAY 1864 – L. J. [LÉVAY József], *Irodalmi lelkiismeret*, Koszoru, 1864, I, 481–483, 505–507.
- LÉVAY 1868 – LÉVAY József, *A szép nyilvánulása (Székfoglaló. Olvastatott 1863. febr. 6-dikán)*, KisfTÉÚJF, I. kötet (1868), 244–274.
- LÉVAY 1870 – LÉVAY József, *Szemere Bertalan emlékezete: Borsodvármegye tanácsstermében a dicsőült honfi arcképének ünnepélyes leleplezése alkalmával, az 1870-dik évi novemberhó 7-dikén tartott közgyűlésen*, Miskolczon, 1870.
- LÉVAY 1871 – LÉVAY József *Beszéde Szemere Bertalan hamvainak ünnepélyes áthelyezése alkalmából*, Borsod, 1871. május 4.
- LÉVAY 1877 – LÉVAY József *Beszéde Deák Ferencz arcképének leleplezése alkalmából Borsodvármegye közgyűlésén*, Borsod, 1877. november 8.
- LÉVAY 1882 – –z– [LÉVAY József], *Dalok. Írta Vargha Gyula*, BpSz, 1882, 29. kötet, 488–491.
- LÉVAY 1885 – LÉVAY József, *Arany János emlékezete: Óda*, KisfTÉÚJF, 19. kötet (1885), 317–321.
- LÉVAY 1890 – LÉVAY József, *Reviczky Gyula Magány című újabb költeményeiről*, KisfTÉÚJF, 23. kötet (1890), 34–37.
- LÉVAY 1890a – -f. [LÉVAY József], *Erdőzúgás. Költemények. (1883–1889.) Írta Bartók Lajos*, BpSz, 1890, 63. kötet, 300–311.
- LÉVAY 1892 – ó. s. [LÉVAY József], *Költemények. Írta Szabolcska Mihály*, BpSz, 1892, 71. kötet, 137–145.
- LÉVAY 1893 – LÉVAY József, *Arany lyrája (Felolvasta a május 14-ik közülésén)*, AkÉrt, 1893, 4. kötet, 317–329.
- LÉVAY 1893a – –z. [LÉVAY József], *Kozma Andor. – Versek*, BpSz, 1893, 73. kötet, 463–473.

- LÉVAY 1894 – –a–s. [LÉVAY József], *Ábrányi Emil újabb költeményei*, BpSz, 1894, 78. kötet, 310–323.
- LÉVAY 1894a – v. e. [LÉVAY József], *Hangulatok. Költemények. Írta Szabolcska Mihály*, BpSz, 1894, 78. kötet, 475–478.
- LÉVAY 1895 – –a. [LÉVAY József], *Reviczky Gyula költeményei*, BpSz, 1895, 83. kötet, 461–471.
- LÉVAY 1896b – V. Z. [LÉVAY József], *Vajda János*, BpSz, 1896, 87. kötet, 15–38.
- LÉVAY 1897b – –ó. [LÉVAY József], *Kurucz Nóták. 1700–1720. Írta Endrődi Sándor*, BpSz, 1897, 89. kötet, 139–145.
- LÉVAY 1897c – –ó. s. [LÉVAY József], *Édes anyám. Írta Pósa Lajos*, BpSz, 1897, 90. kötet, 461–467.
- LÉVAY 1898a – –z. [LÉVAY József], *A Honvéd-világból. Írta Zalár József*, BpSz, 1898, 94. kötet, 463–469.
- LÉVAY 1898b – –v. [LÉVAY József], *Szalay Fruzina. Egy marék virág*, BpSz, 1898, 95. kötet, 468–473.
- LÉVAY 1899 – –ó. [LÉVAY József], *Szatirák. Írta Kozma Andor*, BpSz, 1899, 97. kötet, 141–147.
- LÉVAY 1899a – –ó. [LÉVAY József], *Radó Antal. Dalok és történetek*, BpSz, 1899, 98. kötet, 132–137.
- LÉVAY 1899b – –z. [LÉVAY József], *Hangulatok. Költemények, írta Szabolcska Mihály*, BpSz, 1899, 98. kötet, 463–469.
- LÉVAY 1899c – –ó. [LÉVAY József], *Jókai Mór költeményei*, BpSz, 1899, 100. kötet, 138–145.
- LÉVAY 1899d – –a. [LÉVAY József], *Luby Sándor: Vergődés. Költemények*, BpSz, 1899, 100. kötet, 436–441.
- LÉVAY 1900 – –a. [LÉVAY József], *Szilágyi és Hajmási. Költői beszély, írta Jakab Ödön*, BpSz, 1900, 101. kötet, 465–468.
- LÉVAY 1900a – –s. [LÉVAY József], *Endrődi Sándor költeményei*, BpSz, 1900, 102. kötet, 285–295.
- LÉVAY 1901 – –ó. [LÉVAY József], *Költemények. Írta Szabolcska Mihály. Makai Emil. Poétasors. Idegek játéka. Költemények. Írta Borcsai (Fehér) Géza. Szárny-szegetten. Költemények. – Írta Torbágyi-Thurner József*, BpSz, 1901, 105. kötet, 290–295.
- LÉVAY 1901a – –Z. [LÉVAY József], *Palágyi Lajos újabb költeményei*, BpSz, 1901, 106. kötet, 471–474.
- LÉVAY 1901b – –a. [LÉVAY József], *Didó, verses lyrái regény. Írta Zempléni Árpád*, BpSz, 1901, 107. kötet, 149–153.
- LÉVAY 1901c – –ó. [LÉVAY József], *A magam útján. Költemények. Írta Szalay Károly. Mohok és vadvirágok. Költemények. Írta Tóth Benő. Miklós Elemér. Rózsás szalmakalap*, BpSz, 1901, 108. kötet, 150–155.
- LÉVAY 1902 – –z. [LÉVAY József], *Isten felé. Költemények. Írta Endrődi Sándor*, BpSz, 1902, 109. kötet, 154–158.
- LÉVAY 1902a – –ó. [LÉVAY József], *Farkas Imre. Versek. Marion. Költemények. Írta Herczeg Jenő*, BpSz, 1902, 109. kötet, 327–331.
- LÉVAY 1902b – –ó. v. [LÉVAY József], *Margitsziget és más költői elbeszélések. Írta Erdélyi Zoltán*, BpSz, 1902, 109. kötet, 476–480.
- LÉVAY 1902c – –s. k. [LÉVAY József], *Remény. Emlékezet. Legújabb költemények. Írta Bartók Lajos (1891–1901)*, BpSz, 1902, 110. kötet, 143–150.
- LÉVAY 1902d – –ó. [LÉVAY József], *Április. Költemények, írta Gárdonyi Géza, második kiadás. Troubadour-dalok. Költemények, írta Kovács Norbert*, BpSz, 1902, 111. kötet, 487–491.
- LÉVAY 1902e – –ó. [LÉVAY József], *Kakukfűvek. Költemények. 1890–1900. Írta Czöbel Minka*, BpSz, 1902, 112. kötet, 470–475.
- LÉVAY 1903a – –f. [LÉVAY József], *Pacsirtadal. Költemények. Apostol Bertalan*, BpSz, 1903, 113. kötet, 144–147.
- LÉVAY 1903b – –ó. [LÉVAY József], *Erdős Renée. Versek*, BpSz, 1903, 113. kötet, 309–313.
- LÉVAY 1903c – –ó. [LÉVAY József], *Sas Ede. Mesék a valóságról. Sas Ede. Aratás*, BpSz, 1903, 114. kötet, 125–129.
- LÉVAY 1903d – –ó. [LÉVAY József], *Költemények. Írta Harsányi Kálmán. A tölgyfalevél. Költői elbeszélés négy énekben, írta Harsányi Kálmán*, BpSz, 1903, 114. kötet, 466–472.
- LÉVAY 1903e – l–f. [LÉVAY József], *Csizmadia Sándor: Újabb versek*, BpSz, 1903, 115. kötet, 138–142.
- LÉVAY 1903f – V. Z. [LÉVAY József], *Kuruczvilág. A Rákóczy-szabadságharc kétszázados évfordulója alkalmából saját régi költeményeiből egybegyűjté Thaly Kálmán*, BpSz, 1903, 116. kötet, 150–155.

- LÉVAY 1903g – –o– [LÉVAY József], *Volt egyszer egy leány. Újabb versek, írta Farkas Imre. Ekém mellől. Versek, írta Hajós Izó. A szerelem útvesztője, írta Bierbaum Ottó Gyula, megválogatva magyarrá átírta Hajós Izó*, BpSz, 1903, 116. kötet, 457–461.
- LÉVAY 1904 – V. Z. [LÉVAY József], *Jegenyék alatt. Elbeszélések. Írta Tömörkény István. Vizen járók és kétkézi munkások. Írta Tömörkény István*, BpSz, 1904, 119. kötet, 315–319.
- LÉVAY 1904a – d. r. [LÉVAY József], *Koronghi Lippich Elek költeményei. 1880–1902*, BpSz, 1904, 120. kötet, 151–155.
- LÉVAY 1904b – –o. [LÉVAY József], *Fűzfalevél, nyárfalevél... Költemények, írta Gárdonyi Géza*, BpSz, 1904, 120. kötet, 292–296.
- LÉVAY 1905 – –o.– [LÉVAY József], *Csendes dalok. Költemények. Írta Szabolcska Mihály*, BpSz, 1905, 121. kötet, 466–470.
- LÉVAY 1905a – –o– [LÉVAY József], *Makai Emil munkái. Sajtó alá rendezte Molnár Géza*, BpSz, 1905, 122. kötet, 144–148.
- LÉVAY 1905b – o. [LÉVAY József], *Sajó Sándor. Útközben, újabb költemények*, BpSz, 1905, 122. kötet, 449–453.
- LÉVAY 1905c – –y. [LÉVAY József], *Alba Nevis. A Hét csuda. Költemények*, BpSz, 1905, 123. kötet, 457–460.
- LÉVAY 1905d – –y [LÉVAY József], *Vértesy Jenő költeményei*, BpSz, 1905, 124. kötet, 321–324.
- LÉVAY 1906a – z. v. [LÉVAY József], *Mesék az íróvilágból, írta Radó Antal*, BpSz, 1906, 125. kötet, 143–146.
- LÉVAY 1906b – –y –f. [LÉVAY József], *Új dalok. Kleopátra. Írta Erdős René*, BpSz, 1906, 125. kötet, 305–308.
- LÉVAY 1906c – –ó.– [LÉVAY József], *B. Szász Piroska. Versek. Nil. Versek*, BpSz, 1906, 126. kötet, 300–304.
- LÉVAY 1906d – –V– [LÉVAY József], *A Sivatagban. Költemények, írta: Szalay Károly*, BpSz, 1906, 126. kötet, 448–451.
- LÉVAY 1906e – –Ó– [LÉVAY József], *Kulcsár Ferencz: Ecce ego. Költemények (1889–1905.) Bodor Aladár: Versek*, BpSz, 1906, 128. kötet, 170–174.
- LÉVAY 1906f – –V.– [LÉVAY József], *Csipkefátyol, írta Farkas Imre*, BpSz, 1906, 128. kötet, 487–492.
- LÉVAY 1907 – V. [LÉVAY József], *Radó Antal: Római Rhythmusok*, BpSz, 1907, 129. kötet, 312–315.
- LÉVAY 1907a – V. [LÉVAY József], *Tompa Mihály élete és művei, írta Lengyel Miklós*, BpSz, 1907, 131. kötet, 137–142.
- LÉVAY 1907c – V.– [LÉVAY József], *Kaffka Margit könyve. Oláh Gábor, Költemények 1904–1906*, BpSz, 1907, 131. kötet, 468–473.
- LÉVAY 1908a – f.– [LÉVAY József], *Ilyés Bálint költeményei*, BpSz, 1908, 133. kötet, 146–149.
- LÉVAY 1908b – z. [LÉVAY József], *Versek. 1897–1907. Írta Miklós Elemér*, BpSz, 1908, 133. kötet, 303–306.
- LÉVAY 1908c – –ó.– [LÉVAY József], *Vér és arany. Újabb versek, írta Ady Endre*, BpSz, 1908, 134. kötet, 311–315.
- LÉVAY 1908d – I. v. [LÉVAY József], *Költemények. (1880–1883.) Írta Vörösmarty Géza*, BpSz, 1908, 135. kötet, 149–152.
- LÉVAY 1908e – f. [LÉVAY József], *A Holnap. Sajtó alá rendezte Antal Sándor*, BpSz, 1908, 136. kötet, 434–437.
- LÉVAY 1909 – LÉVAY József, *A Múzsza búcsúja: Költemények*, Bp., 1909.
- LÉVAY 1909a – –Z. [LÉVAY József], *Legifj. Szász Károly: Versek. Oláh Gábor: Az élet lobogója alatt. Új versek. Erdős René: Jöttem hozzátok*, BpSz, 1909, 138. kötet, 312–317.
- LÉVAY 1919 – LÉVAY József, *Feljegyzések életemről*, AkÉrt, 1919, 30. kötet, 5–16.
- LÉVAY 1925 – LÉVAY József *Utolsó versei 1909–1918*, kiad. VOINOVICH Géza, Bp., 1925.
- LÉVAY 1934 – LÉVAY József *Verseiből*, VOINOVICH Géza bevezetésével, Bp., [1934] (Élő Könyvek: Magyar Klasszikusok, 58).
- LÉVAY 1935 – LÉVAY József, *Visszatekintés*, kiad. BALÁZS Győző, Miskolc, 1935.
- LÉVAY 1988 – *Lévay József (1825–1918) élete és művei: Válogatott bibliográfia*, Miskolc, 1998.
- LÉVAY 2001 – *Szentpéteri üres fészek: Lévay József naplója (1892–1917)*, I–II, szerk. PORKOLÁB Tibor, Miskolc, 2001.

- MIKLÓS 1978 – MIKLÓS Róbert, *Lévay József életútja*, Miskolc, 1978 (Borsod-Miskolci Irodalomtörténeti Füzetek, 11).
- NÉMETH G. B. 1981 – NÉMETH G. Béla, *A magyar irodalomkritikai gondolkodás a pozitívizmus korában a kiegyezéstől a századfordulóig*, Bp., 1981 (Irodalomtudomány és Kritika).
- NÉMETH G. B. 1981a – NÉMETH G. Béla, *Defenzió a hatalom fogságában (Gyulai Budapesti Szemlé-je, a Budapesti Szemle Gyulaija)* = N. G. B., *Küllő és kerék: Tanulmányok*, Bp., 1981 (Elvek és Utak).
- OLÁH 2002 – OLÁH Gábor, *Naplók*, kiad. LAKNER Lajos, Debrecen, 2002.
- PAPP F. 1935–1941 – PAPP Ferenc, *Gyulai Pál*, I–II, 1935, 1941.
- PÉTERFY 1881 – –ő. [PÉTERFY Jenő], *Lévay József összes költeményei. (1846–1880.)*, BpSz, 1881, 27. kötet, 470–474.
- PÉTERFY 1892 – I.–a. [PÉTERFY Jenő], *Burns Róbert költeményei. Fordította Lévay József*, BpSz, 1892, 70. kötet, 163–166.
- PÉTERFY 1898 – m. [PÉTERFY Jenő], *Herczeg Ferenc: Szabolcs házassága*, BpSz, 1898, 93. kötet, 140–143.
- PÉTERFY 1899 – p. g. [PÉTERFY Jenő], *Lévay József. Újabb költemények*, BpSz, 1889, 98. kötet, 311–315.
- PORKOLÁB 2000 – PORKOLÁB Tibor, „Üdvözetekből font fényes koszorú”: *Az 1911. évi Lévay-jubileum rituáléja és retorikája = Az irodalom ünnepei*, szerk. KALLA Zsuzsa, Bp., 2000 (A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei, 9).
- PORKOLÁB 2011 – PORKOLÁB Tibor, *A Virág Benedek' Poétai Munkái peritextusai és kötetrendje = VIRÁG Benedek' Poétai Munkái*, kiad. PORKOLÁB Tibor, Bp., 1911 (RMKT XVIII, 12).
- RAVASZ 1926 – RAVASZ László, *Lévay József: Ünnepi beszéd születése századik évfordulóján*, Protestáns Szemle, 1926, 1–8.
- REVICZKY 2007 – REVICZKY Gyula *Összes verse: Kritikai kiadás*, I–II, kiad. CSÁSZTVAY Tünde, Bp., 2007.
- RIEDL 1910 – RIEDL Frigyes, *Gyulai Pál*, BpSz, 1910, 144. kötet, 162–190.
- RÓNAY Gy. 1981 – RÓNAY György, *Petőfi és Ady között (1849–1899)*, Bp., 1981 (R. Gy. Művei).
- SCHÖPFLIN 1925 – SCHÖPFLIN Aladár, *Lévay József száz éve*, Nyugat, 1925, III. k., 389–393.
- SCHÖPFLIN 1990 – SCHÖPFLIN Aladár, *A magyar irodalom története a XX. században*, kiad. SEBES Katalin, Bp., 1990².
- SOMOGYI 1977 – SOMOGYI Sándor, *Gyulai és kortársai: Fejezetek egy negyedszázad irodalomtörténetéből*, kiad. SZÖRÉNYI László, Bp., 1977.
- SÓTÉR 1965 – *A magyar irodalom története*, IV, szerk. SÓTÉR István, Bp., 1965.
- VAJDA 1969 – VAJDA János, *Kisebbségi költemények*, I–II, kiad. BARLA Gyula, BOROS Dezső, Bp., 1969 (V. J. Összes Művei, 1–2).
- VAJDA 1977 – VAJDA János, *Nagyobb költői művek*, kiad. BIKÁCSI László, PÓR Péter, Bp., 1977 (V. J. Összes Művei, 3).
- VARGA P. 1980 – VARGA Pál, *Modalitás-típusok a 19. század hetvenes éveinek magyar lírájában*, StudLitt, 18(1980), 93–122.
- VARGA P. 1994 – S. VARGA Pál, *A gondviseléstől a vitalizmusig (A magyar líra világhéber alakulása a XIX. század második felében)*, Debrecen, 1994 (Csokonai Könyvtár, 2).
- VARGA P. 2005 – S. VARGA Pál, *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszere a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Bp., 2005.
- VARGA P. 2007 – S. VARGA Pál, „Népies-nemzeti”, „nemzeti klasszicizmus” – *a nemzeti irodalom hagyományközösségi szemlélete = A magyar irodalom története*, II, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., 2007.
- VOINOVICH 1911 – VOINOVICH Géza, *Lévay József*, BpSz, 1911, 146. kötet, 125–134.
- VOINOVICH 1943 – VOINOVICH Géza, *Lévay József (1825–1918): A Kisfaludy-Társaságban 1925. december 2-án tartott emlékbeszéd = V. G., Írók és költők*, Bp., 1943.
- ZIMÁNDI P. 1972 – ZIMÁNDI P. István, *Péterfy Jenő és kora (1850–1899)*, Bp., 1972 (Irodalomtörténeti Könyvtár, 28).
- ZSIGMOND 1906 – ZSIGMOND Ferenc, *Lévay József élete és költészete*, Bp., 1906.

FAZEKAS CSABA

EGY KATOLIKUS KÖZÍRÓ A 19. SZÁZADBAN: KÖRMÖCZY IMRE*

Sokakra használják a „méltatlanul elfeledett” jelzőt, ami Körmöczy Imre (1811–1871) kanonokra, a 19. századi katolikus közélet fontos alakjára bizonyosan igaz. A reformkori aktivitásához képest meglepő, hogy személye már élete utolsó éveiben is feledésbe merült, amint azt egyik nekrológia is megállapította.¹ Pedig sokrétű munkásságot fejtett ki egyházán belül és kívül egyaránt. Papi illetve kanonoki tevékenysége mellett egyháztörténeti és szépirodalmi munkákat is írt, tevékenyen részt vett az 1840-es évek közéletében. A konzervatív politikálásnak azt a sajátos, egyházas irányvonalát képviselte, amely egyesíteni igyekezett az „állagörző” („fontolva haladó”) konzervativizmust illetve a katolikus egyház – modernizálódó viszonyok közötti – közéleti szerepvállalását.² Utóbbi értelemben mindenképp előfutára lett a 19. század második fele „újkonzervatív” katolikus politikálásának.

Változatos életútjának főbb eseményei röviden összefoglalhatók.³ Körmöczy 1811 jú-

* A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

¹ „Talán már nem is emlékeznek sokan e névre, melyet pedig egykor igen sokat emlegettek, s mely a negyvenes években az irodalmi téren is ismeretes volt.” N. N., *Körmöczy Imre* †, Vasárnapi Újság, 1871/44 (október 29.), 552.

² Vö. DÉNES Iván Zoltán, *Közügyé emelt kiváltságörzés: A magyar konzervatívok szerepe és értékvilága az 1840-es években*, Bp., 1989; SZABÓ Miklós, *Politikai gondolkodás és kultúra Magyarországon a dualizmus utolsó negyedszázadában = Magyarország története, 1890–1918*, főszerk. HANÁK Péter, Bp., 1978 (Magyarország Története, 7/2), 873–1002, 1344–1349. A fogalmi háttérrel: FAZEKAS Csaba, *A politikai katolicizmus fogalmáról és a reformkori politikai katolicizmusról*, Miskolc, 2002 (Miskolci Társadalomtörténeti Műhelyviták, 1).

³ Életrajzának feldolgozása sem egykorán, sem azóta nem készült. A néhány, életének főbb eseményeit összefoglaló lexikonszócikk rendszerint ugyanazokat az eseményeket foglalja össze. FERENCZY Jakab, DANIELIK József, *Magyar írók: Életrajz-gyűjtemény*, Pest, 1856, 270–272; SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, VII, Bp., 1900, 89–90; *Magyar katolikus lexikon*, főszerk. DIÓS István, VII, Bp., 2002, 364; HERMANN Egyed, ARTNER Edgár, *A Hittudományi Kar története, 1635–1935*, Bp., 1938 (A Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem Története, 1), 356–357; *A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye történeti szemléte, 1777–1923*, szerk. LAKATOS Andor, Kalocsa, 2002 (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények Kiadványai, 3), 70–71, 84–86, 104–108. Felhasználtuk még: Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (a továbbiakban: KFL), I.1.c. (Perszonális iratok). A későbbiekben nem hivatkozott adatok ezekből a forrásokból származnak. Jelen tanulmányunkban nem törekszünk Körmöczy teljes életrajzának összeállítására, fő feladatunknak közéleti (publicisztikai) tevékenységének bemutatását tekintettük. A későbbi levéltári kutatások feladata elsősorban Pest vármegye (illetve más törvényhatóságok) közéletében kifejtett, valamint 1848–1849-es szerepvállalása részle-

liusában a Pest megyei Hajóson született, kismemesi családban.⁴ Gyors egyházi karriert futott be: 13 évesen papnövendék lett, Egerben filozófiai, Kalocsán és 1828–1831 között Pesten, a Központi Szemináriumban teológiai tanulmányokat folytatott. Alig húszéves, amikor Klobusiczky Péter érsek a kalocsai papnevelde tanulmányi felügyelőjévé nevezte ki, egy évvel később az egyháztörténet és az egyházjog tanára lett. Csak ezt követően lépett az egyházi rendbe, Pozsonyban 1834-ben szentelték fel, ettől kezdve Kalocsán az egyháztörténet, a teológia és az egyházjog professzora. 1844–1851 között a pesti egyetem egyháztörténeti tanára, 1849–1851 között a hittudományi kar dékánja, 1846-tól a nagyváradai egyházmegye kanonokja. A kalocsai szentszék ülnöki tisztségét 1851-ig megtartotta, 1840–1844 között az egyházmegyei „szegények ügyvédje” is volt. 1851 után lemondott tanári megbízatásáról, Bécsben és Nagyváradon visszavonultan élt, újabb elismerései politikai tevékenységével is összefügghetnek. (Lásd alább.) Nagyváradon hunyt el.

1. Szépirodalmi munkák

Körmöczy valamennyi írását alapvetően áthatotta a katolikus vallás illetve egyház ügyének elkötelezett szolgálata. Felidézhetjük például szépirodalmi munkái közül azokat, amelyek 1843–1845 között az *Órangyal* című almanachban jelentek meg.⁵ Az első novella az ókori római császárkor időszakában játszódik, melyben egy kereszténnyé lett fiatal nő kitartásán, az üldözésekkel szemben tanúsított hitén, az erkölcstelen pogánysággal való konfliktusán keresztül fogalmazta meg hitbuzgalmi mondanivalóját, amúgy élvezetes és jó stílusban. Második novellájának lényegét ugyanez alkotta, csak a helyszínt és az időpontot helyezte át az újkori Svájcba. Írásában erőteljesen érződik a romantika hatása, főleg hosszú, erkölcsi tartalmú párbeszéd formájában. Az *Angyalka naplójában* szintén a női erényesség volt a kiindulópontja, azonban a fiatal naplóró hölgy szájába adott feljegyzések már sokkal közelebb állnak a vallásos elmélkedéshez, mint a szépirodalomhoz. A hit megvallására, megélésére, bátor felvállalására buzdító mondanivalóját ez utóbbiban már kiegészítette az egyház társadalom-nemesítő feladatának ismertetésével, hangot adva annak a – Körmöczy által lépten-nyomon hangoztatott – tételnek, miszerint csak az egyház széles körű társadalmi befolyása és tekintélye teheti az országot erkölcsösebbé és boldogabbá. Ezt külön *Hazafiúság* című fejezetében is kifejtette. Figye-

teinek megrajzolása, utóbbiaknak csak fontosabb eseményeire utalunk. Személyéről legutóbb lásd KÖVÉR György, *A szív hangja a vegyesházasságról: Schlachta Etelka levele Körmöczy Imrének, 1842 = Milyen nemzet, kinek és hogyan? Tanulmányok Magyarország történetéről, 1780–1948*, szerk. DOBSZAY Tamás, ERDŐDY Gábor, MANHERCZ Orsolya, Bp., 2012, 127–138.

⁴ Tévesen Kalocsát jelölte meg születési helyének: GALGÓCZY Károly, *Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monographiája*, Bp., 1877, III, 304.

⁵ KÖRMÖCZY Imre, *Júlia = Órangyal: Vallási almanach, honunk gyöngéd hölgyeinek szentelve, 1843*, szerk. SZABÓ Imre, Budán, 1843, 45–56; Uő, *Az árva leány = Órangyal: Vallási almanach, honunk gyöngéd hölgyeinek szentelve, 1844*, szerk. SZABÓ Imre, Pesten, 1844, 111–132; Uő, *Angyalka naplója = Órangyal: Vallási almanach, honunk gyöngéd hölgyeinek szentelve, 1845*, szerk. SUJÁNSZKY Antal, Pesten, 1845, 107–132.

lemre méltó, hogy – az 1844. évi II. törvény elfogadása, vagyis a magyar nyelv hivatalossá tétele után – a korábbiaknál is lelkesebben hangsúlyozta a magyar nyelvhasználat fontosságát. Körmöczyt különösen foglalkoztatta a női erkölcs kérdése, a nőt tekintette a keresztény család legfőbb biztosítékának, itt is kifejtette, hogy a szebbik nem erényes képviselőihez nem illik a direkt politizálás, ugyanakkor ékesíti a bölcsesség, s a hagyományos családmodell keretei között tiszteletudásával, mértékletességével kell példát mutatnia.

Körmöczy erkölcsnemesítő, vallásos írásai nem haladták meg a legtöbb kortársánál tapasztalható színvonalat, a hitbuzgalom mellett ugyanakkor fellelhetők bennük a kifinomult, romantikus stílus ismertetőjegyei.

Élete utolsó szakaszában újra visszatért a szakrális, népszerűsítő irodalom műveléséhez, egyébként egész pályafutása alatt feladatának tartotta a hitbuzgalmi, a katolikusokat az erkölcs és a vallásosság értékeire figyelmeztető szövegek megjelentetését. Egy 1858-ban kiadott füzetében újra a római császárkor keresztényeiről írt,⁶ de megjelentette Jézus népszerűsítő életrajzát is.⁷ Utóbbi nem egyszerűen az evangéliumi történet prózai átültetése, különösen a vége felé vallásos elmélkedés jellemzi, a történelem tanulságaira is figyelmeztet, elítélve azokat, akik egykor és saját korában egyaránt tagadták Jézus istenségét, valamint a „keresztény hitnek történeti igazságát”.⁸

2. Egyháztörténet

Körmöczy két nagyobb egyháztörténeti munkát adott közre, az előbbi váltott ki saját korában jelentősebb visszhangot.⁹ Az első két kötet még 1845-ben, a második kettő csak a szabadságharc után jelent meg. Ez utóbbi körülmény azért is érdekes, mert bár Jézus korától egészen saját időszakáig kívánta ismertetni a történelmet, az utolsó időszakot feltűnően elnagyoltan kezelte, Magyarország viszonyairól alig tett említést. Korának más egyháztörténetészeire is jellemző volt, hogy tárgyalásuk súlypontjait leginkább az ősegyház korára (a kereszténység kialakulására), illetve a reformáció korára helyezték. Elsősorban azért, mert az egyháztörténet-írásnak ekkor a későbbiekhez képest is erősebb volt

⁶ Emerich KÖRMÖCZY, *Flavian: Eine Erzählung aus dem vierten Jahrhundert der christlichen Zeitrechnung*, Wien, 1858.

⁷ KÖRMÖCZY Imre, *Jézus élete*, Bécs, 1864.

⁸ Egy levelének tanúsága szerint a *Jézus élete* nagyon népszerű volt, és hamar elfogyott. Mind ennek újrakiadásához, mind a folytatásként megírt – később kéziratban maradt – *Apostolok kora* c. munkája megjelentetéséhez anyagi támogatást keresett. Lonovics Józsefet (korábbi csanádi püspököt, majd kinevezett egri érseket, a 19. századi magyar katolicizmus kiemelkedő alakját) arra kérte, hogy járjon közbe a Szent László Társulatnál a kiadás támogatására. Lonovics azonban elutasító választ írt, mondván, az intézmény nem foglalkozik könyvkiadással, a Szent István Társulat igen, utóbbira azonban ekkor nem volt befolyása. Lásd Körmöczy Imre levele Lonovics Józsefnek, Nagyvárad, 1865. április 19.; Lonovics válasza (fogalmazvány), Pest, 1865. április 26., Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Hung. 1920 (Lonovics József iratai), IV, 482–483.

⁹ KÖRMÖCZY Imre, *A keresztény hit s egyház történeti kifejlése*, I–IV, Pesten, 1845–1852.

a teológiai jellege, vagyis a történeti múltnak a hit erősítését és legitimitását szolgáló küldetése.

Maga Körmöczy sem titkolta első kötete előszavában, hogy az egyháztörténetnek a katolicizmussal szembeni kritikák és támadások elhárításában kulcsszerepet tulajdonított. Hangsúlyozta, hogy nem tankönyvet akart írni: „előadásom nincs kötve bizonyos iskolai rendszerhez, mert céloom a közéletre hatni, s így nézeteim oda irányozvák, hogy e könyv inkább szívet képző s értelmet növelő olvasmány legyen, mint a keresztyény hit eseményeinek roppant tárháza”. A történelmet azonosította azzal a folyamattal, ahogy „csak első zsebéből is a Jézustól vetett s tenyésztett mennyei mag” kifejlődött. Ezért is használta a „kifejlés” = „kifejlődés” fogalmat. A szerző érezhető indulattal írt arról, hogy a fiatalság „az isteni kinyilatkoztatás, szóval: hit elleni szellem- és iránnyal írt röplapokból gyűjt álismereteket, úgyhogy azon tanulmány, melyből üdvnek kellett volna támadni, gyakran a romlottság burjánját termi meg”. Márpedig számára a társadalom azonos magával az egyházzal, így a történelem is az egyház (üdv)történetével. („A történet özönéből csak annyit merítettem, mennyi az egyház történeti kifejléséről elegendő tudományt nyújtana” – írta.) Körmöczy azt is leszögezte, hogy számára a keresztyény hit azonos a katolicizmussal, az attól eltérő irányzatokat – elsősorban a protestantizmust – nem a keresztyénység részeként, hanem ellenkezőleg: az arra veszélyes ideológiák sorában tartotta számon. Saját történetírói ars poeticáját a hitelességben és forrásközpontúságban jelölte meg, ugyanakkor műve valóban sokkal inkább az egyház teljes felsőbbrendűségét és megingathatatlan igazságát lépten-nyomon demonstrál, az egyes történelmi eseményeket e szempontnak folyton alárendelő vállalkozás lett. Helyenként moralizáló tanításba vezette át az egyes történéseket, amelyek a bűn útjának elkerülésére, a katolicizmushoz való hűsége figyelmeztettek. Második kötetét például jellemzően így zárta, maga vonva le következtetést az általa írottakból: „Ezen eredmények felett elmélkedvén, e korszakban [vagyis a 4–9. század között – F. Cs.] is a keresztyény hit s egyház történeti kifejlése meggyőz arról: hogy hit és egyház, mely ily üdvösen hat az emberiségre s világra nem gyarló s fogyatkozó elme szüleménye: hanem örök bölcsesség kifolyása!”

A sorozatot záró IV. kötet előszavában újra leszögezte, hogy a „keresztyény” jelző csak a római katolicizmusra vonatkozatható, s a protestantizmusról rendkívül elítélően írt. Minden olyan eseményben, amely bármely vonatkozásban is sérelmes volt az egyházra, a katolicizmus teljes megsemmisítésére irányuló törekvés megnyilvánulását látta. Teológiai konzervativizmusára jellemző módon elutasított minden újító irányzatot, s az egyedül egészséges fejlődés útját az egyház tanításának és hatalmának változatlan fenntartásában jelölte meg. A jezsuita rend 1773-ban történt feloszlatását például így kommentálta: „A rövidlátó hittelenek a jezsuita rend eltörlésével magát a katolika egyháznak megdöntését célozták.” A protestantizmust sem önálló teológiai felfogással rendelkező irányzatnak látta, hanem olyan mozgalomnak, melynek lényegében csak egy célja van: a katolicizmus megsemmisítése, és ezért nem válogat az eszközökben. Saját korának „jelenkortörténetével” alig foglalkozott, a 19. század első feléből csak a pápaságról írt, értelemszerűen mindenben igazolva XVI. Gergely és IX. Pius pápák tevékenységét. Az 1848-as római eseményeket, a pápa elűzését a tömeg hálátlanságaként, az egyházfő

jóhiszeműségével való visszaélésként, felforgatásként írta le, a római trón újbóli elfoglalását pedig az isteni gondviselés által nyújtott igazságszolgáltatásként. Az újabb kori protestánsokat is önérdelkeiket hajszoló, a társadalom kívánatos rendjére veszélyes felforgatókként jellemezte, a katolikus egyház államegyházi kiváltságait veszélyeztető kezdeményezéseket pedig a közjó elleni támadásként ítélte el. Az 1840-es évekig hatályos vallásügyi törvényről – mely a jozefinizmus jegyében elismerte az ország felekezeti tagolt jellegét, jóllehet a katolikus egyház legtöbb előjogát érintetlenül hagyta – ekképp vélekedett: „1791-ben hozott a nevezetes 26. tc., melynek örök időkre kellett volna a katolikusok és protestánsok között a békét s egyetértést megállapítani! De a későbbi országgyűléseken ismételve sürgettek újabb jogokat és sok keserű vitákat idéztek elő, míglen megnyerték mindazt, mit kívántak.”

Másik történeti munkáját már az önkényuralom utolsó szakaszában írta,¹⁰ amelyben történeti érveket kívánt felsorakoztatni a katolikus egyház kiváltságolt helyzetének megőrzése mellett. Eredeti tervei szerint egészen 1848-ig tárgyalta volna a magyar katolikus egyháztörténetet, de csak az első két füzet jelent meg. Munkája első részében a magyar apostoli királyság intézménye mellett hozott fel történeti adalékokat, ahogy bevezetőjében fogalmazott: „Isten, trón és hon oltárára szánt igénytelen emlékeit”. A kereszténység felvételében, vagyis a római katolikus egyházhoz való csatlakozásban a magyar állam olyan alapvető, jellegadó motívumát látta, amelynek bármilyen későbbi csorbítása az állam és a nemzet egységének veszélyeztetését jelentette. Kőrmöczy konzervatív történelemszemléletének megfelelően nemcsak a magyar állam, hanem a magyar nemzetiség identitásteremtő elemét is a katolicizmusban jelölte meg. Éppen ezért munkája második részében a 16. századi „hitújításról” mint a magyarság történetének addigi legsúlyosabb időszakáról érkezett, kimondva-kimondatlanul összekapcsolva a protestantizmus térnyerését a magyar állam összeomlásával. Meggyőződése szerint – bár erről a protestáns történetírók mind egykor, mind később egész másként vélekedtek – a magyarság illetve a magyar államiság átmentésében a katolikus egyháznak és papjainak volt központi szerepe. („Épületes tanulság, hogy a magyar egyház e legsúlyosabb s vészteljes korszakában is az egyházi rend, bár nappal és éjjel virrasztott a Sion falain a hitújítás meggátolására, mégis ugyanakkor a haza és trón oltalmában nem ernyedett, s áldozatkészségében nem fogyott meg, úgyhogy nehéz meghatározni, vajon azon borús idő főpapsága s az ahhoz ragaszkodó egyházi rend dicsőebb volt-e apostoli buzgalmában, avagy lelkesült hazafiúságában.”) A végső konklúzió ebben az írásában is a katolikus tanítás mindenek feletti érvényesítésének igénye volt, mert a történelmi múlt is azt bizonyította – bemutatása szerint –, hogy csak a katolikus egyház érdekeit képviselő állam boldogul.

Kőrmöczy történeti munkái egyébként jól illeszkednek azon 19. századi egyháztörténeti munkák sorába, melyek adatokkal, dokumentumok felsorakoztatásával bizonygatták, hogy – az aktuális jelen közvélekedésével ellentétben – a katolikus egyház a nemzeti múltban mindig progresszív szerepet játszott,¹¹ kimondatlanul sugallva a következtetést,

¹⁰ KÖRMÖCZY Imre, *Emlékek a magyar katolika egyház múltjából*, I–II, Bécsben, 1859–1860.

¹¹ Lásd pl. PAUER János, *Az egyházi rend érdeme Magyarország történetében: Árpádok időszakától korunkig*, Székesfejervárott, 1847; LÁNYI Károly, *Magyarföld egyháztörténetei: Ausztriaházi korszak*, Pest, 1844;

hogy akkor a jelen katolikus egyháza is az igazság és a valódi haladás álláspontját képviseli – ellentétben a „felforgatókkal”. Körmöczy egyháztörténeti nézőpontját és írásait egykorúan azonban csak a katolikus papság értékelte pozitívan, egyik méltatója például azok közé sorolta, akik elfogulatlanok, s „mindent a maga igazságában adnak elő, s kiknek munkáin higgadt szellem, az Isten, Krisztus és egyház iránti meleg szeretet ömlik el [...] becsületes lelkiismeretességgel fogtak az egyházi történelem írásához, és azt a sz.[ent] atyák szellemében derekasan meg is fejtették”.¹² A kívülálló azonban többnyire – tekintettel arra, hogy nem az elfogulatlan, hanem direkt egyházi-közéleti érdekek szolgálatában állt – nem nagyon emlegették vagy olvasták munkáit, például a „csak önállósítan szerkesztmények és fordítások” közé sorolták.¹³

3. Publicisztikája illetve közéleti tevékenysége a reformkorban

Saját kortársai között azonban elsősorban közéleti szerepléseivel keltett feltűnést. A katolikus papságtól összességében szokatlan volt, hogy Körmöczy (már fiatal korától) gyakran látogatta a korabeli közélet legfontosabb színterét, a vármegyék üléstermeit, és eleinte csak egyházpolitikai, később szinte minden közéleti kérdésben feltűnést keltett konzervatív szónoklataival. Egyházi szónoklatai is széles körben ismertnek számítottak. Elszórtan vannak adataink Pozsony, Bács, Tolna, de leginkább 1844 után Pest megye közgyűlésein való szerepléséről. A korabeli megyei közéletben való elismertségét fejezte ki, hogy nagyon fiatalon, 1837-ben lett Tolna, majd később Bács, 1845-től pedig Pest vármegye táblabírája.¹⁴

3.1. 1837–1840

Első jelentős műve egy névtelenül kiadott röpirat volt, mely nemcsak bő százlapos terjedelmével, hanem szövegének megformáltságával, teoretikusságával, eszmei meg-alapozottságával is figyelmet keltett.¹⁵ Az alap gondolatot a „jó hazafi” mibenlétéről való

Uő, *A magyar catholicus clerus érdemeinek történetigazolta emléke*, Pozsony, 1848; CHERRIER Miklós, *A magyar egyház története*, Pesten, 1856; stb.

¹² MUNKAY János, *Istennek földi országa, vagyis minő viszonyban áll a katholicismus hitélete, azaz: a hit és erkölcsök emelkedése, annak külterjedelméhez 1840 óta Európában?*, I–II, Pesten, 1855–1856 (a továbbiakban: MUNKAY 1855–1856), II, 234. Katolikus körökben a műveinek ismertségére lásd pl. FEHÉR Katalin, *Egy reformkori bencés szerzetes olvasmányai*, MKsz, 2002, 80–86, 84.

¹³ TOLDY Ferenc, *A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig rövid előadásban*, Pest, 1872, II, 118.

¹⁴ *A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye történeti sematizmusa...*, i. m., 70; KÖSZEGHI Sándor, *Nemes családok Pestvármegyében*, Bp., 1899, 196.

¹⁵ CZY [KÖRMÖCZY Imre], *Az igaz hazafiúság' alapvonalai a jelenkor szükségéihez alkalmaztatva: Egy hazafitól*, Pesten, 1837. Ennek néhány főbb megállapítását – értelemszerűen eltérő műfaji sajátosságok, terjedelm, mondatszerkesztés stb. keretében – megismételte egy nagyszabású egyházi prédikációjában is: KÖRMÖ-

elmélkedés adta, ám sorai mögött nem nehéz felismerni az 1830-as évek politikai röpiratainak, elsősorban Széchenyi munkásságának,¹⁶ valamint az 1832–36. évi országgyűlés történéseinek a hatását. A Pozsonyban tartózkodó Körmöczy éles szemmel figyelt fel a reformellenzék fellépésére és szerveződésére, a Wesselényi, Kossuth illetve az országgyűlési ifjak ellen indított politikai perek légkörében törekedett a helyzet értelmezésére és értékelésére. Összességében azt kell megállapítanunk röpiratairól, hogy nemcsak az egyháziak közül tűnt ki tehetségével, de a világi konzervatívok között is kevesen figyeltek fel ennyire alaposan a színre lépő magyar liberalizmus kihívásaira és próbálták meg rá méltó választ adni. Az egyháziak jelentős részben elfogadták a fennálló, „josefinista” rendszer kereteit, az érdekek érvényesítésére pedig elegendőnek tartották a központi kormányzervekkel fenntartott jó kapcsolatot.¹⁷ 1848-ig kevesen gondoltak arra, hogy az egyháziaknak is a nyilvánosság elé lépve kell megnyerniük a közvéleményt, vagy legalábbis erre kísérletet tenniük. Körmöczy az „igaz hazafiúsággal” – bevezetésének tanúsága szerint – azért kezdett foglalkozni, mert úgymond „divatos” lett a téma, sokan beszélnek a hazáról, haladásról, és ebben a fogalmi „zavarban” kívánt eligazítást nyújtani.

Körmöczy politikai felfogása lényegében teljes egészében tagadását jelentette a reformellenzék által meghirdetett elveknek, egyetlen pont kivételével. Maga is nagyon fontosnak tartotta a magyar nyelvhez és a nemzetiséghez való ragaszkodást.¹⁸ Ebből következően felfogása teljesen a nemzeti ébredés korát tükrözte, amikor a „jó hazafi” fogalmának meghatározásakor első helyre a haza szeretetének követelményét állította. „Nincs hazafiúság Haza, nincs Haza Nemzet nélkül.” „Mi a nemzeti eszmével valamely méltóságos fogalmat fűzünk egybe, következőleg a nemzeti név alatt fenségesb és méltóságosb álláspontját értjük egy nagyobb nemzedéknek.” Ezért mélyen elítélte a kozmo-

CZY Imre, *Egyházi beszéd, melyet a keresztény vallás boldogító befolyásáról St. [sic!] István első apostoli királyunk nemzeti ünnepén [...] mondott...*, Bécsben, 1838. A műfaji sajátosságok mellett fontos különbség, hogy utóbbiban mondanivalóját rendszerint Szent István király személyének példáján keresztül fogalmazta meg.

¹⁶ Lásd erről pl. SKALA István, *Gróf Széchenyi István és a magyar romanticizmus*, Bp., 1932 (A Bécsi Collegium Hungaricum Füzetei, 11), 52. Körmöczy később gyakran kereste Széchenyi társaságát, utóbbi naplójegyzetei szerint igyekezett nézeteinek megnyerni, befolyásolni.

¹⁷ Lásd erről SZEKFŰ Gyula, *Szent István a magyar történet századaiban = Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*, szerk. SERÉDI Jusztinián, Bp., 1938, III, 1–80, 67–68. Szekfű úgy fogalmazott, hogy az egyháziak a reformeszmék térhódítása korában is általában passzívak voltak, túlnyomó többségben a „kétségtelenül egyházellenes liberalizmus ellen sem lépnek fel többé”. Ha meg is szólaltak, „az akkori korszellem nyomása alatt”, valamint a hazai egyházi gondolkodás szervezetlensége miatt csak bátortalanul nyilatkoztak, ellentétben „a nyilvánosan antiliberalis” Körmöczyvel. Megjegyzés: az egyházi írók ilyen passzivitása azért viszonylagos, az 1840-es évek elejének röpirat-irodalma arról tanúskodik, hogy sokan tollat ragadtak az egyház érdekeinek védelmében. Lásd pl. Augustinus de ROSKOVÁNY [ROSKOVÁNYI Ágoston], *De matrimoniis mixtis inter catholicos et protestantes*, I–II, Quinque-Ecclesiis, 1842; III, Pestini, 1854, passim; FAZEKAS Csaba, *Válogatott források és irodalom a vegyes házasságokkal kapcsolatos belpolitikai vita történetéhez a reformkori Magyarországon*, Gesta, 1998/1, 86–101.

¹⁸ Egy életrajza ezt találóan úgy jellemezte, hogy Körmöczy „fajmagyar létére sajátosan konzervatív felfogású volt”. ARTNER, *i. m.*, 356. A magyar nyelv iránti elkötelezettsége már fiatal korában kialakult, az 1820-as években a pesti szemináriumban alakult nyelvművelő kör, az ún. „Magyar Iskola” alapító tagja és titkára volt. *Uo.*, 347. Vö. *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez, 1790–1848*, szerk. SZEKFŰ Gyula, Bp., 1926, 207.

politizmust, és alapvető értéként jelenítette meg az anyanyelv által összekapcsolt nemzethez való ragaszkodást, igaz, hozzátette, hogy a honszeretet érzelme alapvetően isteni eredetű (vagyis nem elsősorban történeti-kulturális stb.) jelenség. Egy rövid megjegyzésében elítélte az idegen etnikumok, a más népek lenézését, hangoztatta, hogy pozitív és nem kirekesztő értelemben használja a hazaszeretet kifejezést. Ugyanakkor feltűnő, hogy lényegében egy szót sem szolt a magyarországi nemzetiségekről, vagyis arról, hogy egy etnikailag tagolt országban hogyan kell megélni a haza szeretetét mások hasonló érzéseinek veszélyeztetése nélkül. Úgy tűnik, Körmöczy is messzemenőig az „egy politikai nemzet” koncepcióját vallotta, csak a magyarság nemzeti érzését méltatta, a többi nemzetiségé mintha fel sem keltette volna az érdeklődését.

A hazaszeretet második fontos elemének viszont – és ez már saját korában aktuálpolitikai állásfoglalásnak is minősült – az uralkodóhoz való feltétlen hűséget jelölte meg. Többek között így írt: „A fejedelemnek a nemzettől, a fejedelmi érdekeknek a nemzeti érdektől való elszakasztása, az újabb ál- s veszélyes politika tanja csak, mely ha hazánkban is eláradna, valamint egyéb nemzeteket, úgy minket is bizonyos veszélybe döntene, és mégis, fájdalom, vannak már ma hazánkban, kik buzgó férfiakkal tartatnak, s talán éppen azért, mert a nemzetnek érdekét a fejedelem érdekétől elválasztván, gyengítik az igaz hűséget, holott ezek inkább a hon s nemzet ellenségeinek méltán nevezetethetnének.” A felségsértési perek időszakában például a Wesselényi Miklós elleni vádak arra épültek, hogy a kormányzat kritikáján keresztül az uralkodó elleni támadás nyilvánult meg, míg a reformellenzék épp arra építette védekezését, hogy a szólásszabadság elve alapján a végrehajtó hatalom intézkedéseit lehet bírálattá tenni, s az nem függ össze az állam egységét megtestesítő király iránti hűséggel. Körmöczy hosszan érvelt e felfogás ellen, és bár konkrétumot sehol nem említett, nem volt nehéz a „veszedelmes felforgatókban” az 1832–36. évi országgyűlés reformer politikusaival ráismerni.

A hazafiúság harmadik, egyben leghosszabban részletezett ismertetőjegye az „igaz vallásosságban”, vagyis a katolikus hithez való feltétlen ragaszkodásban jelölte meg. („A honszeretet után minden igaz hazafinak legfőbb kötelessége a vallásosság.”) Jellegzetesen konzervatív érveléssel arról beszélt, hogy az erkölcs alapja csak a vallásosság lehet, amely nélkül ahogy az egyén sem találhatja meg boldogságát, úgy a társadalom egésze sem. Nemcsak a „trón és az oltár”, hanem az állam és az egyház teljes összefonódásának, céljaik közös jellegének fontosságát emelte ki: „Soha meg nem rázkódthatatik e szent horgony, a religió, anélkül, hogy meg ne rendüljön a polgári élet hajója is”. Vagyis interpretációjában a vallás elleni legkisebb kritika egyben a haza elleni támadás is, ami szintén visszavezethető a korábbi diétán a Kölcsey, Deák és mások által képviselt álláspontra, akik a nemzeti felemelkedést a vallásszabadság eszméjével és a katolikus egyház előjogainak visszaszorításával kívánták összekapcsolni. Körmöczy azt is hangsúlyozta, hogy a vallási tanítások közül csak az „igaz kereszténység”, vagyis a katolicizmus jelentheti a biztos ideológiai alapot, az azonos hitbeli meggyőződést – vagyis a társadalom katolizálását – pedig a közösség boldogulása alapfeltételének nevezte. „Minthogy tehát a vallásosság elkerülhetetlen föltétele a társas élet boldogságának, következik: abban az arányban növekedni a polgári jólétet, minő arányban növekszik a vallásosság a honfiak

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2017. évfolyam 4. szám

szívében, és így minél vallásosabb valamely polgár, annál jobb s valódibb honfi!” Elkötelezettségének szenvedélyes képek keretében adott hangot, például amikor arról írt, hogy az igaz vallásosság nem retteg „sem a szuronyok hegyeitől, sem a filozófusok gúny nyilaitól, mert tompulva pattannak vissza szentséges igazságáról”. Meggyőződését erősítették a felvilágosodás és a francia forradalom történelmi tapasztalatai. Előbbi 18. századi képviselőit egyébként csak úgy minősítette, mint „szörnyetegek (kik magukat filozófusoknak tartották)”, és filozófiai elveik, valamint a társadalmi rend felbomlása és a vérengzésbe torkolló káosz között közvetlen ok-okozati összefüggést látott. Mihelyt megszólaltak a vallással szembeni első kritikák – írta –, „azonnal megrendült a polgári alkotmány hajója is, a polgári élet tengerén dühöngő hullámok keletkeztek”. Rousseau-t és Voltaire-t név szerint is megnevezte, és tanaikat a legkártékonyabbaknak tartotta, a forradalmi terror felelősségét is az ő nyakukba varrta: „S ha valakiknek, bizonyítva ezeken fejökre hull átokként az ártatlan emberi vérnek mindazon cseppje, mely kárhuzatos tanítások következtében kiontatott.” Kitért arra is, hogy a vallásosság alatt nem a névleges kereszténységet, a formális templomlátogatást értette, hanem teljes elkötelezettséget; valamint arra, hogy – megfigyelése szerint – már Magyarországon is megjelentek e veszedelmes tanok képviselői, és különösen azt sérelmezte, hogy sokan Kölcseyeket hazafiaknak mondják, pedig – levezetése értelmében – nem lehetnek azok, hiszen „gúnyolják” a vallásosságot. Következtetése egyértelmű: „egy igaz, s honát valódi szívéből szerető magyar soha e vallástalanokat az igaz hazafiak koszorújába nem fűzi, sőt inkább kárhuztatja.” (Kitért a vallásos nevelés, vagyis az egyház társadalmi befolyásának fontosságára is.)

E ponton visszakanyarodott a király által kinevezett és képviselt központi hatalom iránti feltétlen engedelmessegre, mondván: a törvény csupán holt betű az uralkodó végrehajtó, szentesítő tevékenysége nélkül. Az „igaz hazafiak” illetően engedelmessegeinek pedig nem külső kényszerből, hanem belső, folyamatosan táplált meggyőződésből kell fakadnia – fejtegette –, mert ha egyszer bárkinek a szívébe és agyába befészkel magát a függetlenség, a szabadság modern gondolata, azonnal politikai zűrzavar keletkezik. Ahogy fogalmazott: „egy kétkedve s unatkozva engedelmeskedő polgár [...] emésztő rozsdája a társaság lánacának”. Ebből következően Körmöczy mélyen elítélt mindenféle ellenzéki megnyilvánulást, sőt az ellenzéki magatartást saját korában összeegyeztethetetlennek tartotta a felelős közéleti magatartással, az állam rendjével és a hazafiasság fogalmával: „Az újabb ál-politika másik, szinte igen kártékony szüleménye az úgynevezett opposíció. Mely szerént igen dicséretes hazafiúságnak tartatik a fejedelem és kormány intézvényeivel szüntelen ellenkezni és az állandó ellenszegülés, mint a hon javára s szabadsága fenntartására célzó dicső védszer, úgy tekintetik.” A kormányzat ellen intézett legkisebb kritika vagy gúnyolódás is elítélendő, az ellenzék legfőbb jellemzőjét pedig abban látta, hogy az által „sokszor zavartatik meg a jólét s veszélyeztetik a polgári boldogság”. E magatartás közvetlen következményét a haza boldogtalanságában és felbomlásában jelölte meg. „Az opposíciónak az engedetlenség s féktelen szabadosságra való törekedés lévén kútforrása, egyebet engedetlenség- s féktelen szabadosságnál nem teremhetett.” Úgy vélte, hogy bár az uralkodó és a kormány is követhet el hibákat, de az

igazi hazafiak akkor is engedelmesek, mert bíznak abban, hogy maga a bölcs kormányzat javítja ki esetleges tévedéseit.

Mindezt értelemszerűen összekapcsolta a Szent Istvántól eredeztetett „ősi alkotmány” iránti feltétlen hűséggel. Körmöczy a nemesség, a papság és a városi polgárság rendi előjogait rögzítő alkotmány változatlan fenntartásának fontosságát hangoztatta, még hozzá olykor erőteljes képekkel: „A felforgatott polgári alkotmány düledékei a honfiak vérözönébe merültek.” A magyar rendi alkotmány elsőbbségét hirdette a külföldi politikai rendszerekkel szemben, az angol vagy francia mintájú berendezkedések – vagyis az alkotmányos monarchiák – iránt mutatkozó vonzalmat pedig veszedelmes „ragályként” utasította el. A legveszélyesebbnek – ebből logikusan következően – az Egyesült Államok alkotmányát tartotta, s úgy vélte, a köztársasági berendezkedés hamarosan véres háborúhoz, az ottani rendszer összeomlásához fog vezetni. Körmöczy a köztársaságot jellegénél fogva természetellenes állapotként határozta meg, ugyanakkor nem tagadta a fejlődés lehetőségét, azonban azt csak az „ősi alkotmány” változatlan fenntartásával, annak legkisebb módosítása nélkül tartotta elképzelhetőnek.

Külön fejezetet szentelt a nyelvkérdésnek is, ezúttal is hangsúlyozva, hogy a hazához igazán magyarul lehet ragaszkodni, vagyis kívánatosnak nevezte a nyelv elsajátítását azok számára, akik hazafiak akarnak lenni. Óvott ugyanakkor a túlzásoktól, az erőszakos asszimilációtól. Az ekkor hivatalos latint nem akarta egyik pillanatról a másikra a magyarral felváltani, mint az általa elítélt „rajongók”, nyilván ennek hangsúlyozásával akart távolságot tartani az ellenzékétől: „Egy igaz hazafi úgy pártolandja mindenkor a magyar nyelvet, hogy a latánt is, mint szükségeset fenntarthassa, mert bölcsen átlátja, miként ma még inkább fennállhatna a magyar nemzet a magyar nyelv, mintsem a latán nélkül.” Indulatosan ítélte el, hogy az „álhazafiak”, vagyis az ellenzékiek még az egyház hivatalos nyelvhasználatát is meg akarták változtatni a latin helyett a magyarra, a szószéken a magyar nyelvűség követelését az egyház életébe való durva beavatkozási kísérletként bélyegezte meg: „Nem nyelvtanulásra emelkedtek templomaink, hanem a legszentebb valónak imádására.”

Munkája vége felé – érezhetően az országgyűlés eseményeinek hatása alatt – a törvényhozás és a hazafiasság kapcsolatáról elmélkedett. Úgy vélte, az országgyűlési követeknek egytől egyig a nemzet és az uralkodó közti egységet kell kimunkálniuk, az utóbbi iránti teljes engedmességet fokozottan előírva a törvényhozásnak, mondván: „A nemzet jogainak legbiztosabb őrje a hatalmas trón.” Vagyis nem az országgyűlés. Értelemszerűen a hazafiakkal szemben támasztott ismertetőjegyeit (uralkodó iránti engedelmesség, buzgó vallásosság, „hideg megfontolással az ősi alkotmánynak a jelenkor szükségéivel” való összekapcsolása) a honatyáktól fokozott mértékben kérte számon. Keserűen állapította meg, hogy e szempontokat – több vármegye követválasztásának tanúsága szerint – nem mindenütt veszik figyelembe, s ebben veszélyes tendenciát jelölt meg: „Ma, imitt-amott már a választásokra nézve hazánkban is el van szórva a gonosznak magva, mely ha egyszer elterjedne, valamint egyéb országokat, úgy bizonyára honunkat is elébb-utóbb örvénybe döntené.” A Wesselényiek ellen indult peres eljárások kezdetén különös aktualitást kapott egy megjegyzése, miszerint a „bölcs fejedelemtől” remélte,

hogy „ki fogja irthatni a gonosz magvait vagy legalább elfojthatni”. Az „álszabadságot bálványozók” között megemlítette a Pozsonyban „szilajkodó” fiatalságot, amelyet nagyon veszélyesnek tartott, velük szemben kemény korlátozást követelt, konkrétan még azt is, hogy a diéta üléstermék csak azok látogathassák, akiknek egy, erre a célra felállítandó bizottság engedélyt ad. Körmöczy végül szenvedélyes szavakkal regisztrálta, hogy Magyarországon a liberális eszmék és képviselőik megjelentek, amelyre például így reagált: „gyökerestül kell kiirtani a szabadságról szónoklók elveit”.

3.2. 1840–1844

Az alig 26 éves korában papírra vetett politikai programnyilatkozat elveihez a későbbiekben szigorúan ragaszkodott. Álláspontját minden bizonnyal csak megerősítette az 1839–1840. évi országgyűlés, melynek – különösen a vallásüggyel kapcsolatos – vitáiban önmaga igazolását láthatta. Már a korábbi országgyűlésen felmerült egy új, a protestánsok vallási sérelmeit – elsősorban az áttérések és a vegyes házasságok ügyében mutatkozó jogi egyenlőtlenségét – orvosolni hivatott vallásügyi törvény alkotásának gondolata, s ennek kapcsán alakult ki a magyar liberálisok sajátos egyházpolitikai programja. A harmincas–negyvenes évek fordulójának közéletében az egyik legnagyobb súlyú kérdés a vegyes házasságokkal függött össze.¹⁹ A lényeg röviden abban állt, hogy az ekkor hatályos 1791. évi XXVI. tc. 15. §-a értelmében vegyes házasságot csak katolikus pap előtt lehetett kötni, azonban az egyház ezt semmilyen módon nem akadályozhatta. Ennek ellenére gyakorlatban maradt a reverzális, vagyis a protestáns vőlegénytől a születendő gyermekek katolikus keresztesztetését biztosító nyilatkozat követelése. Amennyiben az apa katolikus volt, minden születendő gyermek katolikus lett, amennyiben protestáns, úgy a fiúgyermekek követhették az apjuk vallását. Az 1830-as években a német tartományokban a vegyes házasságok szabályozása komoly „kulturharcot” eredményezett, Magyarországon mindez akkor vette kezdetét, amikor 1839 márciusában Lajcsák Ferenc nagyváradi püspök – illetve Scitovszky János ekkor rozsnyói püspök – megtiltotta papjainak a reverzális nélküli vegyes házasságok megáldását, erre az esetre az ún. passiva assistentia eljárását helyezve kilátásba, melynek keretében a pap nem áldja meg, csak tudomásul veszi a házasságot. Az amúgy is feszült belpolitikai légkörben az ellenzék törvénysértést emlegetett és az országgyűlésben az új vallásügyi törvény mellett a két főpap megbüntetését is követelte. Az egyébként Deák Ferenc által fogalmazott törvény

¹⁹ A vonatkozó irodalomból: HORVÁTH Mihály, *Huszonöt év Magyarország történetéből*, Bp., 1886, II, 105–109, 169–287; MARCZALI Henrik, *Lonovics küldetése Rómába: Adalék a vegyes házasságok történetéhez*, BpSz, 1890, 166. kötet, 1–26; VÁRADY L. Árpád, *Lonovics József római küldetése*, Bp., 1924; MESZLÉNYI Antal, *A jozefinizmus kora Magyarországon (1780–1846)*, Bp., 1934; HERMANN Egyed, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, München, 1973² (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae, 1), 388–421; VARGA János, *Megye és haladás a reformkor derekán (1840–1843)*, I = *Somogy megye múltjából: Levéltári évkönyv*, 11, szerk. KANYAR József, Kaposvár, 1980, 177–243; stb. A korszak általános politikai légkörére és kérdéseire – későbbi hivatkozások nélkül – lásd VARGA János, *Helyét kereső Magyarország: Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején*, Bp., 1982.

elfogadását az udvar – erőteljes katolikus közbenjárásra – elhalasztotta. Alighogy véget ért azonban az országgyűlés, a püspöki kar a Lajcsák-féle intézkedést kiterjesztette az egész magyar katolikus egyházra – nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy a következő országgyűlést kész helyzet elé állítva akadályozza meg az egyház előjogait érintő törvény elfogadását –, amire a vármegyék felháborodott tiltakozása volt a válasz, az áldás kiszolgáltatását megtagadó papokat pedig törvényszék elé idézték. Utóbbira az első példát Pest vármegye 1840. augusztus 27-i határozata szolgáltatta,²⁰ melyet sorban átvett a többi megye is. A pesti mellett a Deák nevével fémjelzett, 1841. januári zalai végzés gyakorolt hasonló hatást.

Körmöczt a heves, az ekkor kibontakozó sajtó által széles körben propagált egyházpolitikai vita mellett a fokozott közéleti szerepvállalásra a Dessewffy Aurél nevével fémjelzett konzervatívok („fontolva haladók”) színre lépése is sarkallta. Már ekkor a megyegyűlések ismert szónoka, a konzervatív eszmék propagálójává lett, pedig – mint méltatója találóan írta – a „megyegyűléseken való bátor hitvallás nem volt a hétköznapi lelkek tulajdona”.²¹ 1840 novemberében az említett Pest megyei határozat ellen szónokolt Bács vármegye közgyűlésén,²² az egyház jogvédő álláspontját hangoztatva. 1841 elején ugyanott – egy visszaemlékezés tanúsága szerint – „oly készületséggel, oly kellemes megjelenéssel és oly lekötő modorral tudott a tárgyhoz szólni”, hogy a Zala megye határozatát boncolgató beszéde állítólag még Zákó Istvánt, az ellenzék helyi vezérszónokát is mélyen megindította.²³ Minden bizonnyal hozzá köthetjük a sajtótudósításokban felbukkanó pap-szónokot, aki beszédében a liberálisok támadását nemcsak a főpapságra vagy annak egyes intézkedéseire értette, sokkal nagyobb horizontot rajzolt a vegyes házasságok kapcsán kirobbant polémia mögé: „Fájdalmas panasz, hogy most, midőn a rabszolgákról a század méltóságát lealacsonyító szennyos bilincsek a keresztény emberiség nevében leoldatnak, a 19. században, apostoli hazában a katolikus polgárt törvényes vallási szabadságától akarják megfosztani, miért is Zala s vele hasonértelmű megyék határozatai nem csak az egyházi rend, hanem minden katolikus magyar jogait sértik.”²⁴

Körmöczi 1841 tavaszán önálló röpiratban szólott hozzá a vegyes házasságokkal kapcsolatos belpolitikai vitához.²⁵ Ugyanezt egyébként számos katolikus szerző is megtette, akik legtöbbször jogi és/vagy teológiai elvek talaján fordultak szembe a liberális ellen-

²⁰ Lásd erről FAZEKAS Csaba, *Kossuth Lajos házasságkötésének ügye a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitában (1840–1841) = Kossuth és az egyházak*, szerk. KERTÉSZ Botond, Bp., 2004 (Evangélikus Gyűjteményi Kiadványok, 1), 70–106.

²¹ ARTNER, *i. m.*, 357.

²² Spech Lajos főegyházmegyei ügyész jelentése Bács vármegye közgyűléséről, Zombor, 1840. november 27., KFL, I.1.a. (Matrimonium), 6. cs. sz. n.

²³ *Fény- és árnyképek: A lelkipásztorkodás terén gyűjtötte kalocsabácsi megyének egyik áldozára*, Vác, 1880, 19–20.

²⁴ Pesti Hírlap, 1841/37 (május 8.), 304; Nemzeti Újság, 1841/46 (június 9.), 182. Ismertetésére lásd FAZEKAS Csaba, *Deák Ferenc egyházpolitikája a reformkorban*, Bp., 2008 (Kisebbségkutatás Könyvek), 71.

²⁵ K. J. [KÖRMÖCZY Imre], *Felelet a pesti hírlapokban közzétett [n]emejs. Z.[ala] megyének vegyes házasságokat tárgyozó feliratára*, Pesten, 1841. Elemzésére: FAZEKAS, *Deák Ferenc...*, *i. m.*, 94–96.

zék képviselőivel. Körmöczy írása még ebben a szenvedélyes megfogalmazásokban nem szükölködő röpirat-irodalomban is különleges helyet foglalt el. Álláspontját Zala megye elhíresült, 1841. január 11-i határozatának cáfolatára építette, melynek különös súlyt adott, hogy a szöveget közismerten Deák Ferenc fogalmazta, aki azon túl, hogy katolikus vallású volt, az 1839–1840. évi országgyűlés után az egyik legnépszerűbb közéleti személyiségnek is számított. Körmöczy nem véletlenül tartózkodott attól, hogy kritikáját Deák személyének címezze, vagy akár csak a nevét meg is említse, végig „Z. megye” határozatáról beszélt, pedig elég nyilvánvaló volt az olvasók előtt, hogy kiről és miről van szó. Körmöczy nem kis túlzással a vegyes házasságok ügyében az egyház álláspontját védő Kopácsy József esztergomi érseket a keresztény vértanúkhöz hasonlította, „kik a kínpadon szörnyű kínzások közepette kivívták az örök igazság fényes diadalmát”. Az áldásmegtagadás ügyében úgy vélekedett, hogy a papságnak a legvégsőig ragaszkodnia kell álláspontjához, akár életük árán is: „A püspököknek készeknek kell lenni inkább éltöket az örök igazságért feláldozni, mint attól, mi a szent hitnek körében lényegesen vág, elállani.” Kifogásolta, hogy az áldásmegtagadásra felszólító főpapokat a vármegyék szélsőségesnek és törvénytelennek minősítették, amikor – írta Körmöczy – ők képviselik a haza által kívánatosnak tartott magatartást. Ha ugyanis a katolikus püspökök magatartását „vétkes vakbuzgóság szennyes ruhájába burkoljuk, [...] a minden szent buzgalmat higgasztó indifferentizmusnak tárnánk fel kapuját, s fel véle mindazon szörnyetegeknek, melyek bűnös méhében buján foganszanak”. Ekkor is alkalmazta azt a tipikus egyházi érvelést, mely szerint a konfliktus kirobbanásáért a felelősséget a liberálisokra akarta hárítani az általuk ugyanezzel vádolt papság helyett: „Igenis a legérzékenyebb keservet gerjeszti nemes Z.[ala] megye által megújított emlékezete annak, mikint a nemzet és király, rokon és barát, atya és magzat, család és testvér között a visszavonás és meghasonlás vésztermő magvait elhintette a honosodni kezdő új tanítás!” A korábbi röpiratából ismert elemeket újrafogalmazta, hangsúlyozva, hogy az első „támadást” a hazafiatlan ellenzék követte el, a papság lépései így csupán védekező reakcióknak foghatók fel, ráadásul szenvedélyes szavakkal utasította el, hogy bármilyen módon a „világi hatalom avatatlan kezekkel rendelkezik az isteni vallás tárgyaiban”.

Visszautasította, hogy a püspöki kar valamiféle új eljárást kívánt volna meghonosítani papjaival – pedig valójában erről volt szó –, sőt amellet foglalt állást, hogy az egyház épp ezáltal tér vissza eredeti hivatásához, vagyis a vegyes házasságokból születendő gyermekek katolikus kereszteltetésének mindenáron való biztosításához. Körmöczy a katolikus hit terjesztését nemcsak egyházi, hanem hazafias feladatnak is tekintette. Zala megyének is, írta, az egyház útmutatását kétely nélkül kellene magáévá tenni és követni, ehelyett beavatkozik a házaspárok magánéletébe. (A liberális kritikák ugyanezt vetették az egyház szemére.) A békesség fenntartása és a nemzet kívánatos egysége, folytatta, csak az által lehetséges, ha a nem katolikusok visszatérnek az egyházba, vagy legalábbis elfogadják mindenképp isteni eredetű döntéseit. Ezért éles szavakkal ítélte el a zalai határozatnak a főpapokat intoleranciával és érzéketlenséggel vádoló passzusait, amikor utóbbiakat éppen Deák Ferenc és az ellenzék magatartásában látta. Hasonlóan idézett Bács megyei beszédéhez, a liberálisoknak az általános egyházüldözés szándékát tulajdo-

nította, sőt még azzal a szónoki fogással is élt, hogy még a muszlim Törökországban is nagyobb a katolikusok szabadsága, mint a liberálisok által „fertőzött” európai államokban: „El nem fojthatjuk aggodalmas fájdmunkat, mely kebleinkre mázsás súly gyanánt nehezedik! Azon fájdmunkat, melyeket gerjesztenek a magyar kat.[olikus] egyház vallási szabadságának korlátozására irányzott sérelmes indítványok a vegyes házasságok ügyében. Nem lehet belső megindulás keserű érzete nélkül szemlélnünk, midőn az egész keresztény világban, sőt még a félhold pogány birodalmában is a katolikusok e részben szabadon követik szent hitük elveit, ahogy akkor a magyar apostoli hazában, hol törvény s nyolcszázados birtok kezeskedik sérthetetlen szabadsága mellett, a katolikusok tisztán vallásos gyakorlatok miatt törvény s igazság ellenére megtámadtának!” Kőrömczy fogalomhasználatára jellemző, hogy szerinte a vallásszabadság nem különböző felekezetek egyenjogúsítása, hanem ellenkezőleg, a katolikus egyház minél korlátlanabb társadalmi befolyása révén valósulhat csak meg. Logikailag ez abból következett, hogy „igaz vallásnak” csak a katolicizmust tekintette. Az ellenzéki kezdeményezés visszaszorítását végül nemcsak az „igaz hazafiaktól”, hanem az uralkodó erélyes fellépésétől is remélte.

Ettől kezdve Kőrömczy nemcsak a megyegyűlések szónokaként vált ismertté, hanem publicisztikai írásai révén is. Néhány, egyházi lapban közölt írása mellett ekkortól egészen 1848-ig viszonylag rendszeresen helyezett el – „K.” vagy általában „K. I.”, nyomdai szedéshibaként „K. J.” névbetűvel jelölt²⁶ – publicisztikai írásokat konzervatív lapokban, elsősorban a Világban, illetve annak 1844-ben történt név- és arculatváltását követően a Budapesti Híradóban. Nem véletlenül, ugyanis kezdettől fogva szimpatizált a konzervativizmus megújítását hirdető, vagyis a reformok szükségességét általánosságban elfogadó, azokat a fennálló társadalmi-politikai rendszer megőrzésével társítani kívánó „fontolva haladó” irányzattal.²⁷ Nemcsak lelkes propagálója, a vonatkozó szerveződések szorgalmazója és támogatója lett, hanem tudatosan törekedett arra, hogy e konzervativizmuson belül kialakuljon a katolikus egyház – megőrzött kiváltságokra támaszkodó – új szerepvállalása, a konzervatív ideológia pedig minél inkább integrálja az egyház társadalmi tanítását. Kalocsai időszakában még viszonylag kevesebbet írt, 1844-es Pestre költözése²⁸ azonban nagyjából egybeesett az ekkor záruló országgyűlés politikai következményeivel, például a párttá alakulások időszakával, új konzervatív és liberális straté-

²⁶ Megjegyzés: Kőrömczy valamennyi írásának azonosítása későbbi feladat. Alábbiakban azokból mutatunk be néhányat, amelyek nemcsak a szerző közismert monogramja, hanem gondolati konstrukciója alapján is bizonyosan az ő művei.

²⁷ A konzervatív politikai programról, publicisztikákról – későbbi részletes hivatkozások nélkül – lásd DÉNES, *i. m.*, 53–127.

²⁸ Kőrömczy egyébként már 1834-ben is pályázott a pesti Hittudományi Kar tanári állására (ekkor a pasztorális teológiai álláshelyre), majd 1842-ben az egyháztörténeti katedrára, ekkor még sikertelenül. Törekvései végül 1844. június 11-i kinevezésével értek célba. ARTNER, *i. m.*, 337–341. Érdekességként megjegyezzük, hogy Kőrömczy kalocsai álláshelyét az a Csajághy Sándor (1810–1860, ekkor Pesten a papnevelő tanulmányi igazgatója, később kanonok, 1851-től csanádi püspök) foglalta el, aki Kőrömczyhez hasonlóan szintén a közélet iránt érdeklődő, röpiratokat is megjelentető papok közé tartozott. Religio és Nevelés, 1844, II/11 (augusztus 8.), 84–85.

giák formálódásával, s a pesti megyegyűlés, valamint a politikai élet centrumának számító fővárosi légkör fokozottabb közéleti szerepvállalásra sarkallta, így életében igazi fordulópontnak tekinthető. Amikor 1846 augusztusában nagyváradi kanonoknak nevezték ki, másokkal ellentétben megtartotta pesti tanári állását is, ebben vélhetően szerepet játszott, hogy továbbra is a politikai élet centrumában kívánt tartózkodni.²⁹

Említett röpirata után első fontosabb publicisztikájában általában próbálta meg saját korának szellemi áramlatait meghatározni.³⁰ Elfogulatlanságot hangoztatva, vagyis „el nem szédítette sem az idő szellemének divatozó eszméitől, sem a gyöngye jellemek ijedelmeitől” abból indult ki, hogy a kor számos nagyszerű újítással tette modernebbé az emberi életet, vagyis elismerte az anyagi javak, életmód stb. területén megmutatkozó fejlődést, a „haladás” lehetőségének biztosítását értelemszerűen Istennek tulajdonította. A nagyszerű, a kortársakat lenyűgöző fejlődés mellett azonban saját korának hiányosságait, „tökéletlenségeit” kívánta elemezni. Úgy vélte, a nagyszerű fejlődés nem teheti boldoggá sem az egyént, sem a közösséget. Az elavult gazdasági, társadalmi és politikai jelenségeket elvben felcserélhetőnek nevezte valami jobbal, azonban sokkal nagyobb veszélynek azt, hogy a politikai vezetők az emberekben rejtőző „nyughatatlanság s dűlás elemeit kiirtani mégsem tudják”. Kritikáit – konkrétan meg nem nevezve, csak körülírva – a liberálisok által favorizált alkotmányos rendszerek ellen irányította, melyek szónokai ugyan szép szövegeket fogalmaznak meg, miközben – írta Körmöczy – az egyén életében a megosztottság, a boldogtalanság ez által nem szűnik meg. Ezúttal is alapelveként szövegezte le, hogy a sokak által óhajtott szabadság megteremtéséért nem szabad „az évszázados rendet és szerkezetet tengelyéből kiforgatni”, s az ilyen törekvést a hazafias magatartással és a haladással azonosítani. Maga is csodálta korának technikai újításait, a gőzgép elterjedését és a vasútépítést, azonban legalább ennyire kárhoztatta is, mert hamis boldogság érzetét sugallják a társadalomnak. Saját szónoki kérdéseire, melyek arra irányultak, hogy mi adja tehát egyén és közösség boldogulását, rövid választ adott: „az igaz vallásosság”. Tételének igazolására azt hozta fel, hogy „polgári jólét csak a törvényes engedelmisség védpajza alatt díszlik”, márpedig a belső rend fenntartását kizárólag az erős kormányzat, valamint az azonos vallási meggyőződés biztosíthatja. A 19. század további nagy veszedelmét a vallásosság megrendülése mellett a „a népeknek törvényes felsőségök elleni küzdésében” jelölte meg. A társadalom egységes akaratnyilvánítását, a belső megosztottságokat, a nyugodt, békés fejlődést szerinte „az isteni gondviselésben való megnyugvással” lehet eszközölni. A vegyes házasságokkal kapcsolatos polémia idején külön hangsúlyt kapott az a bekezdése, amelyben a családok legteljesebb vallási egységének fontosságát is hangsúlyozta. A tudomány ugyan érhet el eredményeket – „habár oszlat is a művelt elme némi homályt” –, mindez csak meddő ismeret, a megvalósítandó célt az „igaz vallásosság”, vagyis a katolicizmus térnyerésében és befolyásának növelésében jelölte meg.

²⁹ ARTNER, *i. m.*, 359.

³⁰ KÖRMÖCZY Imre, *XIXik század, Religio és Nevelés*, 1841, II/1 (július 4.), 4–7.

1841 őszen egy érdekes egyházi eszmefuttatás fűződik a nevéhez,³¹ ebben ahhoz az ekkoriban megfogalmazódott törekvéshez szolt hozzá, mely a református és evangélikus egyházak közelítésével, sőt egyesítésével függött össze.³² Körmöczy a protestánsok útkeresését egész más irányba gondolta tovább. „De (kérdem a hon békés fiait), nyer-e általa a hon? [Ti. a két protestáns felekezet egyesülésével. – F. Cs.] Az elszakadás, a vallások különbféleségéből emberi gyarlóság nemzette súrlódások elenyészendnek-e? [...] Lesz-e egygyé a nemzet, mikint öt századig volt?” Utóbbi kérdésre adott válaszát bontotta ki részletesebben, miszerint igazi, a társadalom egésze számára gyümölcsöző vallási és nemzeti egységet valamennyi protestánsnak (illetve egyáltalán: nem katolikusnak) a katolikus egyházba való visszatérése, a reformáció történelmi tévedésének elítélése hozhat. Egészen a 16. századi hitviták stílusát és hangulatát idézte, ahogy Körmöczy ebben a cikkében azt fejtegette, miszerint az államalapítástól a török hódoltság koráig egységes és sikeres volt az ország, amelyet az egyedül létező, az állammal összefonódott katolikus egyház szavatolt. Értelemszerűen a hódoltság, az ország felosztásának tényét pedig a protestantizmus térhódításával, vagyis a felekezeti tagoltság kialakulásával hozta kapcsolatba. Ezért nevezte a haza boldog első öt évszázadának a 11–16. századokat. A katolikus egyházzal való egyesülésre nemcsak a protestánsokat, hanem a görögkeletieket is felszólította.³³ Álláspontját volt alkalma egyes részleteiben megismételni, hangoztatva, hogy semmiképp nem megsérteni akarta a protestánsokat, csak felhívni a figyelmüket, hogy milyen fontos és hazafias dolog lenne, ha tömegesen feladnák vallásukat és visszatérnének a katolicizmusba.³⁴ Körmöczy véleményünk szerint nem is elsősorban intoleráns volt, amikor mindezt megfogalmazta, sokkal inkább valami naív buzgalom sejthető felfogásában, vagyis őszintén hitt abban, hogy a nem katolikusok szelíd meggyőzéssel előbb-utóbb rávehetők saját „igazi” érdekeiknek (a katolizálásnak) a felismerésére.

Gyakran felbukkan írásaiban az a motívum, amely a konzervatívokat, különösen az egyházas irányzatot, a türelmetlen liberálisok által folyamatosan szidalmazott, „ostromlott várként” láttatta.³⁵ El kellene ismerni politikai ellenfeleinek, írta, hogy „nem mind üdvös, mit ellenzéki toll ír, ellenzéki indítvány mond. Ekkor, kérdem, gyűlöletet, türelmetlen piszkot joggal forraltok és mázoltok-e reánk?” Elfogadhatatlannak tartotta, hogy a két nagy politikai irányzat (az ellenzék és a kormánypárt) egyaránt ugyanazon hazának gyermeke, egyformán hevíti a hazaszeretetet, a magyar nyelv ügye, „és mégis mennyi idegenkedés, mennyi türelmetlenség, mennyi gyűlölség közöttünk”. Bírálta a liberálisokat, amiért kizárólagosnak hiszik magukat. Nem mintha konzervatív oldalon respektálták

³¹ KÖRMÖCZY Imre, *Reunio*, Századunk, 1841/88 (november 1.), 687–688.

³² A témáról lásd pl. KERTÉSZ Botond, *Protestáns uniókísérlet Magyarországon az 1840-es években = Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon*, szerk. HEGEDŰS András, BÁRDOS István, Esztergom, 1999, 33–43.

³³ Vö. az oroszországi katolikusüldözéssel kapcsolatos cikkével, lásd 39. sz. jegyzet.

³⁴ KESERŰ János, *Visszhang Körmöczy Imre úr Reunio-jára*, Századunk, 1841/92 (november 15.), 735–736; KÖRMÖCZY Imre, *Reunio II*, Századunk, 1841/101 (december 16.), 785–787. Vö. ARTNER, *i. m.*, 356.

³⁵ Lásd pl. KÖRMÖCZY Imre, *Vélemény-különség és liberalismus*, Századunk, 1841/102 (december 20.), 800.

volna például Kossuthnak a Pesti Hírlap vezércikkeiben kifejtett programját, éppen ellenkezőleg, Körmöczy cikkének megjelenése idején például heves sajtóvitát folytatott Kossuth és Dessewffy Aurél. Szenvedélyes szavakkal kérte a kölcsönös tisztelet, bizalom kinyilvánítását, a „pártdüh” elvetését mint a kibontakozás alapfeltételét. Ebben a cikkében is kimutatható az elkötelezettség valamiféle idilli állapot elérésére, a két politikai tábor között ugyanis nem annyira stiláris volt a különbség, mint inkább tartalmi. Konzervatív oldalon sem fukarkodtak az epés megjegyzésekkel illetve kirohanásokkal.

Nem sokkal később a hazafiúsággal kapcsolatos nézetrendszerét aktualizálva a reform mibenlétéről elmélkedett,³⁶ hamisítatlan konzervatív szemléletről téve tanúbizonyságot, mondván: a „haladás, tökéletesülés, s e kettő által föltételezett átalakulás a teremtő hatalmas akarata”. Körmöczy erélyesen hangsúlyozta, hogy maga is a reformok lelkes híve. Ezt azonban az óvatosság és a megfontoltság hangoztatásával, a „vágatatók” elítélésével párosította. Az ellenzékiek szerint „okozatot ok előtt kívánnak”, „a teendők következetes láncszemét megszagatják”, aminek csak felfordulás lehet a vége. Károsnak nevezte, hogy a liberálisok átfogó reformprogrammal álltak elő, a népnevelésre, az ősi ség eltörlésére, az országgyűlés rendezésére, az adózás rendjére, a jobbágykérdés megoldására vonatkozó „összevissza indítványok” felvetését a megfontoltság hiányával magyarázta, mely szerint zűrzavarhoz vezet. Első feladatnak – konkrét körülírás nélkül – „főbb irányainkban” való közmegegyezés kimunkálását nevezte, és visszautasította a reformerek sietségét. Érdekes, színes stílusban szólította meg a „fontolva haladó” kritikussait: „De bármit súgjon is túlvitt buzgalmatok fülünkbe, mi inkább épétek fullánkjaikat álljuk ki, mint tapsaitok lármáitól megszédítve bukásnak engedjük vinni forrón szeretett honunkat.” Amikor leszögezte, hogy „mi is átalakulást, haladást kívánunk, de inkább ötven, inkább száz évvel később”, óhatatlanul az alapvető társadalmi reformok, például a jobbágyfelszabadítás, a népképviselő stb. elodázásának szándékára utalt, bár hangoztatta, hogy a lassú átalakulást csak a zűrzavar meggátlása miatt szorgalmazta. A fokozatos, óvatos előrelépés megfogalmazásán nemcsak Dessewffy Aurél konzervatív felfogása, hanem Széchenyi hatása is érződik.³⁷

Az országgyűlés felé haladva, illetve az 1843–44-es diéta vitái alatt figyelme elsősorban egyházpolitikai kérdésekre irányult. A vegyes házasságok áldásmegtagadása miatt kitört polémia nyilvánvalóvá tette, hogy a kérdés rendezését nem lehet az egyház érdekeinek sérelme nélkül, az alapvetően liberális szemléletű, részlet-szabályozást megvalósító törvényjavaslat újabb halasztásával megoldani. Körmöczy, számos egyházi kortársához hasonlóan minden érvet megmozgatott a katolikus egyház előjogainak megőrzéséért, a protestánsok teljes vallási egyenlőségét biztosító törvényalkotás meggátlásáért, utóbbiban a nemzeti egység veszélyeztetését is hangoztatta. Teoretikus igényű programcikkében³⁸ a közélet legfontosabb kérdésének nevezte az egyház és az állam viszonyát. A liberálisok („a túlzólag átalakító párt”) frontális támadást indítottak az egyház ellen,

³⁶ K. I. [KÖRMÖCZY Imre], *Átalakulási vezéreszmék*, Világ, 1842/25 (március 26.), 202.

³⁷ Mindezt összefoglalta egy másik, nem sokkal később megjelent cikkében is: K. [KÖRMÖCZY Imre], *Közügykezelés*, Nemzeti Újság, 1842/52 (június 29.), 205.

³⁸ K. [KÖRMÖCZY Imre], *Egyház és állodalom*, Nemzeti Újság, 1842/53 (július 2.), 209–210.

fejtegette, amelyben ugyan nem folyt vér, de a „lelkig ható gúnnyilakkal” ostromolt egyház védekezésre kényszerült. A vegyes házasságokat követő olykor mérsékelt, olykor radikálisan liberális vármegyei indítványok láttán a szerzőben megerősödött az egyház létének felszámolására irányuló ellenzéki törekvéssel kapcsolatos meggyőződés. (Borsod vármegye például az egyházi birtokok szekularizációját, Bereg megye a polgári házasság bevezetését, sőt – legszélsőségesebb esetként – a magyar katolikus egyház Rómától való elszakítását stb. is javasolta.) Bár a konkrét javaslatok megosztották a vármegyéket, Körmöczy felismerte, hogy a Deák, Kossuth és mások által képviselt liberális program valódi célja az állam és az egyház elválasztása. Ezért hosszan érvelt amellett, hogy az államnak és az egyháznak egyaránt szilárdan kell állni, azonban nem függetlenül, hanem „egymásba forrva kell, anélkül, hogy egyike a másiknak külön kijegyzett körébe vágna”. Hangoztatta állam és egyház teljes egymásra utaltságát („a lélek és test kölcsönös hatásban van egymással”), és a francia forradalmi terrorra hivatkozva úgy vélte, hogy az egyház elleni támadások az állam megszűnéséhez vezettek volna, illetve vezethetnek saját kora Magyarországon, ha hagyják.

Nyilvánvaló túlzásokat tulajdonított a liberálisoknak, akik nem a katolikus egyház ellen intézték „támadásait”. Sőt, a liberális programban az egyházpolitika nem kapott központi szerepet a jobbágykérdés, a gazdasági reform stb. mellett, s érvelésük sokkal inkább a vallásszabadság megteremtésére irányult. Ugyanakkor Körmöczy megragadott minden lehetőséget, amelyben az általa kívánatosnak tekintett nemzeti összefogás bizonyítékát látta. Amikor hírek érkeztek a római és görög katolikusok oroszországi megpróbáltatásairól, örömmel konstataulta, hogy azt valamennyi politikai irányzat egyöntetűen elítélte.³⁹ A görögkeleti egyház mellett kisebbségben élő katolikusok sorsát pedig az által vélte enyhíthetőnek, ha Magyarország – „mint alkotmányos nemzet” – politikai elitje egy emberként a királyhoz fordul közbenjárásért. Más kérdés, hogy a cikkből kitűnik Körmöczy saját egyháza iránti súlyos elfogultsága, hiszen amikor hazájában a katolikus egyház előjogai kerültek szóba, azok biztosítását természetesnek és kívánatosnak nevezte, és cikkei a nem katolikusok problémái iránt súlyos érzéketlenséget tükröznek.

Visszatérve a vallásügyi törvény ügyére, 1843-ban alig két héttel az országgyűlés megnyitása után részletesen kifejtette álláspontját a kérdéstről, nyilván azzal a céllal, hogy befolyásolja a törvényalkotás menetét.⁴⁰ Szomorúan tekintett vissza az előző évekre, a vegyes házasságok miatt az egyház ellen intézett „támadásokra”, ismét szenvedélyes szavakkal jellemezte a „három év óta dúló fergeteget”, melynek során „többen azt hívték szerte e hazában, hogy vallásuk- s honuknak leghűbb szolgálatot tesznek, ha a kedélyeket a szív legbensőbb fenekéig zendítvén, a felizgatott szenvedély hatalmas erejével lezúzzák azon egyházat, melytől hitték vagy vélték eredni a sérelmet”. Maga is feltételezte, hogy a törvény megalkotását nem lehet ismét halasztani, azonban a konzer-

³⁹ K. I. [KÖRMÖCZY Imre], *Bánat és részvét!*, Világ, 1842/99 (december 10.), 799. Az I. Miklós orosz cár uralkodása idején a katolikusok elleni akciókról lásd pl. SZÁNTÓ Konrád, *A katolikus egyház története*, Bp., 1987, II, 397.

⁴⁰ K. I. [KÖRMÖCZY Imre], *Vallási viszonyok*, I–II, Világ, 1843/44 (június 3.), 354–355; 45 (június 6.), 363–364.

vatív oldalt vélte annyira erősnek, hogy fel tudja venni a küzdelmet az ellenzékkel. Négy pontba szedte az általa legfontosabbnak vélt feltételeket a siker érdekében: 1. Mérséklet biztosítása a szemben álló felek részéről. A kedélyek „izgatottságának” megfékezését azért is fontosnak vélte, mert feltételezte, hogy az egyház számára más társadalmi és politikai reformok is kedvezőtlen fordulatot vehetnek, továbbá az ellenzék katolicizmus-sal szembeni kritikája erősödik. 2. „Az idő kímélete”, vagyis más kérdésektől nem szabad elvonni az időt a vallásügy miatt. Érezhetően azt szorgalmazta, hogy minél később és minél kevesebbet foglalkozzanak vele. 3. Az egyházi és világi hatalom világos elkülönítése. Ezen azt értette, hogy amit az egyház saját hatáskörébe tartozónak ítél, abba világi hatóság, még a törvényhozás sem avatkozhat. A házasságjog bármilyen szabályozását ide értették. 4. Érdekes módon ezúttal Körmöczy szorgalmazta a felekezeti szempontokon való felülemelkedést, a nemzet közös érdekeinek szem előtt tartását – nyilvánvaló taktikai okokból, hiszen egyes protestánsok is a konzervatívokkal szimpatizáltak, nem akarta őket elijeszteni. Végül reményét fejezte ki, hogy a törvényhozás nem fog „lélekisméreten erőszakoskodni”, amin a katolikus egyház szempontjainak érvényesülését értette, s még azt is hangoztatta, hogy a papság „inkább Istennek, mint embereknek engedelmeskedni” köteles. Utóbbi az esetleges liberális szemléletű törvénnyel való szembefordulás jogának kinyilvánítását jelentette. Ebből is látható, hogy amit Körmöczy vehemensen követelt – vagyis a haza törvényeinek való feltétlen engedelmisséget –, azt egyházi kérdésekben nem tekintette ennyire irányadónak.

Az országgyűlésen előkerült, büntetőbíráskodással kapcsolatos törvényjavaslathoz is hozzászólt, pontosabban pártolta a Lonovics József püspök nevével fémjelzett különvéleményt.⁴¹ Hosszas történeti, illetve jogi érveléssel bizonygatta, hogy az egyházi személyek nem tartoznak a polgári jogalkalmazás hatálya alá, felettük csak egyházi bíróság ítélkezhet, s a világi hatalom minden ilyen törekvése durva beavatkozás az egyház belügyeibe. (Az ellenzék a büntetőködex tervezetét a polgári jogegyenlőség jegyében kívánta mindenkire egyformán kiterjeszteni, rendi állástól függetlenül.) A vallásügyi törvény tárgyalásának előrehaladott szakaszában ismét a nyilvánosság előtt fejtette ki továbbá az állam és az egyház viszonyával kapcsolatos, fentebb már ismertetett tételeit.⁴² A korábbinál részletesebb elemzés széles körű történelmi távlatból igyekszik bizonyítani, hogy az állam csak akkor tudott megfelelni eredeti (értelemszerűen Istentől vett) feladatának, ha szorosan összefonódik az egyházzal. Körmöczy lesújtó véleményt mondott a felvilágosodás híveiről, például Rousseau szerződéselméletéről, mert a társadalom belső szabályait is természetfeletti eredetűnek tartotta. Új elemként hangsúlyozta továbbá a pápaság jelentőségét, az egyház egyetemességét, nyilván azért, mert azt akarta sugallni: a magyar katolikusok elleni támadások az egész egyház ellen irányulnak. Tartóz-

⁴¹ K. I. [KÖRMÖCZY Imre], *Az egyháziak bírói kiváltsága*, I–III, Világ, 1843/89 (november 8.), 735–736; 90 (november 11.), 745–746; 91 (november 15.), 753–754. A szóban forgó szövegre: *Különvélemény a kath. egyházi hatóságoknak a papi személyek büntetteik feletti bíráskodása iránt = Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye*, szerk. FAYER László, Bp., 1896, I, 274–298.

⁴² K. I. [KÖRMÖCZY Imre], *Státus és Egyház!*, I–III, Világ, 1844/14 (február 17.), 105; 15 (február 21.), 113; 16 (február 24.), 121–122.

codott viszont a protestánsok korábban megfigyelhető kritizálásától, a már említett politikai szempontokra tekintettel.

De nemcsak egyházi témákkal foglalkozott, az országgyűlés utolsó szakaszában fontosnak vélte, hogy ismét sikra szálljon a kormányzat tekintélye érdekében.⁴³ Ezúttal is azt fejtegette, hogy a nemzet felemelkedése a bécsi udvar nélkül elképzelhetetlen, és az igaz hazafiaknak még szorosabban kell kapcsolódniuk a központi kormányzat törekvéseihez. Mindez nyilván összefüggött a gazdasági reformkérdések – adó- és vámpolitika, iparfejlesztés – elutasítása miatt az országgyűlés és a Metternich-adminisztráció közötti elhidegüléssel. Ugyanakkor Körmöczy lelkes szavakkal ünnepelte a magyar nyelv hivatalossá tételét, ebben is az uralkodói jó szándékot jelölve meg fontos tényezőnek. Erőteljes érveléssel foglalt ismét állást a mérsékelt, lépésről lépésre történő haladás programja mellett, és visszautasította a konzervatívokat (főleg a felső táblát) maradisággal, fékezéssel vádoló ellenzéki álláspontot. „Akarunk haladást, akarjuk az eszközöket is, tehát ne emeljünk túlcsigázott kívánatok által választófalat a törvényhozás elemei, a nemzetet képező alkotmányos rendek közé.” Jellemző ugyanakkor, hogy a jobbágyfelszabadítás és a törvény előtti egyenlőség programját elhibáztottnak, a magyar alkotmányos hagyományokkal ellentétesnek ítélte. „Egyenlővé tenni s megegyenesíteni minden nagyságot célirányos szintűgy nem lenne, mint nem volt Seine [= Szajna] partjain az »egalité libérté« [egyenlőség, szabadság] tekintetéből az ősnemesi rendet elnyomni.” Elutasította továbbá a néptömegek bevonását a döntéshozatalba, úgy érvelt, hogy az egész nép érdekében, de csak a politikai – értelmezésében: rendi – elit által végrehajtott változásoknak van értelmük.

3.3. 1844–1848

Az országgyűlés végül is több, Körmöczy számára nemcsak lesújtó, hanem cselekvésre és útkeresésre sarkalló következménnyel is járt. Egyrészt a korábbinál is aktívabban vetette magát a megyei közélet küzdelmeibe. (Lásd erről alább.) Intenzíven bekapcsolódott továbbá a konzervatív pártszervezkedés munkálataiba, 1845 őszén – számos katolikus pappal együtt – egyik alapító tagja lett a „Közhasznú Gyűldének”, a konzervatívok társadalmi egyesületének,⁴⁴ 1846 novemberében pedig a Konzervatív Pártnak is.⁴⁵ Másrészt pedig, mint a katolikus közélet elkötelezett tagját, őt is valósággal sokkolta az 1844. évi III. tc. elfogadása. A korábbi liberális terveknél visszafogottabb, ugyanakkor a katolikus püspöki kar által heves tiltakozással fogadott szöveg törvényesnek mondta ki a protestáns lelkész előtt kötött, valamint visszamenőleges hatállyal a passiva assistentiával létesített vegyes házasságokat, jelentősen könnyítette az áttérések ügyét stb. Termé-

⁴³ K. I. [KÖRMÖCZY Imre], *Cél és eszköz*, Budapesti Híradó, 1844/31 (augusztus 23.), 131.

⁴⁴ H. TÖRÖ Györgyi, *Adalékok Petőfi „A gyűldei ifjakhoz” című költeményéhez = 1823–1973: Petőfi*, szerk. V. NYILASSY Vilma, Bp., 1973 (A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve, 10), 131–139, 135.

⁴⁵ *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben*, szerk. ANDICS Erzsébet, Bp., 1981, I, 206.

szetesen ez a törvény még távolról sem jelentette állam és egyház liberális alapú szétválasztását vagy a vallásszabadság deklarálását, legfeljebb annak irányába tett fontos lépést. A katolikus papság viszont valóságos apokalipszisnek, a vég kezdetének, az egyház lerombolására tett hadjárat első lépésének tekintette a heves tiltakozása ellenére alkotott jogszabályt. Számos katolikus pap, különösen az alsótáblán megjelent kanonokok és egy-két püspök, a fokozott politikai aktivitásban jelölte meg a legfontosabb feladatot az egyház számára. Ennek érdekében pártserű keretek között,⁴⁶ a konzervatívokhoz kapcsolódva rendszeres gyűléseket tartottak, igyekeztek bekapcsolódni a megyei követutasításokba és követválasztásokba, folyamatosan keresték a kormánypárti nemességgel a kapcsolatot, hogy az egyház ügyének támogatására vegyék rá őket. 1846-ban jellemző módon így fogalmaztak: „A jelen politikai körülmények közt a klérusnak magát oly politikai tényezővé szükség alakítani, mely a konzervatív ügy elővitelében sokat nyomjon, s így ötet mind a kormány, mind a konzervatív párt nélkülözhetlen alkrésznek tekintse.” Tevékenységük középpontjába pedig az alsótábla káptalani követeitől korábban elvont fejenkénti szavazatjog visszaszerzését állították, azt remélve, hogy ezzel lehet majd ellensúlyozni a vármegyék ellenzéki követeit. A szavazatügy illetve az egyház véleményének propagálása érdekében szervezett egyházi mozgalmat kezdettől igyekeztek betagolni a kormánypárt tevékenységébe.⁴⁷ Körmöczy mindebben tevékeny szerepet vállalt. Széchenyi István naplójának tanúsága szerint 1846-tól rendszeresen tartotta vele a kapcsolatot. Első, Körmöczy látogatásával kapcsolatos bejegyzése 1846 áprilisából való, egy későbbiből az is kiderül, hogy Széchenyi is hivatalos volt ebédre a kanonok házába⁴⁸ stb. Körmöczy 1846. november 13-án, vagyis a Konzervatív Párt megalakulása másnapján felháborodottan ment Széchenyire, és panaszkodott, hogy „a papság disgustálva van”,⁴⁹ vagyis a pártalakulást rögzítő tárgyalások, az azokról született emlékeztető nem tartalmazta a káptalanok fejenkénti szavazatjogának kérdését.

Körmöczy az országgyűlést követő időszakban már ismert közéleti személyiség volt, jellemző, hogy még a legfontosabb figurákat felvonultató gyűjteménybe is felvettek róla egy rövid szócikket.⁵⁰ Ennek szerzője Körmöczyt a „kis Lonovicsnak” nevezte, ami arra utal, hogy a rendkívül népszerű csanádi püspökhöz hasonlították, nyilván szónoki képességei miatt is. „E sima ajkú papban én püspököt szaglállok, de csakhamar” – és bizonyo-

⁴⁶ Lásd erről FAZEKAS Csaba, *Katolikus egyháziak „platformja” a Konzervatív Pártban: Adalékok a pártalakulás kezdetéhez a reformkori Magyarországon = Az Ellenzéki Nyilatkozat és a kortársak*, szerk. MOLNÁR András, Zalaegerszeg, 1998, 73–112.

⁴⁷ Lásd erről összefoglalóan FAZEKAS Csaba, „Az idő ránk is terhesedett”: *Adalék a politikai katolicizmus reformkori történetéhez = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXXV–XXXVI*, szerk. VERES László, VIGA Gyula, Miskolc, 1997, 255–272; Uő, *A katolikus egyház közéleti tevékenységének reformkori történetéhez (Esettanulmány: Katolikus politikai program 1846-ból) = Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon, 1848–1918*, szerk. SARNYAI Csaba Máté, Bp., 2001 (METEM Könyvek, 29), 29–45; FAZEKAS, *A politikai katolicizmus fogalmáról...*

⁴⁸ *Gróf Széchenyi István naplói*, VI, 1844–1848, szerk. VISZOTA Gyula, Bp., 1939 (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai: Gróf Széchenyi István Összes Munkái), 376, 476.

⁴⁹ *Gróf Széchenyi István naplói...*, i. m., 470.

⁵⁰ [CSÁSZÁR Ferenc, KOVÁCSÓCZY Mihály], *Magyarkák: 1845-ből*, Lipszén, 1845, 167.

san nem volt alaptalan a feltételezés.⁵¹ A szerző úgy fogalmazott továbbá, hogy Kőr-möczy is azon kevés papok közé tartozott, akik „még a roskadó épületet lakhatóvá tehet-nék”. Ebből és a hasonló kortársi utalásokból feltételezhetjük, hogy Kőr-möczy óriási ambíciókkal rendelkezett, alig voltak pártfogói illetve közeli barátai, ami nyilván püs-pökséggel kapcsolatos terveit is nehezítette, a személyiségére vonatkozó elszórt utalások nehezen összeférhető jellemre, öntörvényűsége utalnak. Ugyanakkor ismert volt arról, hogy ha egyedül maradt is, vehemensen védte egyháza érdekeit. „Kőr-möczy legnagyobb szerencséje, hogy tüzet tartalékul féken tartja” – utalt a névtelenül megjelent kortárs vélemény a pap taktikus közéleti fellépésére.

Rátérve publicisztikai működésére, az országgyűlést követően először a vallásügyi törvény tárgyában ragadott tollat.⁵² Valódi politikai elemzőként próbálta regisztrálni az 1844. évi III. törvénycikk tartalmát és lehetséges következményeit, ugyanakkor véleményét már cikke elején előrebocsátotta. Eszerint az ellenzék által kikényszerített törvényt, bár a vallásszabadság és a protestánsok egyenjogúsítása irányába tett lépésnek tüntetik fel, mögötte valójában „más, háttérben álló érdekek elérésére irányzott nyugtalan törek-vések” húzódnak. A törvényalkotást arra vezette vissza, hogy a protestánsok és támoga-tóik nem voltak hajlandóak megelégedni a katolikus egyház privilégiumait rögzítő – Kőr-möczy szerint az ideálshoz sokkal közelebbi – állapottal, 1791-ben és azóta folyton újabb és újabb többletjogokat követelnek, amit csak a katolikus egyház elleni támadás-sal, annak alkotmányos jogai durva korlátozásával valósíthattak meg. A vegyes házassá-gok és a vallásváltoztatás ügyében a katolikus szempont alulmaradását így interpretálta: „A buzgó és történeti jogát szemmel tartó katolikus ezen veszteség felett nem kissé s méltán szomorodik meg, s mi sokakkal találkozánk, kik ez új törvényben a katolicizmus süllyedését [...] aggódva szemlélik.” Általánosságban tévhitnek nevezte azt a felfogást, miszerint a polgári szabadság és a társadalom boldogsága emberi intézményekkel meg-alapozható és megteremthető, ehhez – ahogy korábban is fejtegette – isteni alapítású szervezetre, vagyis a katolikus egyházra van szükség. Burkoltan fogalmazott, nehogy szavait a törvényt szentesítő uralkodóval szemben is lehessen értelmezni, sőt, a király esetében egyfajta kényszerhelyzetről írt. Részletesen kifejtette viszont, hogy „a keresz-tény státus főbb gondjai közé tartozik: óvakodni törvényhozási körében, nehogy oly törvény létesíttessék, mely a vallásosságot akár közvetve, akár közvetlen gyengítené”. Továbbá „a státus érdeke s fenntartása követeli az egyházat [...] nem gátolni működésé-ben, s így soha olyas törvényt nem alkotni, miszerint összeütkezésbe jöhessen státus az egyházzal, mert e kettőnek megtörhetlen összehangzásban kell munkálni az emberi s polgári társaság boldogságát”. A törvény utáni helyzetet összességében a katolikus hit-buzgalom és az egyházhoz való fokozottabb hűség erősítésében jelölte meg. „Mit a pol-

⁵¹ Erre Széchenyi egyik megjegyzése is utal. Kőr-möczy 1847-ben érdeklődött arról, nem hallott-e valamit a váci püspökség sorsáról. (Nádasdy Ferenc váci püspök 1845-től egyszerre volt kalocsai érsek is.) Széchenyi érezhető szkepszissel írt arról, hogy Kőr-möczy – állítása szerint – nem akart mindenáron püspökséget. *Gróf Széchenyi István naplói...*, i. m., 592.

⁵² K. I. [KÖRMÖCZY Imre], *Vallás a közéletben, az 1843/4diki törvénycikk után*, I–II, Budapesti Híradó, 1844/99 (december 20.), 423; 100 (december 22.), 427–428.

gári hatalom tőle [ti. az egyháztól] megvont, azt bőven pótolhatja buzgósága.” Arra figyelmeztetett, hogy a katolikusoknak nem a most „elvont jogaikra”, hanem a megmaradt lehetőségeikre kell koncentrálniuk, és mindent elkövetni, hogy vallásos buzgósággal előzzék meg a vegyes házasságokat és a katolikus hit elhagyását. Persze ugyanezt várta a törvényhozással kapcsolatosan is, nehogy folytatni tudja a katolikus egyház privilégiumainak további elvonását.

Az egyházpolitika mellett a következő időszakban elsősorban a konzervatívok számára fontos témákat elemzett. Újra részletesen foglalkozott például a kormányzat megítélésével, pozíciójával, s mindent igyekezett elkövetni az Apponyi György (alkancellár, majd kancellár) által megjelenített politika támogatására.⁵³ Az akkori magyarországi állapotokat minden tekintetben az ideális kormányzási formával azonosította, melyen belül az uralkodó, a kormány és a nemzet egységes akaratnyilvánítása létrejöhet és fel-emelheti a társadalom egészét. Kiindulópontja itt is a kormány iránti feltétlen bizalomnyilvánításban mint nélkülözhetetlen alapelvben fogalmazódott meg. A „francia iskola tévtana”, vagyis a felvilágosodás követése szabadsághoz, az pedig a kormány iránti bizalmatlansághoz vezet, írta, s ennek bármilyen mértéke csak káros lehet. Kritizálta a sajtószabadságot is, amiért tág teret adott a kormány és egyéb „felsőbbségek” elleni támadásokra, és elutasította azt a téves szabadságfogalmat, melyben a kormány tekintélyének gyengítése megfogalmazódhat. A kormányzat feladata – fejtegette – nem pusztán a törvények végrehajtása, hanem minden olyan intézkedés foganatosítása, ami a közjólétet előmozdítja. Az ellenzéki szimpatizánsok számára is elfogadható módon próbált érvelni, ezért a kormányzat iránti bizalmat azzal is igyekezett felkelteni, hogy a magyar nemzetnek a pánszlávizmus elleni küzdelméhez szüksége van a bécsi központú birodalom támogatására. Aki bízik a kormányban – írta –, nem fél annyira az orosz birodalom nyomasztó súlyától, mint az ellenzékiek, „kik már a magyar nyakára képzelik éjszaka fagyos kormánypalcáját nehezülni”. Ráadásul a bölcs kormány tudja csak a szomszédos országokkal való jó kapcsolatot kialakítani, mely nélkül a magyarság elszigetelődik és sikertelen lesz. Nem fukarkodott a dicsérő jelzőkkel a bécsi udvar közelmúltbeli politikájának méltatásakor. 1840-től nyilvánvaló, milyen bölcs utat választott a kabinet – állapította meg –, amely nem tett mást, mint meg akarta győzni a nemzetet szándékai tisztaságáról, őszintén támogatta a fejlődést és védte az alkotmányosságot. Kossuthéknak erről alapvetően más volt a véleménye. Sőt, írta Körömczy, a megyékben és a sajtóban a kormány biztosított tág teret a politikai élet számára, számíthatott a magyarok együttműködésére, de a vármegyék rúdul elvetették ezt a kompromisszumot és lépten-nyomon támadták a Helytartótanácsot és a Kancelláriát, alaptalan követeléseket támasztottak és felzavarták a békés köznyugalmat. Körömczy úgy vélte: a valódi nemzet a „kormány zászlóját” akarja látni maga előtt, azt követi, és hibásnak nevezte a minden királyi leiratban az abszolutizmus megnyilvánulását látó ellenzékét. Mindezt azzal egészítette ki, hogy a kormány egyes vármegyék elleni erélyesebb fellépését, illetve az országgyűlés-

⁵³ K. I. [KÖRMÖCZY Imre], *Kormány és nemzet*, I–II, Budapesti Híradó, 1845/138 (február 27.), 135; 140 (március 2.), 143–144.

ben egyes törvényjavaslatok elfektetését az „opponens urak” csak maguknak köszönhetik, mert a kormány elleni bizalmatlanságukkal, támadásaikkal ezt a reakciót válthatták csak ki. Konklúziója ezúttal is az volt, hogy „minden törekvés, mely a kormány erélyessége gyengítésére irányoztatik, magának a nemzet jólétének gátlása, s világos kárával történik”.

Szélsőséges kormánypártisága konkrét kérdésekben is megmutatkozott. Kritizálta például azokat, akik a rendi országgyűlés szerkezetét bármilyen módon modernizálni kívánták, egy alkalommal a követutasítások rendszerének feltétlen fenntartása mellett érvelt.⁵⁴ A kötött mandátum elve nemcsak az ősi alkotmányból fakadó kötelezettség – fejtegette –, hanem azért is az, mert csak így valósulhat meg a „nemzet” méltó képviselője az országgyűlésben. Szigorúan megróttá azokat a követeket, akik követutasításuktól eltérő témákról is szónokoltak, vagy vármegyéjük döntése nélkül állást foglaltak. Konzervatív, kiegyensúlyozó nézeteket képviselt a korban sokat emlegetett nyilvánosság kérdésében is.⁵⁵ Már ő sem utasította el a nyilvános politizálás eszközt, épp ellenkezőleg, úgy vélte, hogy a „nyilvánosság életető nedve az alkotmány fájának, s ki ennek ellenesége, az egyenesen életgyökerére tör alkotmányának”. Ugyanakkor elítélte a „honfi kebel bánatát” kiváltó „erőszakos kicsapongásokat”, amelyeket – meglehetősen elfogultsággal – kizárólag az ellenzék számlájára írt. Éles szavakkal ítélte el a liberálisokat, akik az 1830-as években, a felségsértési perek idején állandóan a szólásszabadságot követelték, ugyanakkor – állítása szerint – intoleránsan elnyomták az ellenvéleményeket. Nem tartotta ugyanakkor elfogadhatónak a „hallgatóság”, vagyis a szélesebb tömegek bevonását a döntéshozatalba, még a társadalmi és gazdasági egyesületek esetén sem, mert úgy látta, a mérsékelt, bölcs véleményt képviselők a hangoskodó, erőszakos ellenzékiek miatt inkább visszahúzódnak a közéletől, ennek pedig káros következményei lesznek.

Egyik legnagyobb cikksorozatát a szabadság fogalmának szentelte, általánosságban illetve saját korában konkrétan elemezve a liberalizmus alaptételének számító emberi jog kérdését.⁵⁶ Míg a szabadságot alapvető kívánalomnak, az azzal „összetévesztett” szabadságot a szabadsággal való visszaélésként, a társadalmi rend legnagyobb veszélyforrásaként írta le. Példáját ezúttal is a francia forradalomból merítette, a szabadság megnyilvánulásaként tekintett Robespierre-re illetve a terror rendszerére. Mások javainak, személyének védelme alapvető követelmény, szögezte le, amit az embernek nem külső, hanem belső kényszer miatt kell tiszteletben tartani, „mivel evvel tartozik polgártársa emberi méltóságának, s mivel a szabadság nem a szabadosság korlátlan élvezetében, hanem a közös érdek és jó által meghatározott korlátok közti gyakorlatában áll”. Részletesen foglalkozott a szavaikkal ellentétes gyakorlatot űző liberális reformerekkel, akik maguk számára követelik a szabadságot, de másoktól megvonják azt: „Hogy a magyar liberalizmus a szabadságot tiszta fogalma szerint nem gyakorolja, eléggé kiviláglik azon

⁵⁴ K. I. [KÖRMÖCZY Imre], *Utasítás*, I–II, Budapesti Híradó, 1845/143 (március 7.), 155–156; 144 (március 9.), 159–160.

⁵⁵ K. [KÖRMÖCZY Imre], *Nyilvánosság a közéletben!*, Budapesti Híradó, 1845/166 (április 18.), 261.

⁵⁶ K. I. [KÖRMÖCZY Imre], *Szabadság és szabadosság*, I–IV, Budapesti Híradó, 1845/281 (november 7.), 303; 282 (november 9.), 307; 283 (november 11.), 311; 284 (november 13.), 315–316.

egykedvűségéből, mellyel elnézi, mint gátoltatik hol csak lehetséges, a mérsékelt vélemény szabadsága.” Mindezt az ifjúság védelmével egészítette ki, mondván, ha a fiatalok csak ilyen példákat látnak maguk előtt, nem csoda, ha a megyei üléstermekben izgatnak és botrányokat okoznak. „Mi nyíltan kimondjuk, hogy magokat a liberalizmus főnökeinek egy részét nyomja a felelősség azon soknemű botrányokért, mikkel a szabadságból szabadosság üzetik” – szögezte le, és felszólította politikai ellenfeleit, hogy ne tüzeljék türelmetlenségre a fiatalságot. Következtetése borúlátó volt, Tacitust idézte: „a nép szabadsága által vész el”, számára csak az adott óvatos optimizmusra alapot, hogy a „nemzet többsége” bízott a királyi hatalom stabilitásában. A politikai ellenfelek között a tiszteletet követelte, és folyton visszatért a „hibás szabadságfogalom” hazai térnyerésére. Így írt: „Szégyeneljük a XIX. század türelmet pengető korában utókorunknak megírni, hogy Magyarországon annyira ment már a pártdüh-szülte féktelenség, hogy a magánélet szentségében sem biztos az ember, vajon politikai véleményéért élhet-e azon biztosítással, minővel még a félhold vaspálcája alatt is bírnak a lakosok.” Mint láttuk, a muszlimok – liberálisoknál türelmesebbek beállított – politikájára máskor is hivatkozott. A célzás amúgy arra vonatkozhatott, hogy egyre több „pecsovics” részesült a radikális fiatalság által tartott éjszakai „macskazenében”, melynek kapcsán Körmöczy a magánélet szentségére és védelmének fontosságára figyelmeztetett. Saját korában egyébként úgy vélte, hogy a liberálisok bitorolják a szabadságot, és elvitatják annak jogát a konzervatívoktól. Az általa nyújtott megoldási javaslat – számos történelmi példán keresztül – a jog- és törvénytisztélet teljességén alapult, „melytől semmi s így a felekezetestesség és párt színe alatt se távozzunk, ez azon mérték, mely szerint az egyéni szabadság szabadossággá nem válhatik”. A valódi törvényesség pedig saját korában nem érvényesül – vélte –, mert a megyék a királyi hatalmat kritizálják, amellyel szemben önértetes hazafiassággal nyilvánította ki: „Fejedelem s kormány jogát, mikint saját jogainkat sértetni nem engedjük.” Következő logikai lépése már korábbi írásaiból is ismert, ugyanakkor érdemes felidézni szenvedélyes, mozgósító erejű stílusát, a konzervatívok melletti kiállását: „Ki kell mondani, mégpedig tartózkodás nélkül, hogy a kormányt a törvény ösvényén követni polgári kötelesség s hazafiúi erény, s ha felülről a törvény sértetik, alkotmányos polgári őszinteséggel annak orvoslását sürgetni, s a kormányt a jog kötelességére emlékeztetni; úgy ha jog, törvény a kormány mellett szól, azt nyíltan s bátran védeni minden becsületes polgár kötelessége, s ki ezt szégyenelné tenni vagy csak leplezve s titokban tenné, nem méltó az igazi férfiúi jellemmel ékesített polgár s hazafi névre. Itt már az ideje levetkezni eddigi félénkségünket, s nem esengeni a liberalizmus szemhunyorlásáért, hanem férfiasan bevallani, hogy kormányt védeni egy a haza és nemzet védelmével. Ismételve állítjuk, le kell vetkezni azon balhiedelem-szülte előítéletet, mintha a nemzet érdekét mozdítnók elő a felsőbbtség törvényes jogait megtámadván, mintha a polgári társaság benső jogállapota a kormány közbenjövő hatalma nélkül fennállhatna.” Minderre pedig az alapján jutott, hogy a kormány iránti engedelmességet egyértelműen az erkölcsösség és a vallásosság követelményének tekintette, vagyis az abszolút „jó” fogalmával azonosította, a „rossz”, vagyis a liberális ellenzék tevékenységével szemben. Végezetül arra jutott, hogy ellenlábásainak szelíd meggyőzése mellett a „tör-

vény szigorát” kell újra alkalmazni, mert már csak így vezethető vissza a hazafiak figyelmébe az erényességből fakadó kötelezettségekre. Az ellenzék pedig megmutathatja, hogy képes személyes érdekeit a haza érdekei alá rendelni, azáltal, hogy hagyja érvényesülni a konzervatívokat.

A kormány iránti lojalitása abban is megmutatkozott, hogy nyíltan kiállt az Apponyi György által bevezetett, az ellenzék által hevesen támadott adminisztrátori rendszer mellett.⁵⁷ A politikai alapon kinevezett főispán-helyettesek tevékenységében örömmel látta a kormányzati aktivitás jelét, melyet egyébként sajátosan az „átalakulás és haladás” nagy munkája folytatásaként jellemezte. Mivel a kormány a törvényesség és az alkotmány talaján áll – érvelt –, ezért tevékenysége üdvös, az erősödő ellenzéki kritikák dacára. Az adminisztrátorokkal kapcsolatosan egyenesen úgy vélekedett, hogy nem is új intézkedésről van szó, hanem egy eredeti, természetes állapot visszaállításáról: „[A kormány a] megyei főispánok és helytartók hivatalát törvényes köre és jogaira visszavezette”. Az erősödő politikai viták közepette Körmöczy is a rend biztosításában jelölte meg az egyik legfőbb célt, ehhez pedig a kormányzat stabilitására és az iránta való közbizalom kialakítására volt szükség. A Kossuth által maró gúnnal „Kreishauptmann Systemként” emlegetett⁵⁸ adminisztrátori rendszert Körmöczy a törvényesség megnyilvánulásaként vette védelmébe. Úgy vélte, ezért az adminisztrátorokat mint a kormányzati akarat képviselőit a megyei apparátusoknak „hűséges hivatalnokokként” kell szolgálniuk.

Több cikket írt oktatáspolitikai kérdésekről is.⁵⁹ Például arról, hogy az oktatásban látja a jövő nemzedékek erkölcsös, törvénytisztelő magatartásának biztosítékát; konzervatív érveléssel próbálta az ellenzék népszerűsítő törekvéseit is ellensúlyozni. A hangoskodó vármegyék semmit nem tettek az iskolák fejlesztésére – hangoztatta –, annak érdemei kizárólag a királyi hatalmat és az egyházat illetik, s a kormány ebben az ügyben is erőteljes léptekkel indult tovább „a megkezdett javítási s haladási pályán”. Utóbbin elsősorban az 1845-ben kiadott „az elemi tanodák szabályai” című utasítást ünnepelte, s részletesen kifejtette, hogy ennek értelmében a tanítói pályára csak erkölcsös – vagyis értelmezésében buzgó vallásos – oktatókat szabad alkalmazni. A hitoktatás és valamennyi tantárgy vallásos tartalmának fontossága mellett olyan kérdésekről is elmélkedett, mint a tanítóképzés fejlesztése, a gyakorlati oktatás helyszíneinek biztosítása stb.

Később általános politikai helyzetértékelést adott a pártalakulásokat megelőző időszakból.⁶⁰ A haladás igaz barátai, vagyis „a hon érdekét és boldogságát óvatos haladással fenntartani kívánók, azaz a konzervatívok” szomorúan látják a magyar alkotmányosság ellenzék által előidézett erózióját – állapította meg –, s mivel az ősi alkotmány a nemzet

⁵⁷ K. I. [KÖRMÖCZY Imre], *Kormány a cselekvés terén*, I–II, Budapesti Híradó, 1845/295 (december 2.), 359–360; 303 (december 16.), 391–392.

⁵⁸ Lásd erről DEREGNYEI [KOSSUTH Lajos], *A magyar politikai pártok értelmezése = Ellenőr: Politicai zsebkönyv*, Németország [Lipcse], 1847, 224–290 (legújabb kiadása: Bp., 1989, Gondolkodó Magyarok).

⁵⁹ Lásd pl. K. I. [KÖRMÖCZY Imre], *Nézetek a nevelésről*, I–III, Budapesti Híradó, 1846/386 (május 14.), 323; 388 (május 17.), 331–332; 393 (május 26.), 356; Uő, *Az elemi tanodák*, I–II, Budapesti Híradó, 1846/420 (július 14.), 29–30; 424 (július 21.), 45.

⁶⁰ K. I. [KÖRMÖCZY Imre], *Hazánk és jövője*, I–II, Budapesti Híradó, 1846/443 (augusztus 23.), 121; 444 (augusztus 25.), 125.

vázát alkotja, a folyamat a teljes összeomlás felé halad. Körmöczy azonban nem osztotta a pesszimista véleményeket, mert úgy vélte, hogy a magyarságot nemcsak sajátos nyelve és eredete, hanem kivételesen stabil politikai intézményrendszere is egyedülállóvá tették Európában. Ugyan ő is tartott az orosz térnyeréstől, azonban mivel aktuálisan nem fedezhető fel „külellenség”, úgy gondolta, csak a belső megosztottság felszámolására kell az országnak koncentrálnia. Hibásnak nevezte az ellenzéknek a nemzetiségekkel – ekkor elsősorban a horvátokkal – szemben kialakult konfliktusait, és veszélyesnek a várható következményeket: „Így magában a nemzetben szakadás és idegenkedés ébresztetik [ti. az ellenzék által]. Pedig legkártékonyabb ellensége a nemzetnek a belviszály kicsírázott magvai, melyek elhatalmasodva külellenség nélkül is a nemzetet sírba döntik.” Méltányosságot követelt a nem magyar ajkúak törekvései iránt, bár kissé zavarosra sikerült az okfejtése, miszerint a nemzetiségeket „egy közös nemzeti érzésbe” kell olvasztani, azonban az nem lehet az elmagyarosítás. Bizonyára az ország iránti hűség erősítését szorgalmazta részükről, mint ki is fejtette, hogy a történelem folyamán a magyarság együtt élt ezekkel a népekkel, és ha a magyarok a szeretet és a barátság kapcsolatait erősítik, a nemzetiségek is felismerik, hogy valódi érdekük Magyarország felemelkedése. Cikkét optimista hangvétellel zárta, remélte, hogy egyre többen állnak a konzervatív ügy mellé.

De írt még cikksorozatot az egyesületekről is,⁶¹ pontosan az Ellenzéki Párt megalakulására időzítve fejtegetéseit. Ezek lényege abban állt, hogy csak olyan egyesületek működését tartotta elfogadhatónak, melyek „a polgári társaságnak jóléte s céljaival nem ellenkeznek”, és valamennyi egyesületnek az állam felügyelete alatt, annak céljaival egyetértésben kell működnie. A kormány iránti tisztelet pedig – burkolt érvelése szerint – kizárja a bomlasztó, kritikus közösségek szerveződésének lehetőségét. Jellemző történelmi példákat a középkorból hozott, amikor szerinte az egyház mutatott példát leghatékonyabban pozitív társadalmi egyesületek létrehozására. Márpedig a pártta szerveződő ellenzék Körmöczy szerint jellegénél fogva ellentétes a király és a kormányzat által képviselt magyar állammal, ezért tevékenysége káros és ellensúlyozandó. A liberálisok szervezkedése még inkább fokozta Körmöczyben a saját politikai felfogásának helyességét igazoló meggyőződést és aktivitását.

Bár előszóban előadott teljes beszédszövegével egyelőre nem rendelkezünk, érdemes röviden áttekinteni Körmöczy szereplését a pesti megyegyűlésben. Tagja lett például a későbbi követutasítást előkészítő megyei bizottságnak,⁶² és közvetlenül az országgyűlés után feltűnést keltett a Védegylet ellen tartott nagy beszédével.⁶³ Ettől kezdve rendszeresen szónokolt, gyakran vívott szópárbajt Kossuth Lajossal. 1845-ben például többször kinyilvánította, hogy a horvátországi magyarellenes mozgalmak ügyében a kormányt támogatja, amely – Kossuthék megítélése szerint – nem lépett fel erélyesen a Magyaror-

⁶¹ K. I. [KÖRMÖCZY Imre], *Társulatok és egyletek, jog és státus szempontjából*, I–III, Budapesti Híradó, 1847/558 (március 14.), 171–172; 560 (március 16.), 175–176; 562 (március 21.), 187–188.

⁶² *Kossuth Lajos 1848/49-ben, I, Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen, 1847/48*, szerk. BARTA István, Bp., 1951 (Kossuth Lajos Összes Munkái, 11), 168.

⁶³ Dessesffy Emil Apponyi Györgynek és Jósika Samunak, Pest, 1844. november 30. = ANDICS, *i. m.*, 140–141.

szág ellen irányuló tevékenységgel szemben.⁶⁴ Tiltakozott az ellen, hogy az ellenzék Horvátország elszakadását követelte, egyetértett a zavarok mérséklésének fontosságával, de a kormány iránti bizalmat is kérte, továbbá azt, hogy megfontoltan, óvatosan döntsenek, nehogy olaj legyen a tűzre. Ugyanekkor a kormányt védelmébe vette, mivel sokan támadták a Széchenyi Istvánt a Helytartótanács közlekedési bizottsága elnöki székébe ültető döntést. Ilyen intézkedésre sokak szerint a királynak nem volt joga, Körmöczy szerint igen, ráadásul Széchenyi személyében – mondta – a legalkalmasabb személy került kormányzati pozícióba. Más alkalommal⁶⁵ azt vetette Kossuth szemére, hogy a Habsburg-uralkodók alatt a nemzet (mármint az „igazi”) mindig hálával fogadta az uralkodó intézkedéseit, erről „háromszázados történet hangos bizonyóságot tesz”. Például – mondta el itt is – nevelési intézeteket létesített, Kossuthot és Nyáry Pált pedig felszólította, hogy „lépjenek a történet terére, mert e téren hiszi a kormánynak érdemeit leginkább bebizonyíthatónak”. Körmöczy éles támadást intézett Kossuth ellen, aki szerinte „constitucionális fallacia [= alkotmányos álokoskodás, helytelen következtetés] hibájába esett, midőn a nép segítségével akarja a reformot a nemesség ellenére keresztül vinni, s hogy illetően állítások a magyar közjog alapfilozófiájával ellenkeznek”. De nem kímélte később Teleki Lászlót és Eötvös Józsefet sem,⁶⁶ akikkel szemben Körmöczy – a népképvi-seletről folyó viták során ismét kisebbségben maradva a liberálisok mellett – „magát nevezé népbárátnak, ki a népképvi-seletet csak a fokozatonkénti reformok corollariumának [= következményének] tekinti, ellenben azt, ki a dolgot élére állítja, népellenességnek tartja”. Az egyébként liberális, katolikus Eötvös úgy vágott vissza, hogy a „ki a nép barátja” kérdést nem szavak, hanem tettek döntenek el, majd csípős riposztot intézett Körmöczyhez: „örül [ti. Eötvös], hogy e tekintetben a magyar klérusnak alkalom adatott, s reméli, hogy ezen alkalmat tettekre használandja, s a nép politikai jogainak kivívásában mérlegbe veti hatalmas befolyását”. Mindemellett a vármegye számos fontos rendezvényén részt vett, 1847 őszén például az István főherceget a főispáni szék betöltésére felkérő delegációban⁶⁷ stb.

1846 végétől Körmöczy egyre inkább a konzervatív párt- és az ahhoz kapcsolódó egyházi szervezkedéssel foglalkozott. Széchenyinél is szaporodtak a látogatásai,⁶⁸ egy 1847. áprilisi alkalommal már azt is szóba hozta, hogy az ellenzék térnyerésével kapcsolatban két lehetőséget lát: vagy „pénz és korteskedés” útján szembeszegülnek, vagy „hagyják menni, mint a Dunát”. Az előbbi mellett döntöttek. Egyre aktívabb lett, járt a konzervatívok gyűléseire, az említett „Közhasznú Gyűlde” elnöki tisztségét is betöltötte, 1847 nyarán pedig már a konzervatívok Pest megyei „főkortesének” számított. Legfontosabb feladatának a minden tekintetben bírált és veszélyesnek tartott Kossuth követé választásának megakadályozását tekintette. Publicisztikáiban is az ellenzékkel szembeni

⁶⁴ Budapesti Híradó, 1845/242 (augusztus 31.), 144; 285 (november 14.), 319; 286 (november 16.), 324.

⁶⁵ Budapesti Híradó, 1846/356 (március 20.), 184; 357 (március 22.), 188.

⁶⁶ Pesti Hírlap, 1847/945 (szeptember 7.), 160.

⁶⁷ *Jelenetek az ősi magyar közéletből*, Hazánk, 1860/2, 292–301, 293–294; *Kossuth Lajos 1848/49-ben...*, i. m., 281, 288–289.

⁶⁸ Pl. *Gróf Széchenyi István naplói...*, i. m., 504, 549, 551.

bírálatok gyakran Kossuth személyére szabottnak tűnnek. Nagy vehemenciával vetette magát a követválasztás előkészítésébe, Széchenyi maliciózus megjegyzése szerint Körmőczy és konzervatív elvbarátai annyira túlbuzgók és nem eléggé körültekintőek voltak, hogy kontraproduktív módon inkább előmozdították, mint akadályozták Kossuth törekvéseit.⁶⁹ A szervezkedésbe később valamennyi konzervatív főnemet, hivatalnokot és egyházi személyt próbáltak bekapcsolni, a Kossuth megválasztását megakadályozni képes tényezők között pedig megemlítették a „papok pénzét”, vagyis a püspökök anyagi támogatását is.⁷⁰

Maga Kossuth is felfigyelt Körmőczy tevékenységére, vélhetően neki címezte a követválasztás előtt tartott beszédének azon passzusát, melyben élesen elítélte a kormánypárttal titokban szövetkező, politizáló papság magatartását, például utalt azokra, akik által a szent ostya, „melyet az üdvösség végett fogadunk el, méregbe mártva nyújtatnék ajkainkhoz”. De konkrétan is fogalmazott: „Fájdalom, hogy tapasztalunk kell, mikint ezen veszélyes cselszövényekben [ti. a kormánynak az ellenzékkel szembeni, eszközben nem válogató lépéseiben] saját hazánkfiái hagyják magokat idegen célokra eszközül használtatni [...], még a nemzettől dúsgazdag kincsekkel ellátott azon urak is, kik fekete taláros veres övet hordanak, a magyarok Istenétől idegen Istenek szolgálivá szegődnek által, és elhagyva az erkölcs oltárát, felkötik a lélekvásárlás toborzó sarkantyúját s a nemzet véres verejtékéből nyert kincseiket a nemzet karakternek megvesztegetésére fordítják.”⁷¹ Körmőczy vehemens agitációja mindazonáltal sikertelen maradt, alighanem jól jellemezte a helyzetet a Pesti Hírlap tudósítója, aki szerint „az egész erővel konzervatívok” csoportja „Pestmegyében igen kicsiny s jelentéktelen”.⁷² Körmőczyt „ezen párt egyik töredékének főnökeként” emlegette, akinek – nyilván korábbi kötődése kapcsán – főleg Kalocsa környékén sikerült híveket toborozni. Az önálló kormánypárti jelölt állítása nyilván elképzelhetetlen volt, ezért a mérsékelt Balla Endre főjegyző mellett agitáltak, aki Kossuthal szemben alulmaradt. A kancelláriához intézett megyei jelentésből kiderül, hogy a radikálisok egy része számára Körmőczy ismét céltáblává vált, a követválasztás után másodszer is beverték ablakait, őt magát is megfenyegették, csak karhatalom tudta megvédeni a személyes atrocitásoktól, nem is beszélve az ismétlődő „macskazenékről”.⁷³

A követválasztással kapcsolatos tevékenysége széles körben ismertté vált. Egy kortárs szerint Körmőczy volt az a „papi férjfiú, aki sok ezereket alattomul feláldozott a [te]kin- te]tes úr [ti. Kossuth] megbuktatására”, sőt még Bécsbe is felment panaszkodni emiatt.⁷⁴ Ezt megerősítették egy névtelen röpirat sorai, mely szerint Körmőczy volt a konzervatív-

⁶⁹ *Gróf Széchenyi István naplói...*, i. m., 613, 621–622. (A Körmőczy által kezdeményezett egyeztetéshez például azt jegyezte meg, hogy „jó képet vág a kellemetlenséghez”). Vö. KOSÁRY Domokos, *Kossuth Lajos a reformkorban*, Bp., 2002² (Millenniumi Magyar Történelem), 397.

⁷⁰ *Gróf Széchenyi István naplói...*, i. m., 647.

⁷¹ *Kossuth Lajos 1848/49-ben...*, i. m., 208–209; KOSÁRY, i. m., 401–403.

⁷² *Pesti Hírlap*, 1847/970 (október 21.), 259; *Kossuth Lajos 1848/49-ben...*, i. m., 218.

⁷³ Földváry Gábor Apponyi György kancellárhoz, Pest, 1847. október 19. = *Kossuth Lajos 1848/49-ben...*, i. m., 222, 292.

⁷⁴ Josinczi József Kossuth Lajosnak, Buda, 1847. november 20. = *A forradalom és szabadságharc levelestára*, szerk. V. WALDAPFEL Eszter, Bp., 1950, I, 32.

vok „mindenese”, aki pénzt és energiát nem kímélve agitált Kossuth ellen. Körmöczy mint „fő persona” ráadásul nem tett jót a konzervatívoknak, túlzottan vehemens fellépésével inkább ártott, mint használt, ráadásul „aljasságát kimutatta a követválasztási szavazat szedésnél, azért degradálnám káplánságra őt”. A névtelen szerző még arról is tudósított, hogy állítólag Körmöczy pályázott a nagyváradai káptalan követi tisztségére is, azonban „ingerlékeny” természete miatt Bémer László püspök mindenképp valaki más delegálását szorgalmazta.⁷⁵ 1848 végén Bajza József is a letűnt konzervativizmus egyik szimbólumának tekintette Körmöczy személyét.⁷⁶

Az 1848. márciusi fordulat előtt utolsó nyilvános közéleti szereplése az elhunyt egri érsek tiszteletére tartott gyászbeszéde volt.⁷⁷ Pyrker János László (1772–1847) életútjának eseményeit folytonosan az egyházra ellenséges „korszellem”, „a vallástalanok nyilái s tetteles megtámadások s üldözések” megrajzolásával párosította. A főpapban olyan bölcs egyházfő portréját vázolta, aki az egyház folyamatos ostromállapotában tudott helytállni. Stílusa rendkívül mozgalmas és nem fukarkodott a jelzőkkel illetve hasonlatokkal. Például: „A köszirt szilárdságát nem a csendes, hanem a zajló tenger mutatja, úgy a viszontagság tüze legyen erős hitének, vallásos buzgósága próbaköve.” A folyamatosan aktualizáló, ugyanakkor az egyháztörténet mozgalmas időszakait – az ókori keresztényüldözéseket éppúgy, mint a 16–17. századi vallásháborúkat – felidéző sorai mögött nem nehéz felismerni az egyház jövőjéért való aggodalom és a katolikus hit megszilárdítása iránti elkötelezettség gondolatait.

4. Körmöczy Imre 1848–1849-ben

A márciusi fordulatot Körmöczy nyilvánvaló rossz érzésekkel fogadta (az események konzervatív politikai programjának egyértelmű bukását jelentették), ugyanakkor számos elvbarátjához, katolikus egyházi vezetőkhez hasonlóan igyekezett „előre menekülni”, az események tudomásul vételét, a rend és a biztonság fontosságát, valamint a nemzet egységének az új rendszerben való megvalósítását képviselte. A Gyűlde utolsó elnökeként – kortársak egybehangzó emlékei szerint – egyesületük feloszlását és az Ellenzéki Körrel való egyesülését szorgalmazta. Egyikük találó megfogalmazása szerint március 18-án a konzervativizmus „ma reggel megszűnt élni”, „végnapjaiban a körülte összeseregelt számos egyháziak adák meg neki a végtisztességet”.⁷⁸ Ez utóbbi megfogalmazás első sorban Körmöczyre vonatkozhatott, aki előző napon arról szónokolt, hogy mind csatlakoznak az Ellenzéki Körhöz, és a kanonok „nyilvánosan bevallá, hogy az ő elvük rossz

⁷⁵ Országgyűlés, 1847, Pesten, 1848, 7.

⁷⁶ BAJZA [József], *Folytatása egy szegény fej mosdatásának*, Kossuth Hirlapja, 1848/146 (december 17.).

⁷⁷ KÖRMÖCZY Imre, *Halotti elmélkedés, melyet nagyméltóságú felsőőri Pyrker K. János László úr ő excellenciájának [...] hamvai fölött [...] tartott*, Pesten, 1848.

⁷⁸ KLÉH István, *A pesti forradalom története 1848-ban = Ez volt március 15-e: Kortársak írásai a forradalomról*, szerk. LUKÁCSY Sándor, Bp., 1989, 59–90, 90.

levén, ezért nem lehetett rajtuk isten áldása”.⁷⁹ Annak a reményének is hangot adott, hogy – bár vidéki konzervatívok nevében nem szólhat – a Gyűlde tagjai a győztes liberálisokhoz csatlakoznak. Már ekkor egyébként hangot adtak a korábbi ellenzék sorainak felhígulását illető félelemnek.

Politikai helyzetértékelésével a nyilvánosság elé is kívánt lépni, már csak azért is, mert az áprilisi törvények elfogadását követően is állandó céltáblája volt a radikálisok támadásainak, például a májusban változatlanul ismétlődő „macskazenéknek”.⁸⁰ Ezért 1848 májusában egy néhány lapos füzetben foglalta össze gondolatait,⁸¹ ami egyébként ritkaságszámba ment a korábbi konzervatívok inkább hallgatásba burkolózó magatartásához képest. Előszavában készséggel elismerte, hogy „az elv és rendszer, melyet sokakkal pártoltam, az ismert események közt megbukott, s a győzedelmi diadal az ellenzéki párté lett”. Természetes dolognak nevezte, hogy közszereplőként személye és állásfoglalása iránt érdeklődés mutatkozik. Korábbi politikai elveiből – legalábbis az adott pillanatban, nemcsak Magyarország, hanem egész Európa átrendeződésének korában – feladta az „ósi alkotmány” változtathatatlanságának tézisé, s amellett, hogy mindezt immár mulandónak és reformálhatónak nevezte, a nemzet és a haza szeretetének követelményét állította a középpontba. Korábbi tevékenységéről szólva így nyilatkozott: „Én, ki Kossuth Lajos ellen annyi évekig küzdöttem, ki követi elválasztása ellen mindent, mit becsület és törvényesség megengedett, elkövettem.” A megváltozott viszonyok közepette viszont kijelentette, hogy az új kormánynak, „melynek egyik tagja – s az igazat megmondva, fő tényezője – Kossuth Lajos”, ellensége nem akart lenni. Sőt, mivel az uralkodó szentesítette az alkotmányos átalakulást rögzítő törvényeket, elismerte annak legitimitását, az átalakulást végleg lezárultnak jelentette ki, mondván, „azt el nem fogadni annyi, mint a törvényes hatalmak ellen küzdeni”. Ugyan tett néhány óvatos megjegyzést arra, hogy a változások túlzottan nagy sebességgel zajlottak, sokan pedig csak kényszerűségből azonosultak azzal, a nemesség vagyonzabiztonságával kapcsolatos aggodalmakat pedig megalapozottnak nevezte. „De a közjón, a haza magasztos eszméje előtt egyes érdeknek el kell enyészni, s egyéni veszteségünket az egész nemzet nyereségének alárendelni. [...] Így fogom én fel jelen helyzetünket, s így nyugtattam meg magamat újabb helyzetemben” – vallotta be, reményét fejezve ki a változások pozitív irányával kapcsolatosan.

Legsúlyosabb kérdésnek a jobbágyfelszabadítást nevezte, és kinyilvánította, hogy ezt sem lehet semmilyen módon visszacsinálni. Próbált optimista is lenni: „Be kell tehát illeszteni magunkat az újabb körülményekbe, s gondoljuk meg, hogy az áldozat, melyet a nemzet oltárára letettünk, jutalom nélkül nem marad.” Arra az önmagának feltett

⁷⁹ BIRÁNYI Ákos, *Pesti forradalom = uo.*, 123–170, 162. Lásd még Szabó Alajos Egressy Gáborhoz, Pest, 1848. március 18. = *A forradalom és szabadságharc levelestára, i. m.*, 121. Későbbiek közül: SZEBERÉNYI Lajos, *A Nemzeti szerkesztőjének megfontolásul*, Kossuth Hírlapja, 1848/143 (december 14.).

⁸⁰ Lásd pl. Paulay Ferenc Perényi Zsigmondhoz, Pest, 1848. május 11. = *A forradalom és szabadságharc levelestára, i. m.*, 236; SPIRA György, *A pesti forradalom baloldalának harca a kormánnyal meg a polgársággal 1848 májusában*, Történelmi Szemle, 1971/3–4, 330–355, 334.

⁸¹ KÖRMÖCZY Imre, *Nyilatkozat*, Pesten, é. n.; újabb kiadása: FAZEKAS Csaba, *Körmöczy Imre nyilatkozata 1848 májusából = „Ma harcot kell vívni – politizálni kell!”: Köszöntő könyv Bárdos-Féltoronyi Miklós 75. születésnapjára*, szerk. MAJSAI Tamás, Bp., 2010 (Wesley Jubileumi Kötetek), 23–32.

kérdésre pedig, hogy március 15. előtt miért nem képviselte ezeket a nézeteket, azt a – részben kitérő – választ adta, hogy senki nem gondolhatta az események ilyen gyors és vér nélküli kibontakozását. A legnagyobb hangsúlyt pedig arra fektette, hogy óvott a „reakcionális eszméktől” – ahogy korábban általában a liberalizmustól –, és azt szorgalmazta, hogy az áprilisi törvényekkel kialakult állapotot mindenki tekintse lezártnak, és elégedjen is meg vele. A radikalizmus mellett a letűnt korszak szereplőivel való leszámolást is elutasította, ebben nyilván személyes szempontok is vezérelték, az összefogásra, a nemzet egységére helyezte a fő hangsúlyt, a szabad véleménynyilvánítást pedig ki kívánta terjesztetni a konzervatívokra is. Végül megfogalmazta, hogy mindenkinek joga van ahhoz, hogy képességei szerint használjon a hazájának. Önmagával kapcsolatosan így fogalmazott: „Énnekem senki rossz néven nem veendi, ha jelenleg lelépve a politikai térről, a tudományok szelíd és kedves mezejére lépek, s az irodalom útján iparkodom szolgálni hazámat mindaddig, míg a haza iránti kötelesség mást nem kíván tőlem.”⁸²

Körmöczy azonban a politikai térről való visszavonulását rövidtávon sem gondolhatta komolyan. Alig néhány héttel később már úgy érezte, hogy a „haza mást kívánt tőle”, az első népképviselői választáson ugyanis jelöltként indult, szeretett volna bekerülni a törvényhozásba, ott nyilván egy újabb konzervatív irányú kísérlet kezdeményezője lenni. A dabasi választókerületben azonban – nyilván a személye és a korábbi politizálásának emléke mellett – „fortélyosan maga részére szedett szavazatokat, nagyot bukott”.⁸³ Egész pontosan 473 szavazatot kapott a 997-et begyűjtő Halász Boldizsárral szemben. A dabasi választókerület egyébként az egyházas konzervativizmus és a győztes liberálisok összecsapásának is helyszíne lett. Egyik fő kortese, Mikuska Károly újhartyáni plébános az európai forradalmakban különben is csak „dühöngő lázadást” látott, és hiába mozgósította híveit Körmöczy mellett, mindez nem volt elegendő. A kampányra jellemző, hogy a kanonok támogatói azt fejtegették, hogy a „követválasztás a katolikus klérus gyalázatának színhelye volt, elkövetettek rajta a minden kigondolható becstelenségek, ami nagy botránkozása volt a híveknek”, s csak a „a legutáltosabb csábítások elkövetése” tette lehetővé Halász megválasztását.⁸⁴ A parlament illetékes bizottsága azonban elutasította panaszait, vélhetően már csak azért is, mert Körmöczy hívei ugyanazokkal az eszközökkel éltek, mint a korábbi „pecsovicsok” a megyei követválasztásokkor, vagy-

⁸² Ez utóbbi megfogalmazását egyébként gúny tárgyává tette egy korabeli élclap is: „Körmöczy Imre diák szertartású kanonok egy röpiratban tudatja a közönséggel, hogy a politikai irodalomtól visszalép, s ezentúlra komoly tudományosságnak szentelendi életét. E röpiratból kettőt tudánk meg: először, hogy Körmöczy Imre politikus író volt, másodsor, hogy nem csak, hogy volt, hanem minden komolyabb tudományosság nélkül volt.” Charivari, 1848/1 (június 15.), 2.

⁸³ Kossuth Hírlapja, 1848/3 (július 4.).

⁸⁴ Lásd minderről SIMON V. Péter, *Pest megye népképviselői átalakulása 1848-ban = Fejezetek Pest megye történetéből: Tanulmányok*, szerk. EGEY Tibor, Bp., 1990, 263–294, 285; SZABÓ Attila, *Halász Boldizsár = Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja*, szerk. PÁLMÁNY Béla, Bp., 2002, 341–345; KÖKÉNYESI Imre, *Újhartyán, Újhartyán*, 1980, 72–75; CZAGÁNYI László, *Politikusok, honvédek, honvédtisztek: Dabasiak az 1848/49-es forradalomban és szabadságharcban*, Dabas, 2008 (Dabas Város Történelmi Értékei, 1), 19–20. (Utóbbiakra Czagányi László helytörténész hívta fel a figyelmem, segítségét ezúton is köszönöm.)

is a konzervatívok társadalmi bázisa (elsősorban a papság és a hivatalnokok) mozgósításával.⁸⁵

Ezt követően Körmöczy inkább az egyházi közéletben igyekezett aktivitását kamatoztatni, nyílt politikai szerepet nem vállalt. Részt vett például a Szent István Társulat elődjének megalakításában 1848. június 5-én,⁸⁶ ősszel pedig az Eötvös József felhívására a püspöki kar által összehívott országos katolikus tanulmányi bizottságban.⁸⁷ Az év vége felé az egyházi vezetés egyre inkább bizalmatlan lett a magyar kormányzat iránt, aggódott annak – elsősorban az iskolai oktatással kapcsolatosan vélelmezett – katolikusellenes tendenciái miatt,⁸⁸ e felfogást bizonyosan Körmöczy szintén vallotta.

Ő is úgy vélhette, hogy a szabadságharcban az uralkodóval szembefordult ország leterített az alkotmányosság útjáról, a császári-királyi hatalom pedig – mint felfogásában a valódi nemzeti érdek letéteményese – csak azt igyekszik helyreállítani. Természetesnek tűnik, hogy ezek után az országgyűlés és az Országos Honvédelmi Bizottmány Debrecenbe költözését követően Pesten maradt, s a püspöki kar többségéhez hasonlóan a bécsi udvar sikerétől remélte a béke helyreállítását. Ennek érdekében feladatokat is vállalt. 1849 elején tevékeny szerepet játszott a korábbi magyar kormányzat oktatáspolitikai reformjainak eltörlésében, kortárs vélekedés szerint amikor 1849 januárjában „a bosszúállás ördöge azonnal felüté fejt”, Körmöczy is az osztrák csapatok segítségével „tüstént megkezdé sátáni működését”.⁸⁹ Később egyfajta „futárszolgálatot” látott el Windischgrätz és Hám János esztergomi érsek között,⁹⁰ s mindez komoly szerepet játszhatott abban, hogy 1849 májusában az ő neve is rákerült azon „honárulók” listájára, akikkel szemben a forradalmi kormányzat vagyonzárolást és eljárás indítását határozta el.⁹¹

5. Az utolsó röpirat

Bécsben 1850-ben magas kormányzati kitüntetéssel (a Lipót-rend lovagkeresztjével) honorálták Körmöczy szabadságharc alatti fáradozásait, de számos további egyházi méltóságot is kapott: békési főesperes, 1852-től a Szent Imre–Szent Henrik-apátság apátja lett. Már 1849 végén – nyilván megbízhatóságára tekintettel – kinevezték a hittudományi kar seniorává, ideiglenes, majd rendes dékáni posztot is viselt 1851 novemberéig. 1850

⁸⁵ Lásd erről pl. Kossuth Hírlapja, 1848/19 (július 22.).

⁸⁶ MUNKAY, *i. m.*, I, 299.

⁸⁷ ARTNER, *i. m.*, 361.

⁸⁸ Lásd erről FAZEKAS Csaba, *Szász Károly kultuszminisztériumi államtitkár válasza a katolikus püspöki kar emlékiratára, 1848. december*, *Egyháztörténeti Szemle*, 2002/2, 93–104.

⁸⁹ Lásd *A szaktanítás és a feketesárga kormány*, *Közlöny*, 1849/131 (június 14.), 494–495; *Dokumentumok a magyar nevelés történetéből, 1100–1849*, szerk. RAVASZ János, Bp., 1966, 546.

⁹⁰ *Hám János emlékirata (1850) = „Egyedül Kossuth szava parancsolt...”: Katolikus papok feljegyzései az 1848/49-es szabadságharc eseményeiről*, szerk. ZAKAR Péter, Szeged, 2001 (*Dél-alföldi Évszázadok*, 16), 77–100, 93.

⁹¹ *Kossuth Lajos 1848/49-ben, V. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai, 1849. április 15–augusztus 15.*, szerk. BARTA István, Bp., 1955 (*Kossuth Lajos Összes Munkái*, 15), 396.

januárjában vezetője és szónoka volt Scitovszky János esztergomi érsek beiktatási ünnepeinek, 1851 nyarán ugyanilyen minőségben vett részt a Viale Prelà pápai nuncius előtti tisztelgésben.⁹²

1851. végi visszavonulását követően, az önkényuralom idején politikai tevékenységet nem folytatott. Energiáit sokkal inkább a szépirodalom, az egyháztörténet (lásd fentebb), illetve az egyházi szónoklatok foglalták le. Prédikációi sem mentesek ugyanakkor a közéleti utalásoktól, az egyház társadalmi szerepe iránti elkötelezettségtől, értelemszerűen a katolikus egyház tanításainak harcos hirdetése mellett. Egyik legismertebb prédikációs gyűjteményében⁹³ például éles hangon támadta az elszakadtakat, a protestánsokat. Kifejtette, hogy büszkén vállalja a mások által gúnyval használt „pápista” nevet, „mert mi a római pápákban Jézus helytartóját és sz.[ent] Péter utódját tiszteljük, és azt valljuk, hogy ki a római pápától elszakad, az Jézus testétől szakad el, mert ő az egyháznak feje”. Hangoztatta, hogy a hitben bármilyen kétely támad, csak a pápához lehet fordulni, akinek pozícióját a közelmúlt támadásaival is igazoltnak látta. Például Napóleonnól is úgy emlékezett meg, mint akire végül lesújtott az isteni gondviselés, amiért kezét emelt a pápára, 1848-ban ugyanennek tulajdonította az elüzetett IX. Pius visszatérését stb.

Bécsi tartózkodása alatt ismét felkereste Széchenyit, előtte egy alkalommal, 1860 januárjában kifejtette, hogy „mint magyar pap”, nem fogadhatja el a Ferenc József és a pápaság között 1855-ben kötött konkordátumot.⁹⁴ Bizonyára nem az egyház számára előjogokat biztosító konkordátum tartalmát kifogásolta (mint ez utolsó röpiratából is kitűnik), hanem azt, hogy a Habsburg Birodalom egészére vonatkozott, nem volt tekintettel a magyar katolikus egyház történelmileg kialakult önálló egyházkormányzatára, az esztergomi érsek joghatóságára stb. Tekintettel Körmöczy magyar nemzet iránti elkötelezettségére, feltételezhetjük, hogy a kanonok csalódottan vehette tudomásul a szabadságharcot követő beolvasztási kísérleteket, az ország önállósága elleni lépések számára szintén elfogadhatatlanok lehettek.

Alighogy megkötött az 1867. évi kiegyezés, Körmöczy újra a közéleti érdeklődés és aktivitás jeleit mutatta. Utolsó, terjedelmes röpiratában elsősorban egyházpolitikai problémákat elemzett, bőségesen kitérve általános politikai kérdésekre is, konkrét megoldási javaslatokkal is előállt, egyben mintegy összefoglalta három évtizedes közéleti tevékenységét.⁹⁵ Az átalakulás mibenléte ugyanúgy foglalkoztatta, mint 1848-ban. „Az új alkotmányosságból származott felelős miniszteri rendszer nem szükséges következménye ősi alkotmányunk kifejlődésének” – szögezte le, és miközben a kiegyezés tudomásul vétele, elfogadása mellett érvelt, óvatos kritikával illette az 1848-as hagyományo-

⁹² ARTNER, i. m., 363, 367–368, 370–371, 374; lásd még SASHEGYI Oszkár, *Az egyetem az önkényuralom korában (1849–1867) = Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története, 1635–2002*, Bp., 2003, 165–202, 175.

⁹³ KÖRMÖCZY Imre, *Nagybőjti egyházi beszédek = Pázmány-füzetek: Egyházi beszédek, homiliák, templomi és iskolai katekesisek gyűjteménye*, I, szerk. RÓDER Alajos, Pesten, 1856, 155–223. (Külön füzetként is megjelent.)

⁹⁴ „Diszharmónia és vakság”: *Széchenyi István utolsó napjainak dokumentumai*, szerk. FENYŐ Ervin, Bp., 1988, 184.

⁹⁵ KÖRMÖCZY Imre, *A magyar kath. egyház jogállása a mai viszonyokban*, Pest, 1867 (Korkérdések, 2).

kat. 1867-ben „más szempontok vezérlék az országgyűlést, más szellem lengé azt át”, mint 1848-ban, korábban ugyanis a királytól és a birodalomtól való függetlenedés, míg saját korában az azokkal való „őszinte kibékülés” tendenciáit fedezte fel. Úgy vélte: az országgyűlés feladata, hogy „a nemzet múltjának sajátságos helyzetéből keletkezett jogviszonyokat [ti. az állam és az egyház viszonyát] a felelős kormányrendszerrel összhangzásba hozzon”, különben – jóslata szerint – a kiegyezés rendszere is össze fog omlani.

A röpirat lényege – ahogy 1840-es évekbeli írásai esetén is – a katolikus egyház még meglévő kiváltságainak fenntartására irányult, minden, a katolikus egyházra nézve sérelmes változtatást pedig az alkotmányosság és a nemzet elleni támadásnak állított be. A Körmöczy által nyilvánvalóan már korábban is elítélt 1848. évi XX. törvénycikkről – amely a vallás ügyében a bevett egyházak teljes jogegyenlőségét mondta ki – úgy vélekedett, hogy „homály borong” felette, „a határozatlanság s kétértelműség borúja”, amelyet Körmöczy szemében még fokozott az 1848. évi III. tc.-nek az az intézkedése, mely a vallás- és közoktatási miniszter jogkörét megállapította, például a püspökök kinevezésében. Körmöczy úgy érvelt, hogy a vallásfelekezetek teljes egyenlősége, viszonyossága és kormánytól való függetlensége így pont a katolikusok vonatkozásában nem érvényesül. Hosszas történeti érveléssel, Szent István korától felsorakoztatott példákkal igazolta, hogy a király kizárólagos joga intézkedni az egyház ügyeiben, az illetékes minisztert ez – érvelése szerint – nem illette meg. Fejtegetéseit áthatja az aggodalom, amely az állam–egyház viszony jövőjét illeti. Egy fejezetben kitért az önkényuralom korára is, melyben jellemző módon egyszerre ítélte el a magyar állami önállóság felszámolását, másfelől viszont arról írt, hogy a magyar papság is „kérte az eget, elégezné meg a nemzet türelmét, s világosítná meg a fejedelem tanácsosait s magát a jó szándékú [sic!] fejedelmet”. A magyar katolicizmus skizofrén állapotát jellemezte, hogy bár az egyház (ősi magyar alkotmányból fakadó) önállóságát megszüntették, a „konkordátumban legalább közvetve a bécsi bürokrácia elnyomása ellen védelmet, az egyház jogainak biztosítását s az anti-katolikus áradat elleni gátfalat remélt található”. A kiegyezéssel bonyolult jogi helyzet jött létre – írta Körmöczy –, egyrészt az 1848-as törvények vélt ellentmondásai, másrészt a konkordátum érvényessége szempontjából. A szerző úgy vélte, a kormánynak továbbra is érvénytelennek kell kijelentenie a konkordátumot Magyarország vonatkozásában, ugyanakkor meg kell teremtenie a katolikus egyház autonómiájának garanciáját is. Körmöczy szerint ez utóbbi a teljes be nem avatkozást jelenti, vagyis részletesebb és aktualizált formában, de visszatért ahhoz a korábbi álláspontjához, hogy bármilyen további – például házasságjoggal, vallásüggyel foglalkozó – törvény a katolikus egyházba való beavatkozás kísérlete, ezért elfogadhatatlan. A szerző azonnal szorgalmazta egy, az esztergomi érsek által összehívandó „katolikus tanácskozmány” tartását, akár az országgyűlésen részt vevő katolikusokból is, mely feliratot intézne a kormányhoz, a királyhoz és az országgyűléshez, kifejtve az egyház igényeit és érdekeit. Körmöczy ezt úgy képzelte, hogy folyamatosan ülésezzen, és így próbálja befolyásolni a törvényalkotást. Sorai kimondatlanul is a katolikus autonómia képét körvonalazták, teljes vagyoni függetlenséget, az iskolák teljes átadását követelte. A katolikus hívek mozgósítását, szervezését szorgalmazta (tekintettel a vallástalanság fenyegető terjedésére), a Szent István Társulat-

ról például úgy írt, hogy az „megtartatván eredeti rendeltetését, átalakulhatna nagy katolikus egyletté”. Egységes és hatékony fellépést szorgalmazott, úgy vélte, az egyházat szörnyű veszélyek és jogbizonytalanság fenyegeti, ha a polgárosodás folyamata kibontakozik.

Vissza-visszatérő történeti fejtegetéseiben szinte változatlan formában adta elő korábbi nézeteit, például a francia felvilágosodással, a forradalmakkal kapcsolatosan. Az egyház mindig a szabadság pártján állt – próbálta ellensúlyozni a liberálisok ezzel ellentétes meggyőződését –, ám a szabadság látszólagos hívei Franciaországban az erény, a vallás és a többségek elleni támadás útjára léptek, ahová az egyház nem követhette őket, mert „hol az oltár megszentelténítetik, a hit és erkölcs számúzetik, ott nincs többé valódi szabadság, ott a szabadság zászlója alatt pártos forradalmi zsarnokság uralg”. A forradalom egyházellenességével kapcsolatos kifogásait azonban könnyen lehetett a magyar 1848-ra is vonatkoztatni. Összességében a liberalizmussal szembeni kritikái nem változtak, csak a kiegyezés korára próbálta értelmezni azokat. Gyakran hangoztatta a „közkatolikus érzelm” fontosságát, vagyis azt, hogy a törvényes rendelkezések, az autonómia kialakítása mellett a közéletet minél inkább az egyház elveinek kell áthatnia. Az olvasónak az a benyomása is kialakulhat, hogy nem pusztán saját korát akarta megszólítani, mintegy önmaga számára is összegezni kívánta (egyház)politikai elveit. Például az oktatásról: „A népnevelésnek mindenkor fő feladata a vallási oktatás volt, és maradnia kell. [...] Mi is óhajtjuk, hogy a népiskolák is haladjanak a korrallal, de mindez a vallásos oktatás alapján.” Vagy az alkotmányosságról: „Az egyház, mely minden kormányrendszerben teljesíti magasztos hivatását, a törvényes alkotmányosságot elfogadja, [...] sőt most már az a feladata, hogy az új alkotmány megszilárduljon”. Bizonyos elvekkel azonban változatlanul nem tudott megbarátkozni, a sajtó korlátozását például szorgalmazta, az egyházellenes irányú lapok megjelentetését el kívánta tiltatni. Szövegét a hitelenség és az indifferentizmus elleni mozgósítással zárta.

Megjegyezzük, Körmöczy helyzetértékeléséhez hasonlóan számos cikk, röpirat boncolgatta az általa is felvetett kérdéseket, köztük olyanok is, amelyek pont ellentétes véleményt képviseltek.⁹⁶ Azt pedig sajnos nem tudjuk, hogy élete utolsó éveiben hogyan viszonyult az újságok hasábjain különös élességgel zajló egyházpolitikai (azon belül autonómia-) vitákhoz, a liberális irányzatú törvényekhez, a politikai pártok polarizálódásához, a rohamosan szélesedő szabadelvű, majd kifejezetten antiklerikális lapokat is felvonultató sajtónyilvánossághoz – vagyis mindahhoz, ami ellen egész életében küzdött.

⁹⁶ Lásd pl. TOLDY István, *Az 1848-ki törvények és a katolikus egyház Magyarországon: Elmékedések az egyházreformról*, Lipcse, 1868.

TÓTH ÁKOS

SUGÁRÚT A VÉGTELENBE

(Szép Ernő: *Magányos éjszakai csavargás*)

Az irodalmi közvélemény Szép Ernő költői-írói alakjában és magatartásában általában nem a poétikai tudatosság, az írásforma megújítását célzó invenció tulajdonságait szokta üdvözölni – sőt, éppen ezzel ellentétesen, sokhelyütt az anyagát uralni és szervezni képtelen, túlradó mondandójával sodródó poéta alakját regisztrálja –, következésképpen ritkán kerül szóba ez az életmű eredményeivel, amikor a magyar modernség művészi arculatának és fejlődésének meghatározására vállalkozunk. Pedig Szép Ernő költészetének alakulását követve kijelenthetjük, hogy az 1910-es években a költő az általa korábban alkalmazott és mesteri fokra fejlesztett dalformától a költői tárgyat a megnőtt terjedelem fellazító hatásaihoz igazító, a tartalom arányos előadásának menetét alapjaiban újjászervező típusokhoz közeledik, s az egészen sajátos, csak rá jellemző módszerekkel igen korán tesz kísérletet az eszmei, formai magába zárulásra egyaránt hajlamos esztéta nézőpont, valamint a vers kulturált körének elhagyására, meghaladására. Igaz, hogy Illyés Gyula (és a kortársak többsége is) majd csak az 1928-as *Jó szó* című kötetről szólva rögzíti ezt a változást vagy váltást, mely a hosszúversek egységesülő szemléletmódjában a műhatár korlátozását relativizáló mozzanatok, valamint a tartalmi-gondolati integráció újfajta eljárásait¹ próbálgatja. Visszatekintve azonban az idevezető útra, kivehető, hogy Szép valójában már legalább egy évtizede a hosszúvers rá jellemző formátumán belül folytatja le legfontosabb költői kísérleteit, s hogy a dalnak, rövid, kötött formáknak költői stílusával azonosított keretei egyre ideiglenesebben képesek már csak magukba fogadni és hordozni e líra rendkívüli eredetiségű, felgyülemlett észleleteit. Még közelebbről szemügyre véve a Szép költői műhelyében az európai modern líra egykorú újításaival nagyjából egy irányba mozduló fejleményeket, azt is láthatjuk, hogy a hosszúvers műfaji-formai lehetőségén belül a költő két, egymástól élesen megkülönböztetett verstípust alakít ki. Az egyikben Szép a verstér korlátlan növekedését a líra hagyományos témáinak (élet, halál) kimeríthetlenségét sugalló lexikális extenzitásban használja, és többnyire a felidézés asszociatív jellegét nem túlságosan szabályozó, de azért a

¹ Illyés Gyula Szép új verseinek olvastán a „hősköltemény” hasonlító terminusát alkalmazza, mivel javasolta szerint a kötet művei „egyetlen nagy érzelmi eposzként” nyerhetnek alakot az értő befogadásban. Lásd ILLYÉS Gyula, *Jó szó (Szép Ernő versei)* = I. Gy., *Iránytűvel*, Bp., Szépirodalmi, 1975, I, 216–226.

követhetőség érdekét szolgáló litániás szerkezetekben rögzíti meg. A *De kár*² című kompozíció, mely a mulandóságnak és a háború kortárs tapasztalataként felerősített pusztulásnak az egész anyagi-szellemi, emberi és inhumán világot sújtó hatalmára figyelmeztet, végtelenül sorjázó versszakainak szinte enciklopédikus világösszegzést, leltározást kísértő soraiban, a versnyelv minden túlzást vállaló, roppant mennyiségi túlterhelése által a végigmondás lehetetlenségének példázatává emelkedik.³ Egy másik hosszúvers-típusban viszont a vers hagyományos szerkezeti tényezőinek elbizonytalanítása, egyszerű elhagyása, helycseréje vagy funkcióváltása az elvont verskérdést a nagyforma által felajánlott kvázi-epikus, kvázi-narratív keretezés által konkretizálja és teszi meg az elmondás–befogadás lineáris aktuusaiban párhuzamosan kibomló eseményrajz tárgyává. Míg tehát az első típusba tartozó költemények, s főként az ezt az eljárást reprezentatívan alkalmazó *De kár* legfőbb poétikai elvének a nyelv megnevező feladatának szinte végletekig való hajszolását, a szóalakok áradására alapozott keletkezés elősegítését tekinthetjük, addig a második típust alkotó kísérletek, elsősorban az ide tartozó és általunk megvizsgálni kívánt *Magányos éjszakai csavargás* című vers, talán ennek az egyszer végrehajtható, gesztus-értékű lírai tettnek ellentételezéseként, a megszakítatlan mellérendelő párok, a nyelvi végtelenben felmerülő véletlen egyezések helyett az ennél pontosabb megfelelést ajánló rész–egész megjelölések esélyeivel kíván élni, s továbbra is az egymást megjelölő szavak és tárgyak fokozatossága által nyeri el formáját. Amennyiben a *De kár* kapcsán elmondható, hogy szinte csak tere volt, mérhető vagy számon tartható lejátszódási idő nélkül, úgy a *Csavargás*-versről éppen ennek ellenkezőjét állapíthatjuk meg: a befogadás során nagy erővel önmagát képviselő tér, várostérkép plasztikussága és ellenőrizhető konkrétuma ellenére inkább csak az időbeli kibomlás díszleteként funkcionál, az allegória fázisos szerkezetéhez illő leképezés tárgy- és térszerű bázisa, megjelölője.

A *Magányos éjszakai csavargás* igazi újdonságát a bemutatott-felidézett cselekvésekhez kötődő, változatos reakciók, az egyöntetű, monoton sétát megtörő reflexiós állomások egymásutánjának, egymáshoz való viszonyának, szabályos és bonyolult dramaturgiát alakító együttesének felismerése hozza létre. A vers szemléleti újításának jelentőségét akkor értjük meg igazán, ha a szinte közömbösnek vagy elhanyagolhatón mindennaposnak tetsző témaválasztásnak, a nagyvárosi sétának a szöveg formai-tematikus önmegszervezésének legfőbb elvévé váló eljárását kiemeljük a vers beszélője által fokozottan szuggerált természetesség skatulyájából, és megvizsgáljuk úgy, mint egyáltalán nem

² A vers először mostani címe nélkül, két másik verssel összeforrasztott, szoros egységben (*Add a kezed; Hét szín*) jelent meg *Az asztalfiából* cikluscím alatt, Ady Endrének ajánlva: SZÉP Ernő, *Az asztalfiából*, Nyugat, 8(1915), II, 22. sz., 1261–1264.

³ „Emlékek keringőzése; és néha szavaké, egy kivételes költői pillanatban erénnyé válva a bőbeszédűség mindig kísértő hibáját, egy másik hosszú versében, mely nem más, mint egyetlen szóhalmozó variáció a vers címét is adó »de kár« témájára; de – mint majd egyszer Kosztolányinál a *Szeptemberi áhitat*-ban – ez a leltározó halmozás, ez a játékos-mohó egybeöntése mindannak a világból, amit a rímek szeszélye fölsodor, végül a veszendő élet gyönyörű himnuszává válik, a szó- és rímmámor olyan remeklésvé, az ihletett nyelv olyan önmagából zengésévé, extatikus nosztalgikus tüzijátékává, amihez foghatót – ebben a nemből – Kosztolányi bravúrjain kívül költészetünk nem is igen ismer.” RÓNAY György, *Szép Ernő* = R. Gy., *A nagy nemzedék*, Bp., Szépirodalmi, 1971, 271–280.

természetes, a szövegritmust és a térbeli előrehaladás jelenségét egymásra másoló, együttlátásra kényszerítő, végsőkéig reflexív versmodellt. Szép hosszúversének esztétikai sikeréhez, a kivitelezésnek a megfogalmazás és szótalálás igényességében megmutatkozó eredményein túl nyilván hozzájárult az a tény is, hogy a versnek, miként a korban született, témájukban a *Csavargás*-műre emlékeztető többi szövegnek is, lehetősége nyílt csatlakozni ahhoz a modernitás önlegitimációjában élen járó motívumhoz, a nagyváros fogalmához, mely – legalább – Baudelaire óta a korszak embere számára a rá mért modern lét egzisztenciális terepének, léthelyzetét felölelő térségének, a konkrét szociológiai-urbanisztikai-politikai időszersűséget messze meghaladó jelentőségű komplexumának számított. A nyugati modern irodalom jelképesnek tekintett kezdeteitől fogva, életművek összeadó sorozatában testet öltve építi azt a teljes egészében mindmáig feltáratlan, páratlanul gazdag hagyatékként ránk maradt város-szöveget, mely a folyton hasonlításra és megfeleltetésre, definiálásra és igazolásra váró modern önszemlélet egyik legfőbb eszközeként, leghatásosabb tükreként működik. Hangot adni a városnak, illetve meghaladni a város hangját, a szólás megbízatását általa nyerni el: így is leírható lenne ugyanez a folyamat. A város, ezen belül a nagyváros vagy a főváros, a romantika természetére hangolt, elvadult tájszemléletétől különbözően a kor legfőbb topográfiai határozója lett, hiszen az életnek minden szempontból megváltozott, modern formája újra a városhoz mint e változást generáló, azaz az oksági sor elején álló megalapozáshoz, illetve mint az életforma következményeit magán viselő egyidejű archívumhoz, együtteshez kedvvel tér vissza. Rendkívül kiterjedt problémát jelent a város mint a megtelepedés jellegzetesen 19. századi módját képviselő szociológiai-társadalmi alakulat, a társadalmi konglomerátum számára alakot és jelentést egyként felajánló konkrét jelenség, a gazdasági-társadalmi-technikai fejlődésben új szakaszt jelölő kontextus, illetve a művészi modernség önszemléletéhez, folytonos változásban tisztuló világképéhez nélkülözhetetlen új típusú életmódajánlat közötti megfeleléseknek, az egyes területek egymásra gyakorolt hatásainak vizsgálata és leírása.⁴ A város, visszatérve ezúttal az irodalmi és művészi alkalmazás

⁴ Természetesen Szép verse, a *Magányos éjszakai csavargás* sem a „semiből”, a nagyvárosi flaszter pusztaságából nőtt ki, hanem megelőzte a 19. század végének születő városi (szinte kizárólagosan budapesti) költészetét, mely egyrészt a megelőző népies romantikus hagyomány által képviselt természetszemlélet és kizárólagossá lett/tett természetihlet, a vidékiességet idealizáló (és a városi életformát démonizáló) elfogultság konfrontatív megértésén és folytathatatlanságának tudatosításán alapul, másrészt pedig a nagyváros mint kihívó és lényegében megelőzetlen (*unprecedented*) modern tárgy rögzítését és dokumentálását tűzi ki célul. – NÉMETH G. Béla, *Budapest az irodalomban* = N. G. B., *Küllő és kerék*, Bp., Magvető, 1981, 423–441; BEDNANICS Gábor, *Budapest olvasatai a 19. század végi magyar lírában* = B. G., *Kerülőutak és zsákutcák (A modern magyar líra kezdetei)*, Bp., Ráció, 2009, 257–287. Ugyancsak jelentős szerepet játszhat a nagyváros terének a 20. század első évtizedeiben végbemenő irodalmi témává nemesedése, az elfogadott poétikus tárgyak közé sorolása szempontjából az a tény, hogy a Nyugat mint a korszak vezető művészeti, elméleti orgánuma kezdetektől nagy teret szentel az egykorú urbanizáció eseményei nyomán követésének. A lap ez irányú nyitottságát nemcsak Schöpflin Aladárnak a lap első évfolyamában mindjárt megjelenő *A város* című, ma is rendkívül gazdag eszmetörténeti alapanyagként használható esszéje bizonyítja, de például Szini Gyulának az európai típusú nagyváros (arche)tipikus tereit a topográfiai és mentalitástörténeti összehasonlítás eszközeivel felmérő érdekes vállalkozása vagy a *Figyelő* rovat számos építészeti kritikájában, várostörténeti és -elméleti eszme-futatásában felismerhető dialógus, szinkronicitás igénye is. – SCHÖPFLIN Aladár, *A város*, Nyugat, 1(1908), I, 7.

magában is nagyszámú eseteihez, egyidejűleg a modernség vitatkozó törekvései számára statikusságot és viszonylagos állandóságot jelentő egységesülés, összefoglalás biztosítéka, az elveszett élet-középpont helyett a puszta lét-alapzat materialitását felkináló kortárs átélés elsődleges eszköze és egyszerre ennek a megváltozott kulturális működésnek legérzékenyebb, minden kihívásra reagáló, bizonytalan azonosságú partnere, ösztönzője, kihívója. Olyan táj megjelöléseként működik tehát, mely a korábbi évszázadoknak a térhez kapcsolódó általános megfeleltetéseit, többek közt a változatlanúság, tartósság és állandóság erényként elismert és kanonizált viszonylatait már csak részben alkalmazza a térbeliesült gondolkodás tartozékaként, és mindegyre kiegészíti azt a mobilitás teljességgel új, eddig ismeretlen tapasztalatával. A város, működése, fennállása modern specialitásának és a nagy tömegek együttélését korlátozó és szervező automatikus és uralmi szabályozásnak, valamint az e keretekhez és adottságokhoz illeszkedő megváltozott magatartások és társas attitűdök⁵ következményeinek köszönhetően bármikor irodalmi-művészi érdeklődésre tarthat számot. A 19. század második felében érezhetően megsokasodnak a kimondottan nagyvároshoz, nagyvárosi életformákhoz kötődő, speciálisan urbánus kontextust és fogyasztórteget feltételező irodalmi műfajok és szövegalakzatok, melyek felfedezik és látványosan ábrázolják a nagyvárosi „modern” életnek a premodern (természetinek és természetesnek tételeződő) létformákkal szemben megnyilvánuló radikális másságát. A különböző prózai nagy- és kisformákban (a regénytől a tárcáig) megmutatkozó módosulás legtisztábban irodalom- és elbeszélés-történeti folyamatként írható le: az új kor új irodalma a nagyváros élete köré szervezett új elvárásokkal és igényekkel kezdettől természetes módon talál rá arra a városi tematikára, mely a cél és egyetlen, központi mozgató nélküli összetett működésnek a korábbi teleologikus világmépekkel feszültségben lévő új tapasztalatát képes megjeleníteni, és a jósolhatatlan kimenetelű szerkesztés, a főhős és főesemény helyét felváltó idői-téri szimultaneitás és mellérendelődés leíró módszereit illeszteni a megváltozott világnézet elemeihez. Elmondható, hogy a város nem egyszerűen a modernségnek, a modern embernek, de a modern életnek, kornak a jelölője lett, olyan kronotoposszá vált, mely az emberi kultúra már ismert, általános ontológiai térajánlatai (pl. a természeti táj, paradicsom, a kert, a ház, a haza stb.) mellett feliratkozott a művészi módon s így poétikusan is kiaknázható témák hosszú lajstromába. Jelentőségét növelte, hogy a lét kulturálisan-művészileg-filozófiai kódolt, tradicionális értelmezései helyett/mellett könnyen az idegenséget és változást, ideiglenességet középpontba állító kortapasztalás kifejezőjévé válhatott, hiszen

sz., 353–361; SZINI Gyula, *A Boulevard*, Nyugat, 1(1908), I, 4. sz., 177–181; UÓ, *A római Corso*, Nyugat, 1(1908), I, 10. sz., 559–564. A kérdéshez: SCHEIN Gábor, *Budapest terrorizáltsága a Nyugat első évfolyamaiban = Nyugat népe (Tanulmányok a Nyugatról és koráról)*, szerk. ANGYALOSI Gergely, E. CSORBA Csilla, KULCSÁR SZABÓ Ernő, TVERDOTA György, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2009, 127–139.

⁵ „A nagyvárosi életforma alapját képezi a felfokozott tudatosságnak és az értelem fölényének minden nagyvárosi típusú emberben. A nagyvárosi élet jelenségeire való reagálás olyan szervre tevődik át, amely kevésbé érzékeny, és távolabb esik az egyéniség mélyebb lényegétől. Az intellektus láthatóan megvédi a subjektív életet a nagyvárosi életmód nyomasztó hatásától, az értelem pedig sokirányúan rendezi egységbe a jelenségeket.” Georg SIMMEL, *A nagyváros és a szellemi élet*, ford. SZELÉNYI Iván = *Városszociológia*, vál., bev. SZELÉNYI Iván, Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973, 253.

művészi kidolgozatlansága következtében a legkülönbözőbb és -különösebb történetek és ötletek fiktív háttereként, díszleteként szolgálhatott, szinte észrevétlenül integrált minden, a korábbi erkölcs és életmód nevében értelmezhetetlen vagy elutasított lételményt. A városszöveg részleteződése megfeleltethető a keletkező modernség folytonos leírásának projektumában testet öltő, fejlődés-vezérelt karakterével, az egykorú gondolati és anyagi struktúrákat mindig egy megelőző összerendezés és értelem előidejére és tanúsítványára visszavezető, annak nevében helyreállítani kívánó funkcionális elképzelések adottságával. A Szép Ernő versét szervező tartalmak és értelmi-érzelmi minták is egy olyan előre alakított rend képviselőiként jelentkeznek, melynek képződését nem a szövegtérben, hanem a szöveggel utalásos viszonyban lévő, a szövegnek a legtágabb értelemben előzményeként szolgáló modern várostér kulturális-irodalmi megnyilvánulásaiban szemlélhetjük, ellenőrizhetjük le. Amikor a versben esztétikai jellegű megfigyeléssé változnak át a város szociokulturális leírásmodelljeiből már ismerősként üdvözölhető alapélmények és tények, akkor a költői átfordításnak legfőbb módszerére, a reflexió tárgyainak, a tér semleges, jelentés nélkül feltáruló valóságának, illetve az észlelés során az évre visszaható üzenetként, szólításként ható, tehát jelentésteli, esszenciális alakzatoknak az összehangolására úgy ismerhetünk rá, mint az elkülönítés és egységesítés műveleteiből rendhagyó poétikai energiát előállító eljárás komponenseire. A *Csavargás*-vers vissza-visszatérő mozdulata, a nagyvárosi flâneur ismert figurájának közömbös megfigyelő tevékenységét imitáló reflexiós mozgás valójában nagyon komoly mutatóványt, értéktulajdonító és együttes értelmező tevékenységet jelez, mely a városszöveget feltáruló, bejárással elért részleteit mindig az elsőként látás (spontán észlelés) és az újr felismerő látás (jelértés, olvasás) kettőssége szerint osztja meg.

A Párizs-típusú nagyváros, bár a letelepülés és tartózkodás együtteseként szolgál, miként bármelyik térbeli egységként fölismerhető emberi lakhely, településforma, mégis rendelkezik egy olyan – par excellence modern – tulajdonsággal, mely megkülönbözteti, kiemeli a korábbi évtizedek urbanisztikai elképzeléseinek és megvalósult példáinak sorából. A hatalmas Párizs-irodalomnak, mely az „Hausmann-osítás” 19. században bekövetkező városrendészeti és -építészeti reformját feltérképezi és magyarázza, visszatérő megállapítása az, hogy Párizs – illetve a kontinentális nagyváros modern típusa – esetében a tartózkodás, betagozódás és a lakhatás terei, vagyis az épületek, az épített tér mellett hasonló jelentőségre tettek szert a mind tömegesebbé és nagyobb arányúvá váló közlekedési úthálózatok, az áru, a személyek (szinte mindegy, melyikről beszélünk, hiszen a városban történő forgalmuk igen hasonló módon valósul meg) cirkulálását, folyamatos elmozdulását és célba érését lehetővé tevő végtelenített összeköttetések, megvalósított kapcsolódásformák.⁶ Valójában ez a tény is rámutathat – közvetetten – arra a különbségre, mely a tér statikus eszméje, a hozzá tartozó identitások és cselekvések, voltaképpen az életet meghatározó rítusok és rendeletek, valamint a modernségnek a mozgalmasságot, az értékek átválthatóságának és tranzakciójának eljárását középpontba

⁶ GYÁNI Gábor, *Az utca és a szalon (Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870–1940)*, Bp., Új Mandátum, 1999, 34.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2017. évfolyam 12. szám

helyező, ilyenformán a mindenkori értelmezés és kommentár számára rendkívül nagy szerepet tulajdonító, individuális kezdeményezései között fennáll. Ha akarjuk, a város klasszikus, vagyis jelen esetben premodern elképzelése azoknak a világertelmezési sémáknak szolgáltatott alapot, amelyek a léthez társítható dolgok és jelek viszonyát a hely és funkció egyszeres, megkérdőjelezhetetlen egybekapcsolásaként, forma és tartalom dualitásának mintájára hagyták jóvá. A 19. századi (és a 20. századi archaizáló, művészi értelemben konzervatív) történelmi regény nem egy esetben elsősorban tematizálta, ábrázolta a *locus*, a helybeli megállapodás és a nyelv közkeletű értelméhez kapcsolt klasszikus jelelméleti garanciák együttműködését. Az efféle lejegyzés rendszere, világképi alakító közege szinte mindenkor az a szimbolikus értékvalóság vagy a nyelv metaforizáló képességéhez fűződő klasszikus hit, mely a jelentős cselekvés alanyát, alanyait, a szituáció összetevőit és okát, következményét mindig a szintúgy jelentős, önmagában jelértékű helyszín auratikus hatalma alá rendeli. Ellenben az olyan nagyváros, melyben már történetileg sem az emberi betelepülés változatos indokai, elsődleges szükségletei és választásai tekinthetők a létrejövés indítékainak, vagyis nem egymás mellé helyezett, de egymástól radikálisan elkülönülő funkciók és terek tagolják a csoportosulást, hanem éppen ellenkezőleg, e magánterek, elválasztott terek között fennálló kapcsolatok, kapcsolódási lehetőségek lépnek fel elemi parancsoló erővel, a város és embere, a városlakó másfajta (ön)értelmezéséhez járul hozzá.⁷ Amennyiben az előzőekben azt próbáltuk alátámasztani, hogy a klasszikus városstruktúra a helyre és térbeli hordozójára, az épületre koncentrálnak a térértelmező viszonyt feltételezett a kor kollektív tudatában (tekintsünk például a reneszánsz kor építészetének az épület monumentumot önálló és önálló, környezetétől függetlenedő művészeti tárgyként kezelő szemléletére), mely leginkább a szimbólum, a metafora retorikai eszközeivel feleltethető meg, akkor azt mondhatjuk, hogy a modern nagyváros viszont a metonímiának esetlegesítő, vagyis az egymás mellé kerülő jelek és jelentések viszonyát a kiszámíthatatlan térbeli együttállás, véletlenszerűség lehetőségéből levezető tételezéseivel kapcsolódik. A *locus* egyedisége és képe, megjelenítője: az épület helyére a nagyvárosban a helyzet kerülhet, a folyamatos mozgásban lévő dolgok és személyek között kialakuló, pillanatnyi változatokban élő viszonyulások, relatív kapcsolatok felmérhetetlen összessége. A nagyvárosi közeg kizárja a klasszikus-premodern tér-ideához tartozó, a személyiség tulajdonság-állandóságában és egyediségében testet öltő identitásnak a lehetőségét mint az énhez való állandó és változatlan hozzáférésnek az útját, mivel a város mint szervezet fennmaradását szolgáló folyamatos cirkulálás, haszon-értelmű mozgás alanya, a modern „én”, mindig egy elindulás, megérkezés és együttes távolodás, közeledés most-jában kénytelen alkalmazkodni a tér pillanatonként változó, ideiglenes ajánlataihoz.⁸ A tér és szereplői összekapcsolódásának egy-

⁷ A témához: Christopher BUTLER, *Early Modernism: Literature, Music and Painting in Europe 1900–1916*, Oxford, Clarendon Press, 1994, *The City* című fejezet (134–209), főképp pedig: *The Poet in the City* (154–158).

⁸ A flâneurnek, a városjáró megfigyelőnek – az egyébként Szép egész írásművészetében jelentős – figurájára, a modern nagyváros vándorának képzetében még sokat megőriz, átment a romantika peregrinusának, művészfigurájának presztízséből, de már hamisítatlanul modern jegyeket is hozzákapcsol az identitás kiképzéséhez.

szeres megoldást ajánló, elő-értelmezéssel élő, sorsszerű egzisztenciális igazolása helyére a szubjektumok mozgalmasságával járó egybeesések és találkozások érthető vagy értelmetlen, mindenképp kihívást jelző térgyakorlati lépnek, melyekre a nagyvárosi élet mindennapi eseményei, megfigyelései garmadával szállítják a példát. Ha a jelölés klasszikus elképzelése és a ráépülő korábbi poétikák kapcsán a nyelv szimbolikus működéséhez és szimbólumteremtő képességéhez tartozó művészi elgondolásokat emlegettük, melyek választásaikkal és javaslataikkal voltaképpen állandóan jóváhagyják egy érvényes világi rend szervezetét, akkor észlelhetjük, hogy a nagyváros témájához kötődő modernista indítványok, leírások milyen gyakran használják a városteret a narratív kiszámíthatatlanság zálogaként, milyen sűrűn jelentkezik bennük a szemléletben felmerülő, előzmény nélküli városi táj, várostárgy, városrészlet mint az értelem számára kihívó vagy megzavaró, lezárásra ingerlő esemény. Ha az előbbi, klasszikus művek esetében mindenképpen egy dualista, a jel és a hozzá kapcsolódó jelentés kiegyensúlyozottságán nyugvó elképzelés írja vissza magát, és keresi kibontakozását az ábrázolt művészi tények világában, vagyis a nyelv, a közvetítő médium működése kötelezően maga alá vonja a leírás során kiválasztott, referens tárgyakat, a várost például, addig a második esetben valamiféle ráhagyatkozásnak lehetünk tanúi, hiszen a leírás hamarabb rögzíti, hozza létre a jelet, mintsem hogy jelentése, értelme felől megbízható információja, visszautasíthatatlan magyarázata lenne. Az önkényessé váló, kiszámíthatatlan jelölőviszony szövegi működésére, vagyis a jelölt, a tartalom preegzisztens tételezését, autonómiáját megkérdőjelező, a jel önérvényesítő hatalmát illusztráló eljárásra az egyik legismertebb és legszínvonalasabb világirodalmi példa az az *Égőv*, melyben a színre/sorra kerülő tárgyak, nevek számára a tér nem mint státuszukat meghatározó primér adottság, csak mint tartózkodási hely, ideiglenes keret tételeződik immár. Az apollinaire-i szimultaneizmus⁹ voltaképpen az egyik legelső és emblematikus válasz arra a kérdésre, hogy a modernitás megváltozott viszonyai között, a tárgyak és személyek véletlenszerű kapcsolatlehetőségével szolgáló metropolisz-élmény hatása alatt, vagyis az évszázadosan kiszámított téri és dologi állandóságra vonatkozó ismeretek és elrendezések híján, hogyan hozható létre a valóság tényeire referáló irodalmi-művészi együttes. Apollinaire e művében – mely Szép vizsgált művének talán legközvetlenebb poétikai rokonaként lenne szemlélhető, ha bármifajta adattal rendelkezniénk, mely alátámasztja a genetikai kapcsolódás hipotézisét – a nagyváros káoszaként felmerülő művészi vízióján keresztül az emlékezés és a jelenlét egylényegű folyamatainak jelzéséhez úgy talál utat a beszélő, hogy a változatos élményeket, a világtapasztalat komplexitását közreadó nyelvi formálást és elvét állandóan visszavezeti

Így például egyszerre erősödik fel személyiségében a külsőségre, kívüliségre, a megjelenés különböző jelzései-re fogékony társadalmi nyomolvasó tulajdonsága és ezzel párhuzamosan az én jeleinek láthatatlanná, olvashatatlanná tételére vonatkozó aszociális inger. „A kószáló/megfigyelő – írja Baudelaire – olyan fejedelem, aki mindenütt megőrzi inkognitóját. A kószáló tehát akarata ellenére detektívvé válik, s ez társadalmilag nagyon kapóra jön neki. Ez igazolja a semmittevést. A kószáló indolenciája csak látszat.” Walter BENJAMIN, *A második császárság Párizsa Baudelaire-nél*, ford. BENCE György = W. B., *Angelus novus (Értekezések, kísérletek, bírálatok)*, szerk. RADNÓTI Sándor, Bp., Magyar Helikon, 1980, 857.

⁹ A szimultaneizmus poétikájának kifejtéséhez: Guillaume APOLLINAIRE, *Az új szellem és a költők*, ford. RÉZ Pál = G. A. *Válogatott művei*, vál., szerk. RÉZ Pál, Bp., Európa Kiadó, 1967, 582–595.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

a metonímia dehierarchizáló működéséhez, a jelentések alakulását lényegesen átformáló mechanizmusaihoz. Szép Ernő nem jut el ideig, vagy pontosabban: nem ideig jut el, hiszen művében nem vállalkozik a nagyváros motívuma által jelölt decentralizáló, dezantropomorf gondolkodási eredmények radikális megjelenítésére. A jeleknek és dolgoknak áradásszerű, mindig értelmi kihívást jelentő felbukkanását nála rendre megfékezi a regisztráló költői alaphelyzet és hozzáillő dikció határozott perspektivikussága és személyessége. Ugyanakkor Szép versében koncentráltan jelentkezik a nagyvárosnak mint a tudás elavult formáival szembeállított újnak, újdonságnak, előzménytelen tudásnak és megismerésnek lehetősége. Ha másban nem, legalább abban láthatjuk ennek jelét, hogy a *Magányos éjszakai csavargás* a Budapestet átszelő Andrassy úton (sugárúton, régies pesti néven Radialstrassén), a városközep „lényegi” látnivalóit tartalmazó szakaszon játszódik le. A városjáró alany a bejárás, megpillantás kiterjedés nélküli jelenében láthatóan képtelen megfeleltetni egymást követő, spontán észleleteit és a rájuk vonatkozó múltbéli tudás segédleteit, így tárgyait, a megpillantott objektumokat az elsődleges (sokszor optikai értelmű) észlelés közléseivel veszi körül, s csak kivételesen mozdul el a múltjukat, létezésük előzményeit, történeti indokát elbeszélő kulturált, társas én pozíciója felé. Szép Ernő verse a városnak, a város-textusnak rendkívülien kevert kódjait (a lehetséges történeti, kulturális, szociológiai stb. megszólítások elemeit) egy olyan egységes lét jeleként fejtí, mely a befogadóval, jelen esetben a sétálóval, csavargóval szemben folyton a megértés elvárását támasztja. A vers úgy egyszerűsíti és hozza közös nevezőre tartalmait, hogy a bejárás, a megértés narratív, szükségképpen interpretáló mozzanatai folyton kiragadják azokat a megfelelés nélküli, pusztá azonosság vagy a létüket igazoló múltbéli indexálás két szélső lehetősége közül, hogy a személyes (újra)felismerés várományosaiként valódi jelentésükhöz jussanak hozzá.

Rögtön a mű kezdetén, a versbéli különös léthelyzet kibontásakor megjelenik e ket-tősség, a pusztá kijelölés értelem, jelentés és tartalom nélkül pontosító időtlen gesztusának, valamint a jövőbeli értelem felismeréséhez csatlakozó, előkészített megnevező-funkciónak ellentétében. Később majd rendre a választás költői-művészi előjogát gyakorló, a beállítás és „díszletezés” során szándékot és értelem-javaslatot közlő aktív *beszélő* alakjának és e tudatosság utóidejűsége és alakzattá rendező felügyelete szempontjából önállótlán és passzív *versszereplő*nek feszültségében, vagyis a lírai én funkcióinak megosztottságában köszön vissza e (nyelv)probléma. A vers első megjelenésekor még hosszas, epikus összefoglalást tartalmazó címalak¹⁰ inkább indokolta és igazolta a dokumentarista, a verstények és referenciák pontos visszaadására szerződő költői szándék felülkerekedését az olvasásban. De vajon – többek közt – nem éppen ennek a versszöveget szüntelen mozgásban tartó, érdekes kétértelműségnek a bemutatása vontat-e maga után Szép tudatos és szerencsés választását, a címalaknak a jövőben ismert rövidebb és

¹⁰ A címforma alakulásához: SZÉP Ernő, *Egy magányos éjszakai csavargás kimerítő leírása*, Nyugat, 6(1913), I, 3. sz., 202–205. A költő ezután megjelent versesknyvében már így találjuk: *Egy magányos éjszakai csavargás* = SZÉP Ernő, *Emlék*, Bp., Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1917, 69–74. Szép gyűjteményes kötete pedig már a határozatlan névelő nélküli, végleges címfomat őrzí: *Magányos éjszakai csavargás* = SZÉP Ernő *Összes költeményei (1908–1938)*, Bp., Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1938, 39–43.

talányosabb formára való fokozatos átalakítását? Mind az átlagos olvasó, mind a Szép Ernő-féle hosszúvers fokozó technikáját jól ismerő versértő hajlamos előretekinve, a később várható fejleményekre tekintettel jelentéktelennek ítélni és első, tárgyilagos jelentésére hagyatkozva előkészítő jellegűnek tartani a vers kezdősorának szerény megfogalmazását:

A rendes kávéházból jöttem ki késő éjjel...¹¹

Figyeljünk csak fel azonban a sorban tárolt jelentések és megtagadott hagyományok igazgatására, s máris „meggazdagodik”, az egyszerű észrevétel és rögzítés munkájánál bonyolultabb tartalom és önértelmezés lehetőségeként olvasódik a verssz. Először is említsük meg azt a szövegben később nagy jelentőséghez jutó mozzanatot, mely a vers-alany nyilatkozattevő és megnövekedett megismerő/ráismerő képességét a megszokott környezetből (kávéházból), de tágabban: a nyelv, az információ világából való szabadulásként ábrázolja, s a versmenet logikus épülésének következtetéseként a szándéktalan, magányos csavargáson túlnövő kivonulás (exodus) archetipikus történéseben helyezi el és értelmezi. Mindjárt érthetőbbé válik a versfelütésnek ez a kiegészítő tartalmakat előremutatva közlő, alluzív szerepe, ha az első sor közleményét úgy vesszük számba, mint a Szép Ernőhöz és környezetéhez, vállalt művészi témáihoz és költészeti elképzeléséhez a korban (nemegyszer pejoratív előjellel) hozzácsatolt „kávéházi” jelző levetését, halvány elutasítását. A beszélő, aki szemünk előtt, a vers láthatóvá tett terében, jelképes első pillanatában megjelenik, éppen azt a gazdag utalásrenddel ellátott és a művészi alkotást szinte determináló erővel meghatározó közeget hagyja el, amely a szerző (a versolvasás lineáris rendjében imént a cím fölött olvasott tulajdonnév jelöltjével azonosított autoritás) státuszát, hallgatólagos besorolását konszenzuálisan megszervezte és jóváhagyta. Talán jelzésértékű, hogy Szép Ernő költészetében csupán ott találjuk nyomát a kávéháznak mint önállóan megjelenő témának és problémának, ahol ez a kultúraszemlélet legközelebről érintkezik a nagyvárost jellemző szociokulturális meghatározottságok irodalmi-művészeti benyomásaival, vagyis a kabarédalok, zsrnalköltészeti alkotások, vers-publicisztikák között.¹² Míg a kávéházi életforma mint a teljes létet térben és időben átfogó és meghatározó, a modern tudat világát kitöltő lehetőség – *A kávéházi ember* című vers például egészében ennek a poétikai ötletnek megvalósításaként olvasható – a kabarédalok karikírozó-ironikus, tetszetős szólamában az éntől való eltávolítás, az egyidejű dehonesztálás mozdulatától kísérvé nyilvánul meg, addig Szépnek a „komoly”, felelős kifejtés nyelvén valló soraiban, „irodalmi” versei közt megtaláljuk valódi alternatíváját is ennek az életformának. Mind formátumában, mind publicisztikus elkülönültségében a költő által körültekintően izolált, többnyire a Nyugatban vagy a kor más nívós folyóirataiban megjelenő verscsoportoknak emblemaszerű, gyakori helyszíne a Margitsziget, ami az előbbiekből kiindulva és a költői életrajzhoz visszanyúló referenciális

¹¹ A versszövegre való minden hivatkozás alapja a következőkben: SZÉP Ernő, *Magányos éjszakai csavargás* = SZ. E. *Összes versei*, összeáll., szerk. URBÁN László, Szeged, Szukits Könyvkiadó, 2003, 40–43.

¹² SZÉP Ernő, *A kávéházi ember; A kávéház (Elégia)* = *uo.*, 203, 205.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

kódokon, értési lehetőségeken túllépve inkább a főváros és térsége által mindegyre vesztélyezett és sérülékeny idill otthonának, lakhelyének poétikai szerepkörét vállalja magára, a modern lélek számára egyszerre megnyugvást és menekülést nyújtó elhelyezkedése pedig elég világosan utal a Szép Ernő által művelt modern költészetnek a megelőző lírai időszakasz világgképétől nem határozottan leválasztott voltára, a posztromantikus vagy anti-romantikus indíttatásban is rendre felfedezhető romantikus oppozíciók továbbélésére és hatékonyságára. Szép határozott és sokféle fórumon kinyilvánított modernség-kritikája (pl. a háború alakzata, ténye mint a modernség kezdőlendületét belülről elakasztó fejlődési fok, degeneráció értelmeződik számos munkájában) azért nem válik az egyes műveken belül és az egyes művek között is közvetítő, zavaros „lírai” filozófiává, mert a „modern” fogalmában érvényre jutó, egymást lehetetlenítő, bonyolult tételezések helyett ő mindegyre ragaszkodik a történelemben és történetekben testet öltő, egyensúlyozó szerepű kiegészítés értelmi feladatához. Így a *Csavargás*-vers éjszakája, magánya és a majdani versvégi, világvégi megállapodás sem a modernség történelmi-kulturális tényalakulatával, komplexumával való ellenkezés emlékezetes frázisaként olvasható, hanem a költői nyelvnek olyan újraalapítása, a beszélő én olyan idillt rejtő privát-utópiája felé javasol tájékozódó s végleges elindulást, mely lehetőségeit hangsúlyozottan nem a beszédközösségként értett költészeti múlt és jelen területén, inkább a személyiség példátlan tapasztalataira támaszkodó élményszerzésének és leíró képességének birtokán pillantja meg.

A versek többszörös értelműségét különösen azoknak a bennfoglalt tartalmaknak megjelenítése, felidézése adja, melyek a versidő-számítás képzetes kezdetét, a kávéházból való kilépés pillanatát egyszerre állítják be semleges életmozzanatként és a versbéli kibomlás minden jövőbeni momentumára előremutató, negatív értelmű, tagadólagos mozzanatként, ellen-geisztusként. Ha fokozatosan növekvő sorba, az értelmezés és a versbéli önmeghatározás egyre nagyobb elvontságát érzékeltető rendbe állítjuk e jelentéseket, akkor a pusztán cselekvés gyakorlatától, a kávéház mint szimbolikus érték-közösség elutasításán túl a beszéd és tágabban az emberiség, a közfogalmak és kommentárok összefogó, megállapodott kontextusát elhagyó szándékon át megérkezhetünk egészen odáig, ahol a megrögzöttségnek és helyhez kötődő klasszikus humanitásnak a jelölő szerepe, emblematis megmutatkozása abban nyilvánul meg, hogy a versegésznek az út toposztát előtérbe állító, vagyis a versalanyt mobilizáló kezdeményét korai feltűnésével kiemelve. Magától Szép Ernőtől is kapunk felhatalmazást egy ilyesféle kiterjesztő célú értelmezés kialakítására, mikor egyik novellájában segítségünkre siet azzal, hogy a kávéházból való távozás mindennapos, ismétlődő eseményét egy hasonlatba illesztve úgy állítja elénk, mint a „világba érkezés” egyszeri és megismételhetetlen, ontológiai értelemben „példátlan” eseményét, vagyis a visszaemlékezés ös-tudatlanjához, ismeretlenéhez, archetipikus helyzetéhez illő példázatot: „Szemem issza a víz folyását, és fejemben egy pillanatban egész életem megfordul, és az jut eszembe, hogy úgy vagyok ezen a világon, mint aki benyit a kávéházba, körülnéz, látja, hogy nincs ott, akit keres, és megint kimegy a kávéházból. A végtelenségéből jöttem erre a világra, és rövid látogatá-

som után visszatérek a végtelenségbe.”¹³ A bekapcsolt szöveg példaadása extrém módon gazdagít(hat)ja a verssor pusztá tényközlését: amint már jeleztük, az elhagyott, a vers-időben és befogadásban is szinte azonnal átlépett kezdőkép kiterjesztéséhez, összetett előzményszerepe feltárásához járul hozzá. Jelen esetben pedig úgy árnyalja a kávéházi helyszín versbéli megjelenését, hogy azt a narratív sorozatossághoz kötődő, változó helyszín esetlegességéből jelképes erejűvé emeli, a létezés egyik szimbolikus helyeként mutatja be, egyúttal a hozzákapcsolt önértelmezés idői-téri megfeleléseit úgy csoportosítja, hogy a kávéház formai és beszédbeli kezdőszakaszt jelölő pozícióját a közbülső ideiglenesség érthető jelzésével látja el. Ezáltal persze mindjárt érthetőbbé válik a látszólag fontos információt nem tartalmazó sor beépítése a versszerkezetbe: valójában a kávéház megjelenítése mint a kimondás előzményét, előző terét képviselő helyszín egyrészről meghatározza és ellenpontozza majd a vers csavargás-eszméje köré csoportosított szabad értékeket, másrészről pedig az idő mint dialektus, mint visszatérő folytonosság értelmezéséhez kínálja fel képességeit, mikor a világhoz, élethez kapcsolódó kollektívizáló nézetek hordozójává válik. Amikor a szinekdoché alakzatának itteni versalakító szerepéről szólunk majd, akkor nem hallgathatunk arról a röviden jelzett, de hathatós jelentés-összevonásról, kölcsönhatásról, mely a kávéház helyszíne, funkciója, kultúraalakító programja, hagyományos közönsége és a benne folyó élet, valamint a személyiség közölhető pályáját, itt-tartózkodását jelentő határozott tartam között megvalósulni látszik. A nyelv, a kijelentés, a kultúra és a megalapozott, múlt-lényegű tudomás, valamint az ezt levezető/vezeklő csavargó magány világát elválasztó, a kétféle létterséget, világnézetet egymástól képzetesen elzáró kávéházi ajtó elhagyása után valójában csak a szociális-közösségi-kommunikatív cselekvéseken kívül eső megfigyelések, a megosztás és értelmezés gesztusait nélkülöző kontemplatív megértés-fokozatok ábrázolása lehet a beszélő új feladata. A nevezetes, közelebről azonosítatlan kávéházi ajtó (egyszerre ki- és bejárat) a vers szempontjából olyan, a versidő indulását jelző és előidéző nyílászáró szerkezet, a kulissza világot leképező hatásával (*theatrum mundi*) rokon szövegi megoldás,¹⁴ mely a belépés, az *entrée* ismert színpadi gesztusán keresztül egyszerre leplezi le ennek a magatartásnak az élőbeszéd, a performáció helyzetéhez kötődő artisztikus jellegét, és egyszerre képes megjeleníteni a művön belül felismert életszükséglet, a folyamatos életidő menetét megszakító ellenritmus adományát. Persze mérhetetlenül paradox, egyben Szép tudatos költői alakítását bizonyító gesztus kíséretében figyelhetünk fel milderre: a versbe, a nyelv mindközös területére való belépés a versidő tekintetében az ezen mozdulat tökéletes ellentétét jelentő szereplő általi kilépés, elhagyás mozdulatában testesül meg. A kávéházból való kilépés mint a kimaradás, az élet-szünet eseménye az egyedüliség és az abszolút céltalanság vállalásává is lesz, amennyiben a magát környezetétől elkerítő és lelkivilágát ezáltal feltáró alany (megint a színházi monológ mély

¹³ SZÉP Ernő, *A híd: Részlet egy készülő könyvből*, Nyugat, 7(1914), I, 8. sz., 529.

¹⁴ „Szép Ernő verseit úgy érzem jelenetezettnek, nincs meg a darab, amit játszanak, hanem megvan minden kelléke, sőt, kellékké változva maguk a darabelemek térnek vissza túlvilágukról. A Szép Ernő-féle nagyváros ilyen már-egyszer-volt-világ, abszolút elégia. Nem elégikus, nem fölmutatás, hanem maga a fölmutatott.” TANDORI Dezső, *Egy költő fölfedezésre vár (Szép Ernő rejtett értékeiről)*, Kortárs, 1978/8, 1297–1303.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

paradoxiájában időzünk!) a köztér és közidő, a köznyelv vonatkozásainak maga mögött hagyásával, az ezek által ajánlott normák és formák kizárásával a létező létére való rákérdezés alaphelyzetébe, az életcél(talánság) tényére való rálátás első lépcsőjére érkezik.

A következő néhány versszak, mely a megfogalmazásnak még kiélezettebb pontosító szándékát és felelősségét jelzi, úgy sorolja és ábrázolja a meginduló, útra kelő személy mozgásfokozatait, hogy abból érezhetően kiszorítja a szubjektivitás nyelvi tartozékait, s csupán a tipizálható és névtelen alanyon végbemenő irányításra tereli a figyelmet. Ezzel összefüggésben felismerhető a vers szóválasztásának verbális túlsúlya, az igének mint a cselekvés, a néma tett világát kifejező és híven adagoló nyelvi jelnek szóló bizalom megszületése. Mindez főleg akkor válik jelentős különböztető jeggyé, ha a későbbi *De kár* világábrázolásának, extenzív világkövetelésének központi mozzanatával, bizonyítékával, a mindenre vállalkozó név (noéma) feltűnő hatalmával, a világábrázolás küldetésében kapott feladatával, versszervező erejével vetjük össze az itteni megoldást. A *De kárral* a vilásképi összefoglalás feladatában különben felismerhető poétikai egybeesésekről árulkodó mű a totalizáló lejegyzés, az univerzális kifejezést kergető versigény bejelentése után mégis egy azzal éppen ellentétes eljárást választ a kifejtéshez, hiszen az igei megragadás teljesítménye, a narrációs elmondás valójában fölfogható a világ látható és megnevezésre váró képével szemben megnyilvánuló regresszív viselkedés tüneteként is, a név használata terén beállott zavar jeleként. Arra figyelhetünk fel tehát, hogy a Szép művét megalapozó, meghatározó választott beszédhelyzet (vagy jelen esetben éppen a beszéd kizárásával, végleges hiányával fenyegető afáziás versállapot), valamint az ezt közétevé mégis-nyelv között érzékeny együttműködés jön létre. A magányos csavargás léthelyzete, valamint a társasság lehetőségeit elutasító életválasztás a legalaposabb stilisztikai és eszmei, esztétikai megindokolás alapján kapcsolódik tehát egybe, mikor a pusztá mozgás reflexió nélküli, primitív követését vállalja magára.

A következőkben azt kell megvizsgálnunk, hogy miféle magatartási jellegzetességek és tudatosult, visszaigazolt tényezők kapcsolódnak a magányos éji csavargó lírai alakjának ábrázolásához, vagyis hogy mik azok az elvárások, melyek a Szép Ernő-vers egy-személyes beszédporondján a kulturális (nyelvi) kontextusától függetlenedő költészet gyakorlásához elengedhetetlennek bizonyulnak. Először azt észlelhetjük, hogy a fiktív idő kezdőpontjaként beállított elindulás/kivonulás az előzmények feledésével, az emlékezés munkájának megakadásával, az előtörténetre vonatkozó memória kiürülésével jár együtt („Elfelejtettem, kik közt ültem és mit beszéltünk...”). Ugyanakkor e bejelentés nem a szó leggyakoribb értelmét adó felejtésként/feledékenységgént érten-dő, hiszen a beszélő még láthatóan fenntartja kontrollját az előzmények világa, viszonyai felett, s ezzel leginkább arra a fundamentális és összetett művészi szándékra emlékeztet, mely a kultúra mesterséges világainak századfordulós, 20. század eleji megtagadásával egyidejűleg nyilvánvalóan kötődni kénytelen még az ismert, ám elutasított környezet eszményeihez. Ennek a nyelvi jel, a név statikus szerepétől eltávolító szemléleti mobilitásnak, folyamatos útra kelésre biztató lírai dinamikának egyszerre végrehajtója és meg-jelenítője (jelképes mutatóványa) a felhasznált igealakokon belül a tranzitivitásra, a hely-változtatásra utaló jelentések szinonimáit szinte halmozó nyelvi ötletesség. Nagyon

érdekes azonban, hogy az alany mozgását regisztráló, vagyis a térben való megindulás egyszerű teljesítményét leíró referenciális jelentésségen túl néhány alkalommal az igének mint antropomorfizáló, megszemélyesítő alakzatnak a működésére figyelhetünk fel, pl.: „s lelketlen szemgolyóik járása összeborzaszt...” Szép beszélője ilyenkor kettős fordulatot hajt végre a nyelvi alakzat intenzív, feltűnő alkalmazásával: egyrészt kiterjeszti a nyelv igésítésében testet öltő deiktikus követeléseket, másrészt viszont a szándékolt nyelvi eljárással ellentétes véleményeknek is hangot ad, amennyiben a megszemélyesítő nyelvi logika mélyén a metafora értelem-ajánlatához tartozó együttlátás tapasztalatvilága, kollektív megfejtése aktualizálódik. Valójában tehát a költői hang egy jellegzetes és mély értelmű kiazmus által fejezi ki magát, hiszen az ábrázolt világok (kávéház – szociabilitás/beszéd ↔ utca – magány/némaság), valamint a nyelv metaforizációs képessége terén jelentkező oppozíciókkal (kávéház/beszéd/név ↔ utca/némaság/ige) felvázolja a szétválasztott tagok viszonyában a versmű eredményeként keletkező szimbolikus átrendeződést. Ugyanakkor az idői jegyzés feladatára csökkentett nyelvi forma, az elért, megvalósított magány környezetében sem képes maximalizálni a megnevezés/metaforikusság tiltásán alapuló szabályrendszer hatékonyságát, s az „embertelen”, egyszemélyes verstér leírásakor mindegyre visszakéredzkednek a nyelvi jelölés kelléktárába a nyelv kollektív használatából ismerős, áttételes antropomorfizáció, megszemélyesítés jegyei: „az utcai lámpák hű intése”, „a csillagok ragyogtak”, „s néztem ujjaim táncaát”. A legutolsó illusztrációban már tetten érhetjük ennek a megszemélyesítő gesztusnak mint a nyelvi reprezentáció szintjéhez tartozó megoldásnak visszakötését a vers tematikus-tárgyi ábrázolásainak kérdésébe. A passzív tárgyak, dolgok, látványok felruházása a nyelv által az önerejű, teremtő cselekvés tulajdonságával olyan értelemajánlatként, a megfigyelés és elsajátítás olyan módszereként lép elő, mely egyidejűleg arra is képes, hogy átrendezze, újramotiválja – ugyancsak a kiazmus jelentéstelepítő erejével – a környezet és a versalany közötti összefüggések korábban fellazított szálait. A megszemélyesítő nyelvi magatartás jelentőségének szövegbeli növekedése a lírai én önérvényesítő hatalmának visszaszorulásával, mozgása, aktivitása feletti uralmának állandó megkérdőjeleződésével jár együtt: „Elkezdtem menni”; „Mentem, mert vitt a járda a tág Andrásy-úton”; „...mentem, de nem tehettem róla”; „mentem, mint egy darab lécc” stb. Láthatunk-e mást – feltételezésünket majd a jövőbeni olvasat egyes pontjai igazolhatják – az egóhoz tartozó (nyelvi) akaratlagosság visszavonása és a pusztá tárgyakat a cselekvés és irányítás ágenseivé kinevező nyelvi logika egyidejű működésében, mint annak a bonyolult versalakzatnak alapszintű visszatükrözését, mely a szilárd világkép elemi előzetességéről, evidenciájáról lemondva az előlépő tárgyvilág (a nagyvárosi tér látványai) véletlenségeiből állítja elő végül is koherens módon kiépülő, egységes világértésnek hivatkozásait?

A következő, terjedelmesebbnek ítéltető, mintegy hat versszakot felölelő versrész mint a versen belül karakteres eszközökkel leválasztott tematikus-szerkezeti alegység, az Andrásy út házai mellett elhaladó vers-csavargónak a polgári otthonokban folyó életről adott látomásával, minden különállósága ellenére több szállal kötődik a vers eddigi problémaépitéséhez, menetéhez. Először is, nem bontja meg azt a már következetesen alkal-

mazott megfigyelői alapállást, mely a passzivitáshoz, a cselekvéses akaratlagosság hiányához ragaszkodó szerző versmagatartását eddig alakította előttünk. Mindezt majd a megfogalmazódó vízió külső indítékainak hangsúlyozásával, például az „eszembe jutott” fordulatának a szándékolt tudati tevékenységet kizáró alkalmazásával, az önálló gondolkodás kauzális eredményvilágán kívül, illetve az előtt vagy után elhelyezkedő spontaneitásnak az elmondás sorozatába való beiktatásával érzékelteti. A versrész, mely a századeleji nagypolgárság életmódjának és tárgyi-anyagi környezetének részletes, bár rendkívül szubjektív és tendenciózus¹⁵ képletét állítja elének, az objektum–szubjektum, a passzív–aktív minőségek eddig kialakult versbéli kapcsolatrendjében újfajta megfeleltetést javasol. A korabeli, ismeretlen és egyéniség nélküli, láthatatlan házlakó világot Szép a polgári etikett szigorú, kihágást nem tűrő és az élet minden pontjára kiterjesztett szabályzata által tervezi meg. A magányos éji csavargó, kinek gondolataiban felmerül az átlagpolgár portréja, sematikus jellemrajza, valójában kétszeresen is passzív, hiányosságra utaló tulajdonságai által minősíti az életformát és alanyát, alanyait. Egyrészt megint csak a közreműködő nyelv siet segítségére, mely az átlagos napját rászabott programként teljesítő polgár általános engedelmességét és szervilizmusát, kiszámítható viselkedését valamiféle oktalan, ám abba hagyhatatlan mechanizmusként, egy élő robot tevékenységeként ismeri föl.¹⁶ „Ezek modernnek és felvilágosultak, mint egy gép!”¹⁷ – fakad ki majd, indulatát egy felkiáltásszerű vallomásba, egyúttal egy kifejező hasonlat formátumába közvetítve a *Lila ákác* elbeszélője, mikor erről az úri osztályról, társadalmi felzárkózásának vágyálmáról töpreng. Másrészt azáltal is feltűnő passzivitásra ítéli a versrészlet szereplőit a beszélő, hogy azoknak a házban zajló, az elzárt környezet kötött viszonyaiban gyökerező életformája, életválasztásai csak a versbeszélő már vázolt – a mozgás végtelenített és ismeretlen kimenetű formáját tárgyazó autentikus – tevékenységeinek antagonisztikus ellentétéként, vagyis a magányos éji csavargás elutasításaként válnak értelmezhetővé, jutnak szóhoz. A kétféle szereplőcsoport életviszonylatában mutatkozó különbség kiemelje az a tény is, hogy a versbeszélő aktivitása, felidéző és megszólaltató kíváncsisága realizálja, hívja létre, „ébreszti” az álomba merült, öntudatlanságban időző polgár éji alakját. Szép versalakító tudatosságára utaló újabb momentum a tranzitivitás alapalakjára, a helyváltoztatás ábrázolására alkalmazott nyelvi választéknak meg-

¹⁵ A villák során végighaladó versalany beszédében jelentkező ismertető és korszimbólumok, a létezés elhagyhatatlan anyagi és szellemi tartozékai az akkori középpolgárság életformájának és társadalmi attribútumainak emlegetésével jelentős eltérést mutatnak attól az Andrássy úti nagypolgári és részben arisztokrata lakóközösségtől, mely a társadalmi státusz szempontjából Budapest néhány más kerületében, területén mutat csak hasonló egyöntetűséget. A kérdéshez: GYÁNI Gábor, *A pesti bérház és lakói* = GY. G., *Hétköznapi Budapest (Nagyvárosi élet a századfordulón)*, Bp., Városháza, 1995, 52.

¹⁶ Ide tartozik, ahogyan ember és tárgy, szubjektum és objektum dualista elgondolásaihoz kapcsolódó adottságok felülvizsgálatának igénye jelentkezik ebben az egységben is: ennek az érdeklődésnek jelölője, egyben a mechanizálódó ember (polgár) tökéletes ellentéte az antropomorfizált gép/szerkezet, a versben fölbukkanó falióra, aminek megszemélyesítése újfent azon igével történik („jár”), melynek szinonimái, rokon jelentésű párjai az ember világának céltalanságát, kiüttlanságát jellemző felfokozott keresés és csökönyös mozgás képzeiteiként jelentkeznek mindvégig a szövegben.

¹⁷ SZÉP Ernő, *Lila ákác, Ádámcsutka*, Bp., Szépirodalmi, 1967, 85.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

jelenítése e részekben: a *járkál*; *elmegy*; *megy*; *felmegy*; *fut*; *elindít* kifejezések a rövid lejáratú, lelepleződő hasznosságot előnyben részesítő programalkotás és végrehajtás megannyi szinonimájaként összeolvashatók ugyan, de nem egyesíthetők a versalany előrehaladását kijelölő szókinccsel, legfőképpen a „csavargás” kulcsszavával, mely az igazoló vagy teljesítő teleológia nélküli szabad előremozdulás önalkotó, spontán tevékenységére, a radikálisan vállalt nem tudás követhető, versbéli eredményeire talál-jelez látványos, térbeli megfeleléseket.

Ha tovább szeretnénk haladni a megértés munkájában, legjobb, ha a mű szavát, felszólítását követjük, mivel az maga ad utasítást az „elkényelmesült” olvasói nézőpont s vele a rögzítettnek vélt beszélői-megfigyelői helyzet felülvizsgálatára. Szép a hosszabban kifejtett, általános helyzetképként is olvasható részletet, melyben kora polgári kultúrájának lesújtó, de megértéssel teli bírálatát adja, a beszélő konfabuláló-költő képességeinek kibontakozásaként értékeli, minek következtében a vershős egy időre eltávolodik az utcakép eddig egyedüli megfelelést nyújtó tárgyvilágától és az ezt feldolgozó észlelés, felfogás teljesítményétől. Valóban meglepő szerkezeti váltást, vágást jelez a versmenetben a figyelem visszafordítása a küldőként tételezett valóság felé. Nem túlzás vágásról, vagyis a filmtechnika eljárásai közt számon tartott képi közbeillesztésről, szerkesztésmódról beszélni, hiszen a „narancs sáros héjja”,¹⁸ az utcán heverő szemétként, vagyis a sima továbbhaladás akadályaként nehezíti a versalany egyenes útját, valójában úgy, azzal az agresszív optikai-vizuális egyértelműséggel és elkerülhetetlenséggel jelöl ki új fókuszta a beszélő számára, amivel a képek adagolásával és megvonásával élő-visszaélő, manipulálni képes mozgóképi fogalmazás él. Bizonyára nem véletlen, hogy a témáit-ötleteit olykor többször, több alakban is előkészítő Szép Ernő életművében ennek a résznek egyfajta értelmező végiggondolását is fellelhetjük,¹⁹ ahol a leíró-rögzítő jellegű, harmadik személyű írásforma, valamint a kamera részvétlen megfigyelő szerepe közötti párhuzamosság, megfeleltetés azonosítja az irodalmi és technikai médium megnyilvánulásait. Érdemes talán felfigyelnünk a versmegoldásnak arra a finom ösztönzésére és magas fokú tudatosságot sugárzó választására, mely az eldobott, vagyis a tárgyi passzivitás „végleiteit” megközelítő hulladék rugdosásával, mozgatásával, a vele való fizikai kapcsolatba lépéssel újfent kialakul az alany és a tárgyvilág képviselője között. Míg a nyers költői kép egyszerű tudomásul vételével a tárgyi passzivitáson, mindent túrésen győzedelmeskedő emberalak könnyű fölényét állapíthatjuk meg, addig a közreadás mikéntjére is figyelmező tekintet megint a versbéli hang önállóságának kérdésessége, a cselekvés és a vonatkozó nyelvi jel, a műveltető és elszenvető szereplehetőség közötti megosztottságok olvasására vállalkozhat (vö. „[a narancs] utamba került”; „Cipőim

¹⁸ Máris hozzátehetjük, hogy Szép egy tárcaszövegében a nagyváros fölösleges emberének példányát a következő, passzusunkhoz egészen közel eső hasonlattal illeti: „mint egy eldobott narancshéj”. SZÉP Ernő, *Móric elment Párizsba* = Sz. E., *Irka-firka (Karcolatok)*, Bp., Franklin Társulat, 1913, 77.

¹⁹ SZÉP Ernő, *Egypár méter film 4.* = Sz. E., *Két kezdő bohóc (Válogatott novellák)*, vál., szerk. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi, 1985.

jobbra-balra futtatták”).²⁰ Talán nem járunk téves úton értelmezésünkkel, ha a hosszabb-rövidebb utcai távon rugdosott hulladéktárgy és az alany mozgása, együtt haladása kapcsán a várostéren-világtéren belüli azonosíthatóságuk kérdésére koncentrálnunk.²¹

A versidőben és verstérben bekövetkezett változásokat a mű egy tételmondatként is olvasható rövid bejelentéssel nyugtázza: „Megint elért az élet.” Mít jelent ez, miként olvasható a – Szép Ernő-i stílus iskoláján immár megnevelődött olvasó számára egyébként ismerős és megszokott – fordulat, mely a megfogalmazás fő érdekességeként a különben egy és oszthatatlan *élet* terminusához a mozzanatos *megint* segítségével furcsa mellékértelmet kapcsol? Mintha az idői linearitás, az élet egyirányú és változtathatatlan ciklusán belül lehetséges és megengedett lenne bármifajta visszatérés, mintha az idő lefolyáseseménye alkalmat adna a szereplő, hős, lírai én, az élő számára a véget érés és újakezdés éber megfigyelésére, fogalmazására. Az *élet* szó, jókora jelentésszűküléssel, változással itt az elmúlt napoknak, az életrajz eddigi idejét kitevő tegnapoknak a világát foglalja össze, vagyis a versszerkezetben eddig uralkodó igénnyel fellépő térbeli referencialitás mellett és helyett meghívja a beszélő az időbeli elkötelezettség nyelvi konstrukcióit is. Az „elmúlt napok”, melyek – figyeljünk fel a már-már kiszámíthatóvá lett, következetes igehasználatra – „jöttek”, vagyis képzetes visszatérésükkel a versalany progresszív, valamely céltalan célt minduntalan közelítő mozgásával ellentétes mozgást fejtettek ki, a szöveg megszemélyesítő gesztusa által magukra is veszik a társtalan alany legtágabb világi kontextusaként eddig megszemlélt tárgyiség tulajdonságait. Az „elér” ige mint a megénekelte újdonosság vagy beköszönő téma jelentkezését kísérő lírai reflexió jele, az ihlet, az alkotás spontán jellegét, támadását a várakozó vagy kereső költő és a felé mozduló tárgy találkozásából előállító magyarázat Szép egyik leghíresebb, általában ars poeticaként olvasott verséből is ismerős lehet. A hang, beszéd, vers keletkezését végigkísérő ottani antropomorfizáció legfontosabb eszköze, a példázó hasonlat ugyancsak ezzel a választékosságot jelölő igei formulával él: „Mint magányos lovast az este, / Elér a bánat engemet”.²² Szép Ernőnél már ekkor felismerhető módon kapcsolódik össze a külső megközelítés, visszaigazoláshoz aktívabb ösztönzés vagy elrendelés versindítást

²⁰ Szép Ernő csavargója a nappali utca elhagyott, felesleges maradványaival a megértés és az egyszeri, talán utolsó tekintetbe vétel szándékával lép kapcsolatba. Ez az egyetemessé táguló, a tárgyi világ legsőbb szintjeire is kiterjeszkedő, költőknél általánosnak mondható empátia nagyfokú egyezést mutat azzal a Benjamin által Baudelaire költészetében regisztrált jelenséggel, mely szerint a költő ihletének egyik forrása a szervesetlen dolgok szerepébe való beleélés gyakorlása lesz. A nagyvárosi szemét előrelépése a poétikai kontempláció és (újra)feldolgozás hagyományos tárgyai közé Baudelaire-nél a rongyszedő figurájával való azonososságok előállítását célozza, míg Szépnél az elmúltság anyagi rekvizitumait fűrésző általános figyelmet, a költői nyelv meglevenítő képességét fejleszti.

²¹ Főként figyelmet érdemel a versrészlet, ha tudatosítjuk, hogy a szerző a későbbi szövegkiadásokban valósággal dramatizálja, a fizikai konfrontációig felerősíti a versalany és az útjába kerülő városi hulladék kezdetben (első megjelenéskor) semleges viszonyát, s ezáltal a költői programnak az emberi tudatosságot, öntudatlanságot megcélzó, a passzív-aktív életminőség választékában megjelenő mozzanataira hívja fel a figyelmet: „Egy narancs sáros héja akadt aztán utamba, / Cipőim jobbra-balra futtatták, húzták, tolták, / Egyszer osztán lecsúszott a járdáról örökre” (1913) → „Egy narancs sáros héja került aztán utamba. / Cipőim jobbra-balra futtatták, húzták, tolták, / Míg megúntam s lerúgtam a járdáról örökre” (1938).

²² SZÉP Ernő, *Mint magányos lovast...* = Sz. E., 11. jegyzetben i. m., 7.

jelző motívuma és a versalany, a beszélő kimutatott, ehhez járuló passzivitása, visszahúzódsága a szöveg irányításának feladatától. Ugyanakkor ha a verset kezdettől az életösszegzéssel járó lezárult perspektíva, a végső vallomástételt jellemző idői retrospekció teljesülése oldaláról ítéljük meg, akkor az Andrassy úti éji séta eseményében – ahogyan arra korábban *A híd* című Szép-novellától már felhatalmazást nyertünk – a halálhoz kapcsolódó képzeteknek, a földi életutat követő túlvilági eseményeknek szervezett narrációt adó, hagyományos tagolással élő emlékeztetőit, ismertetőit regisztrálhatjuk. A versalanyt „megint elérő élet” így, a földi társaság (kávéház) és a beszéd kötelékeitől már egyszer felszabadult szemlélő számára csak olyan beállítódást jelölhet meg, melyben a séta, a „menés”, haladás érvényesülő, ráparancsolt időrendjén kívüli történésként, csak az emlék vagy a jövőidejű, utópisztikus látomás külön világaként jöhet szóba. *A Magányos éjszakai csavargás* egyik nagy bravúrja, hogy koncepciójával egyszerre alakít ki rendkívül kötött, a külső, korlátként fellépő tényezőkkel mindegyre igazodást kereső és rendkívüli szabadságú, a nyelvi formálás esztétikai autonómiája nevében eljáró szimultán szövegi dramaturgiá(ka)t. A versszerkezet szinte lázas sebességgel dolgozó önteremtésének tagolódását egyrésztől ugyanis mindvégig a választott útvonal, az Andrassy út valós megfelelést jelentő térképészeti adatai, megfelelései szolgáltatják,²³ másrésztől viszont felfigyelhetünk arra a tényre, hogy az egyes látványosságok, világi referenciák és egyéb tárgyiasságok – alapvetően tehát kötöttségről árulkodó komponensek – köré milyen hajlékonyan és találékonyan telepíti a költői nyelv a reflexió különféle változatainak, a megfigyelés eltérő lehetőségeinek s végül a bejárt élet–halál út szimbolikus helyzeteinek javaslatait. Szép verse hamisítatlan Budapest-versként, a várostörténet és város-reprezentáció szempontjából is értékes alkotásként kerül elénk, hisz a költő láthatóan nagy figyelmet szentel a feljegyzett realitások minél pontosabb és teljesebb megjelenítésére, a felajánlkozó urbanisztikai anyagnak az írásműbe való hiteles átültetésére, a találó analógiák kialakítására. Még akkor is meghatározó versmozdulat az urbanisztikai esetlegesség, a készen talált közterület és a versfikcióként megjelenő, jelentéssel felruházott táj közötti állandó átfordítás (a metonimikus kapcsolat mellérendelő viszonyából a szinekdochikus egymást jelzés hierarchizáltabb alakzatába való élmény-menekítés), ha a Szép látószövege által rögzített kép olykor jelentős eltéréseket mutat a városkutató, várostörténet ismert, azóta feltárt eredményeitől, máskor pedig szándékosan mond ellent a mű átörökölt tévhitek/tézisek konvencióvá nemesült szavának.

A megfigyelő versalany tekintete által közelre vont s ezáltal a verstérbe is beemelt elsődleges városi tény és a ráépülő szövegi értelmezés talán sosem kerül olyan messze egymástól, sosem feszül ki olyan távolságban, mint a Millenniumi emlék (Szépnél: *Ez-redévi oszlop*) megtekintése során, ahol a költő magánmitológias versépítése a nemzeti-történeti „mitológiáknak”, a kollektív történeti kultuszt éltető elképzeléseknek kötött, szigorú értelmezési kódexébe ütközik. A híres szobormű kapcsán nem csupán a történeti jelölőszerep és az emlékezeti funkció szövegbe vonásával marad adós Szép verse, de lát-

²³ Ennek kimutatásához a várostér e fontos részének történeti rekonstrukciójára vállalkozó olyan urbanisztikai munkák nyújtanak segítséget, mint GÁBOR Eszter, *Az Andrassy-út körül*, Bp., Osiris–Főváros Levéltára, 2010.

hatóan elkerüli a Millenniumi emlékmű plasztikai megoldásai, művészi minősége és a monumentum elhelyezése körül a korban élénken folyó esztétikai vitába bocsátkozás lehetőségét is.²⁴ Amíg a *Csavargás*-vers menetében a versalany útjába álló emlékoszlop funkciója egyértelműen a mű érzelmi szerkezetének fokozása, a lírai én horizontális tájékozódásával egyévé vált nézőpont elmozdítása egy, a versmenetben eddig ismeretlennek tűnő minőség és fenomenológiai pozíció, a fenséges tapasztalati köre felé, addig például Lengyel Géza műkritikájában a téralakzat elhelyezése és kivitelezése egyértelműen a városi tájékozódással és közlekedéssel szemben elkövetett „bűntettként” könyvelhető el.²⁵ Szép verse esetében nemhogy a perspektíva megsemmisülése, tönkretétele nem fenyeget, de egyenesen a műemlékkel és középponti figurájával, az oszlopon álló Angyallal való találkozás hatásának köszönhető új idő- és térbeli lehetőségek megnyitása. Szép beszélője mintha a versalakulás csak félig öntörvényű – mert mindig a reális tér előzetességére visszamatató – haladványa, a séta narratív összekötő jellege által korrigálná vagy beteljesítené a várostér megvalósult alakjában, látjuk, csak engedményekkel testet öltő, különben képzetes nagyszabásról árulkodó építészeti víziót, jelesül a 19. századi nemzeti alapítóeszme középponti jelentőségű, társadalom-szervező gondolatát és a várostér pragmatikailag sokcentrumú építményét egyetlen mesterségesen kiválasztott, szimbolikus pont köré vonó világnézeti egységesítés szándékát. Szép versének idáig töretlen szerkesztése, az ábrázolt tér helyes, ideális arányait helyreállító nyelvi működése szinte a rendelkezésre álló, valós modell híján is létrehozza azt a rendet, melyben a horizont egyirányú megnyitása, a szemhatár kvázi-végtelenén feltűnő középponti látványosság (legtöbbször emlékmű-együttes) magnetikus erővel és a térbeli elkerülést kizáró módon vonzza maga felé a világi zárandokként mozgó modern kóborlót.²⁶ Tárgyi-történeti referencia és a ráépülő textuális verifikáció viszonyát, a szövegi hozzájárulás itteni radikális átértelmező képességét mi sem világítja meg jobban, mint az oszlopcsoportozat térbeli centrumában, főszereplőként megjelenő arkangyal-figura, Gábrriel eredeti, szobrászati szándékolt és Szépnél kifejlődő alakzata között észlelhető különbség. Szép „szárnyas angyala” semmiképpen sem a történeti múlthoz tartozó nemzeti önkultiváló tevékenység jelölője, hanem inkább az író sajátos, az európai szecessziós érzékenység

²⁴ A sokat vitatott művészettörténeti problémáról reprezentatív elemzést közölt, többek közt, a Nyugat is: LENGYEL Géza, *A millenniumi emlék*, Nyugat, 3(1910), II, 15. sz., 1060–1063.

²⁵ „Az építész átkozott szimmetriával rakta le a kökerítést, amely megfojtja az Andrássy utat [...]. Az új klasszikusok [ti. a tér tervezői, Schickedanz Antal és Zala György] gondosan, centrikusan szétültették a köveket. Hogy jól elállják az utat. Hogy végképp tönkretegyék a perspektívát. Hogy összetartozóságukat még csak sejteni se lehessen s végül, hogy láttukra ne kívánjon senki egyebet: bárcsak megszabadítanák a szemet és a közlekedést ez ormótlan akadálytól.” *Uo.*, 1063.

²⁶ Mindehhez: „Hausmann korábbi [felvilágosult] eszményekben fogant urbanisztikai elgondolásai a horizontális látvány szabad érvényesülésének dogmáján nyugodtak. Ennek gyakorlati létrejöttéhez viszont két feltételnek egyidejűleg kellett teljesülnie. Egyrészt annak, hogy az »egy pontba tartó horizontális vonalak törés nélkül és sebesen vezessék a szemet a látvány végpontja felé, ahol az megnyugodhat egy szép és szokatlan záróponton. A követelmény első fele egyöntetűre tervezett homlokzatok folytonosságát igényli. A követelmény másik felének elmaradása pedig a látvány végpontjái jutó szem számára csalódást okozna. Ez arra indítaná a tekintetet, hogy visszakalandozzon az utat szegélyező homlokzatokra, ám hamar belefárad az egyéni jelleget nélkülöző monotonijukba.«” GYÁNI, 6. jegyzetben *i. m.*, 29.

divatjához, motívumaihoz kötődő panoptikumának ismert alakja, számos más Szép-műben az élet-katasztrófa kifejtett és lezárt menetét megfordító, kiegyenlítő, kárpótoló figura, a transzcendens értelmű egyesülés intézője. Az emberi szenvedéstörténetet lezáró, az életpanasz követeléseit és kéréseit teljesítő anyagi közbeavatkozás mint a magányos éji csavargóval megesett titkos csoda, az idő és a tér törvényességét megbontó attrakció, ha nem is a közösség vonatkozó vallási-kulturális elképzeléseinek ellenében, de biztosan azok alternatívájaként nyilvánul meg Szép sok folklorisztikus ízt, a népies hit naiv formáló készségét is magába fogadó jelenetezésében. Az önállósuló részlet, melyben újra felfedezhetjük Szép Ernőnek a színház világa, a balettművészet és a gyermekjátékok irányában megnyilvánuló érzékenységét, érdeklődését, az égi jóvátételnek olyan változatait idézi, melyek a legáltalánosabb, kisajátíthatatlan emberi gond eseteire keresnek megoldást. Az élet során felgyülemlett „sóhajok” és „könnycseppek” a fiziológia nyelvén bizonyítják e gondnak mindenkori létezését, pontos – lehetetlen – összeadásuk, teljes nyilvántartásuk viszont a szekularizált, magánvilágába visszahúzó ember, a nagyváros tipikus kötődés és valós meghallgatás, megértés nélkül élő lakója számára jelenthet elégtételt és hozhat kompenzáló végeredményt.²⁷

A következő, immár a versvégződés eseményéhez közelítő szakasz fogalmazása finoman tisztázza a vers elsődleges, elemibb tartalmait alkotó séta, alapértelmű haladás és e tevékenységet kísérő fikciók közötti viszonyt, mikor az előző terjedelmesebb versrészlet eljárását az önreflexióra utaló „spekulálás” szavával a versalany által végzett primér elmozdulásokhoz, versgesztusokhoz képest mint a kognitív mobilitás, érzelmi indultság motívumát illeszti be. Egyébiránt az említett *Gyermekjáték* is előrevetítette már egy olyan sorsvizsgálat, összegező művészi módszer lehetőségét, melyet a Szép-életműben a legmesszebbmenő következetességgel, akár az abszurditás kalandját is vállaló merészséggel mégis a *Magányos éjszakai csavargás* fejleszt ki és alkalmaz. A vers lassan kiteljesedő, mind egyetemesebbé váló terének valódi jelöltje az idői lefolyás, a temporalitás változatos, ám összefüggő eseteiként megfigyelt jelenségek és fázisok lesznek, miket a nyelv önmaga képességei és határai iránt fogékonyra lett médiuma azért értelmez az út gazdag kultúrtörténeti jelentőséggel bíró hagyománya alapján, mert ebben a szerkezeti-tematikai kombinációban képes szinkron érvényesíteni az idői megfigyelésre jellemző természetes folyamatszerűséget, valamint a tárgyvalóságnak (mint térbeli megfelelőnek) erre rárimelő és ezzel termékeny feszültségben létező állandóságát, prezencia-formáit. A *csavargás* szavával²⁸ megjelölt haladás, a vers legfőbb, szinte egyedüli témájaként a

²⁷ A szerkesztésnek az időbeli szándékot térbeli, jelképes történetté egészítő elgondolása emlékeztet Szép Ernő *Gyermekjáték* című, nem sokkal korábbi, nagy befogadói sikert elkönyvelő művére, ami az életúttal együtt járó hiánysorolás, majd a rákövetkező túlvilági megméretés és igazságtevés biblikus mintája alapján modellálja az univerzális létértelemre számot tartó modern episztémé hiány-világát. SZÉP Ernő, *Gyermekjáték* = Sz. E., 11. jegyzetben *i. m.*, 12. (A vers *Nem volt játékom* címmel, a későbbiekől több helyütt különböző formában a Nyugat 1910/1. számában jelent meg.)

²⁸ A szó etimológiájából kikövetkeztethető jelentés ugyanakkor tartalmazza azt a Szép verséhez appendixként csatolható megállapítást és a szóvalasztásból következő lírai kényszert, mely a *csavar* szótó bennfoglalásával, továbbképzésével éppen nem az érvényesülés egyenes, a művészi megragadás nevezetes legrövidebb útját, inkább a fokozatok elterelő hatása, fordulatai általi közvettség, az irodalmi reflexió valós munkafázi-

megszakítatlan, folyamatos mozgás parancsát írja elő az alakuló versszöveg számára, Szép verse pedig ezt a korán – már a verscímben – bejelölt intenciót pontosan követi, hiszen fő aktivitásaként éppen azoknak az ellenségesen a haladás vagy valamikori elérés útjába állított tárgyakkal a meghaladását, akadályképző szerepüknek a leküzdését gyakorolja, melyek, bár időről-időre feltartóztatják a versalanyt, és a verskivitelezés értelmében az idői kontinuitásához ragaszkodó epikus versívet veszélyeztetik, más szempontból viszont a homogenezálódásra hajló lírai tér számára szükséges dramaturgiai csoportosítások lehetőségeit teremtik meg. A vers értelmi-formai szimmetriát előállító menete szerint az Ezredévi oszlophoz tartozó – a versterjedelem szempontjából is nagyjából középpontot jelölő, vagyis a félhosszúvers leszámolható felére illesztett – jelenet-sor képezi azt a fordulópontot, ami előre- és visszautaló hatállyal, mintegy kettős vonatkozásba állítva a lehetséges, kiteljesítésre váró olvasatok, értelmezések meglátásait, összefoglalja és elrendezi a versszöveg implikációit. Ezúttal a számos adódó megfigyelési lehetőség és példa közül csak egyet veszünk, vehetünk szemügyre közelebről: ez pedig a soron következő egyik vershelyszín, a Városligeti vendéglő, a névvel is megjelölt Weingruber-kioszk teraszához fűződő, visszaidézett nyári életkép jelentése. „A nyár elment” rövid, lamentáló mondatával indító szakasz akár a társas nosztalgia megnyilvánulásaként is olvashatónak tűnik kezdetben, vagyis a címben tárolt és az egész eddigi vershaladvány különösségét közlő magányos élethelyzet tömény ellenzéseként, kihívásaként is elhelyezhető olvasatunkban, így pedig elsősor nehezen állítható a magatartásnak szinte imperatívusként, mind erősebb öntudattal vállalt aszociális hivatásszerűség mellé tanúsító jelként. A kedélyes megállapodottság és nagyvárosi eszmecsere, ismerkedés és vele járó fogyasztás képei mégsem egyszerű ellenpontját adják az elhagyott sugárút céltalan egyenesen haladó főhős eddigi szólamának, ugyanis a tegnap világának ábrázolását adó megfigyelés elsősorban a szöveget megszervező térmegfelelések és hozzájuk társítható idői motívumok összebékítésén, gazdagításán dolgozik. Különben a tegnap visszahívásának mint a múlt idő állandóságának s az időnek igazában mindig múltként megmutatózó fenomenális adottságának a vers szinte minden egységében nyomaira bukkanhatunk: a kávéháznak mindjárt a versidő kezdetét jelző elhagyása megalapítja az ismeretlen, de utalásokban tetten érhető és követhető múltnak azt a halmazát, mely később – más vetületben, más tanulságokkal – visszatér a polgárpalota mindennapi életének, a cselekvés érthetetlen, felülvizsgálatlan ismétlődést tartalmazó rendszerének rajzában vagy az angyalhoz kötődő megváltódásnak a „kis könyv” motívumában tárolt archívum-értelmű, az idői eseménytörténetet automatikusan megörökítő funkciójában. A nyári idény nyüzsgését látszólagos stilisztikai könnyelműséggel és a versszerkezettel szemben tett engedmény árán megidéző beszélő tehát messze elkerülve képzetes vádja-

saihoz tartozó körülmények nehezítéseit érzékelteti. Kassák Lajos a tárgyhoz illeszkedő, a Nyugat hasábjain 1929-ben, illetve 1935-ben megjelent jegyzeteiben a csavargásnak ez idáig eseti, célhiányról árulkodó teljesítményét egyesíti az alkotás egyértelműen teremtő, pozitív emberi cselekvésként elgondolt eseményével, amikor egy műve előtt már javában létező intellektuális toposz, a csavargó életforma és az alkotó tehetség közti kapcsolat leírására vállalkozik. KASSÁK Lajos, *Csavargók világtalálkozója*, Nyugat, 22(1929), II, 18. sz., 349–352; Uő, *Csavargók, alkotók*, Nyugat, 28(1935), II, 11. sz., 339–350.

inkat, szándékosan olyan intervallum bevonását kezdeményezi a versidő számításába, mely az évadszerűen rövid tartamnak és az ismétlődés kiterjedtebb, dialektikus képzetének köszönhetően még közelebből utalhat a vers váltóminőségeivé vált társasság és magány, nappal és éjszaka, nyugalom és vándorlás, búcsú és visszatérés, illetve az ezek köré elrendezett bonyolult élet-idea, sors-javaslat megpillantott, ábrázolt igazságára.

A vers első felének és a versközép cezúrája mint képzetes szimmetriatengely után következő másik résznek közelebbi, egymást tükröző kapcsolatára szolgálhat példaként a megszemélyesítésnek, az antropomorfizációra hajló nyelvhasználatnak visszatérte a Városligetet elhagyó versalany fasori sétája során megelevenedő és járásképpé váló fák emlékezetes képeiben. Magyarázatul – talán azon túl, hogy a Szép-életműben a fának mint különleges létezőnek, élet-tanúnak a feltűnése egyáltalán nem számít ritka alkalomnak²⁹ – leghasznosabb lesz, ha a versmódszer konokul követett, követelt mutatónyát, az idői megfelelésnek, az élet idői felmérésének a kép, a tárgy továbbító közegén keresztül megragadásából, magyarul: téri megjelenítéséből vezetjük le. Nem szenteltünk eddig talán kellő figyelmet azon választásnak, hogy a költő Budapest rengeteg helyszínlehetősége, reprezentatív térajánlata, más műveiben szép számmal megörökített, felismerhető városrészlete közül miért az ezúttal elsősorban hosszúságával és exkluzivitásával érvényesülő, a kiszemelt költői cél számára mindenben alkalmasnak tetsző Andrassy utat választotta. Az alapvetően temporális tájékozódású, az életidő fogalmával és definiálásával elfoglalt versihlet, mely magát mind a visszatekintő elégiai hang, mind az életesemények impresszionisztikus váltogatásán nyugvó költői módszer, mind a romantikus szemléletű líra univerzális kódjaként továbbélő áttekintő lehetőség, a „szeráfi hang” érvényesülése, kizárólagos kódolása alól kivonja, s a humán megértés állandó közvetítettségre és korlátozottságra intő kontextusában képes csak megalkotódni, olyan teret választ, melynek közismert – s az olvasóközönség által könnyen megfejthető – funkciója-funkciói leginkább megfelelnek az irodalmi mű e megváltozott esztétikai helyzetét jelző dinamikus elvárásoknak. A bejárás számára szinte végtelenített mezőt kínáló sugárút elképzelt-ismert fizikai valóságában elsőrendűen megjeleníti a beszéd linearitásában rejlő látens, beépített időbeliség vonzatát, állandó kíséretét. Az elért fásor a pesti városképhez ragaszkodó beszélő-költő pontosító törekvésén túl tehát úgy válik olvashatóvá, mint a versben fogalmazódó narratív, csak az idői eseményesülés menetében magára ismerő szövegi személyiség számára rendelt létközege, mely a folytonos haladás és tranzitivitás elvárásait leképező térbeli adottságként legfőbb tevékenysége, mozgásban léte számára kínálja magát. A sétálni kezdő és a versalanyt elkísérő fák, a megmozduló fásor a megszemélyesítésnek ilyen extrém módon elgondolt és kivitelezett példájával nem reprezentál mást, mint a nyelvnek – a költői nyelvnek is – az idő megoldásképletére a tér viszonyulásai közt lehetőséget kereső egyedüli módszerét, vagy más-képpen: a tárgy nyelvi leírásának, megnevezésének már alapmozdulatában az antropomorfizmus eljárása felé hajló, animáló effektusait. A verstér és versidő egyességén ala-

²⁹ Például: „A fák a fák / Mert itt járok éppen / Indulnak szépen / Hátrálnak járnak / Mint néma katonák / Fordulnak jobbra át / Fordulnak balra át / Megállok nézni a csodát / S a fák a fák / A fák is hirtelen / Megállnak velem.” SZÉP Ernő, *A fák* = SZ. E., 11. jegyzetben *i. m.*, 140.

puló megoldás ilyen evidens indoklásától továbblépve a versbeszélővel együttmozduló fák költői képében a jellegzetes Szép Ernő-i empátiának, szolidaritásnak olyan megnyilvánulásait szükséges még látnunk, melyek sohasem a tárgyhoz, a dologhoz, eseményhez való leereszkedésnek a gesztusaként ábrázolják az együttérzés és megismerés óhaját, hanem teret keresvén a megegyezés és élet-egyeztetés felei számára rendszerint a nyelvnek szimpatikus, közösségteremtő gesztusai – például a beszélő szubjektum és a megjelölt objektum hagyományos határait elbizonytalanító megszemélyesítés és hiposztázis eljárások bevezetése – felé mozdulnak el.

A versnek a világi cselekvések variációin végighaladó, azokat végső érvényességük szerint szelektáló, megmérő, majd végül az élet célját a „menni, olyan jó menni” szubsztancia-jelölő, főnévi igenévi alakjára redukáló eljárása számára nem marad más kérdés, mint hogy a felismert és egyedül autentikus tett, a haladás elvárásához kötődő örök mozgalmasság hogyan valósulhat meg, jöhet létre a minden világi céljáról, perspektívájáról lemondó menetelés művészi eszméje és az ennek reálisan ellentmondó világtudat kiküszöbölő, korlátozást jelző hatása együttműködésében. „A végtelenség sejtelmével indulok el sétálni a faszorba, amelynek végét nem látom” – siet megint segítségünkre *A híd*³⁰ című rövid prózai munka. Ugyanitt, a kitekintés pillanatában tanácsos visszaidéznünk a *De kár* hatalmas verséptéményének egyik kulcsszakaszaként olvasható részt, mely a modern művészi gondolkodás számára állandóan jelen lévő probléma, a világtéren és élettapasztalás nyitottsága és az ezt felkarolni nem képes, mindig zárt élményként közlő nyelvi jelölőrendszer érintő kritika feszültségeiről hoz híreket. Szép Ernő, aki a lehető legritkább esetben reagált az irodalom megfogalmazódása előtti elméleti kérdések nyílt szólításaira (bár írásaiból a századelő lázas esztétikai és filozófiai útkereső mozgalmait végigélő gondolkodónak-írónak a képe tekint ránk), a *De kár* című reprezentatív költeményében ezt a jellegzetesen a kora modernitás évtizedeiben keletkező és ható irodalmi-nyelvi krízismozzanatot a faszor és a végtelen motívumainak érezhetően a versi önreflexivitást erősítő, a veresszándék és megvalósítás együttes esélyét szinte metakommunikatív jelzésekkel aláfestő, kommentáló idézésével világítja meg: „A hosszú faszorért de kár; / Ahol az ember maga jár / Boldogtalansággal teli / S a végtelent elképzeli.” Nem más jelenik meg ebben a sűrű szépségű, magában is komoly költői minőséget képviselő versszakban, mint a *Magányos éjszakai csavargás* végére illesztett, felismerhető kiütkezés és esélylatolás nagy kérdése. A vers végső vallomásában – ezúttal kérdésként („Meddig lehet így menni?”), de korábban, a *De kár*ban az elveszett bizonyosság hangján – a faszor mint reális tér, a fizikai törvényeknek megfelelő tárgyi környezet és mint a nyelv ideális működése szerint megalkotott illúzió másolódik egymásra fokozatosan és szinte tökéletesen a két elvárás közt bravúrosan közelítő, közlekedő lírai én által. A nyelv látszólag ésszerűtlen küzdelembe kezd, melynek során a megpillantott lehetőség, a végtelenített mozgás nyomán születő végtelen tér és idő, ezúttal nem mint a kifejezésnek az életvilág tényeiből, hanem magának a „tisztá”, megtisztult szellem működéséből és világából származó gondolatnak az igazsága és igazolása, visszairja feltételezé-

³⁰ SZÉP, 13. jegyzetben *i. m.*, 529.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évi CXXII. kötet 1. szám

se fantasztikus vonatkozásait az értelmes és értelmezésre mindig számot tartó tárgyjelölő nyelv körzetébe. Ennek a vers mint írástechnikai lehetőség számára nehézséget jelző állomásnak az elérése Szép versének lendületében nem okoz elakadást, kényszerű leállást vagy elhallgatást, a téma elvesztését, hanem a beszélő érdekes, ingadozó magatartását vonja maga után, melyben egyszer a résztvevő, a tér alá rendelt alany perspektivisztikus és kötött mozdulatsora, máskor az ismeretszerzés elsőségét elutasító, a nyelv rendszere és logikája által jelzett új valóságok és lehetőségek iránt fogékony beszélő karakterre diadalmaskodik. Ez az ingadozás nem a költői-művészi bizonytalanság jele, s nem is a hosszúvers formátumának általános gyakorlatában külön nehézséget jelző lezárás-elvárással szemben megnyilvánuló tanácsstalanság tünete, inkább a kialakult és önmaga törvényeit bemutató versszerkezet és verseszme végső konzekvenciáinak s a költészeti jelölőfolyamat konzervatív, disztíngvált értelmezéséből származtatott kritériumoknak az összeütközése. A vers, mely mind kevésbé jelöltje-hordozója, közreadója, médiuma csupán az ábrázolni kívánt, végtelen tért kívánó csavargásnak, és mindinkább a szabad elmozdulás, keresés ideájának a szöveghaladásványban, a mű lineáris szerkezetében megmutatkozó végrehajtója, azzal a kérdéssel kell hogy szembesüljön végül, hogy az így elért függetlenség, mely a mindentől való örök távolmaradás versvágyaként, az önmagát lezárni képtelen tranzakciósornak, szabályos kivonulássá váló sétának mindegyre a tér konkrétumán belül magyarázatot kereső jelenségeként áll előttünk, milyen végcél, állomás közelében csitulhat el, illetve elnyugodhat-e egyáltalán, vagy a térnek való ellenszegülés következményeként automatikusan lemond a világi célba érés, jelen esetben a mű esztétikai igazolását jelentő szövegi kiegyensúlyozás, önállósodás (lezártság, formai elvárásoknak való megfelelés) lehetőségéről.

Amikor Szép Ernő versének záró képében az eddig követett útvonal „reális” meghosszabbításával létrejövő végtelen tér megjelölésére a tenger motívumának kiegészítésével válaszol, valójában olyan jelképet von be a kifejtésbe, mely a hozzá tapadó irodalom- és kultúrtörténeti reflexiók rétegzettségére okán szinte jóslhatatlan mértékben alakítja át és lendíti a radikális többértelműség irányába a szerkezetet. Valójában az önmaga kimunkált szabályaihoz hű versnyelv itt találja meg egyetlen (ellen)szerét, mely képes arra, hogy visszamenőleges hatállyal jóváhagyja, és az ellenpontozás jól előkészített gesztusával értelmezze, érthetővé tegye az eddigi versút megszakít(hat)atlan, a tér- és időbeli végtelenség lehetetlenét a legnagyobb emberi erő kifejtés eszközeivel ostromló elgondolását. A tenger motívumának megjelenése ezen túl lehetőséget jelez arra, hogy a szöveg az összetett verscél – a gondosan szervezett szituáció s az ezen mindig túlmutató egzisztenciális életállítást együttes nézőpontjának – föladása nélkül hiteles és hihető végeredményét kínálja a keresésnek, s hogy lehetőleg ne csak a formaként jelentkező külső, szövegi kontroll érvényesülésével csendesítse a vers szavát a megnyugvás képzetéhez. Mikor tehát a vers kilép a reális környezetként és fikciós világtérként egyaránt olvasható eddigi területről, úgy hozza létre a haladásvágyban és mozgalmasságban testet öltő látenciának a térszerű, de már nem referencializálható költői-művészi fedezetét, hogy gesztusával mégis része és résztvevője, folytatója marad az eddig kialakított költői diskurzusnak. Miért állítjuk ezt, mikor Szép művének zárata, mely a tengernek a szabadon

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

vállalt hontalansággal, szabadsággal való hagyományos megfeleltetéséhez igazodik, látszólag a versmondandó téri-idői tagolásán nyugvó eddigi modellezéssel szemben a határolatlanság erényét jeleníti meg, vagyis eltávolítja a további értelmezésből az előzményül szolgáló térformákkal való összevetés lehetőségét? Mint már említettük, csak a legegyszerűbben olvasó és a műnek csupán megidézett létminták és tárgyiasságok dokumentáló, megörökítő szerepét tulajdonító befogadás térhetett ki az elől a fontos megfigyelés elől, mely a klasszikus modern vers megnövekedett nyelvérzékének, saját lejegyző képessége terén mutatkozó fejlődésének feldolgozását, legalábbis érzékeny észlelését mutatja fel Szép művében mint a felelős versolvasás egyik végeredményét. Elemzésünkben újfent a *De kár* című versre érdemes figyelni, hiszen az ottani versvégződésnek a tengerparti tájra, tengerközelségbe helyezése s az itteni megérkezésnek a tengeri idill örök formáira ráfelelő és -találó változata igen hasonló kérdésre adott válaszlehetőségeknek tűnnek. A világmérvény megragadásának ottani, az enciklopédikus felsorolásban, végtelenített számontartásban testet öltő módszere számára éppúgy a tenger és a hozzá kapcsolt létezési mód motívumai jelenítik meg a vers fokozott jelenlét-, aktualitásigényére, a nyelv felfokozott működésében felcsillanó automatizálódás veszélyére is ráfelelő lecsillapodás és megállapodás ígéretét, ahogyan a *Magányos éjszakai csavargás* ettől lényegileg különböző, a líra epizálásának kísérletére vállalkozó programja számára is. Szép beszélője úgy szakad el a térben való tájékozódás, az úton lét kényszerült reflexióját kiváltó tárgyak világtól, hogy valójában csak figyelme centrumát helyezi át. A „tisztaság semmiségnek üres álmán merengő”, útja végére, egyben a verstér legszélére érkezett szereplő nem a mindenkori környezetnek a figyelem munkáját ingerlő és fenntartó világi kontrollja alól mentesül, csupán ennek az odakötöttségnek tárgyát a valami, az állandóságot képviselő dologi mivolt és vele járó név helyett a minimális, de nem lekicsinyülő értelmű „semmiség” világában állapítja meg. A versszöveg pontosító küldetését végrehajtó szóválasztás és -változtatás³¹ is rámutathat arra a feladhatatlan igényre, a mozgalmasság versalkotó szerepét végsőkig feszítő vállalásra, mely minden lépésével egyszerre teremti meg a létező idővel egyé váló térnek következő és bekövetkezésre váró, új elvárást és csodálkozást jelző szakaszait és egyszerre számolja fel, éppen az ennek való következetes megfelelés mozdulatai által, a továbbhaladáshoz szükséges térnek és időnek olyan eszméjét, mely mégis, mindegyre helyet kínál a helyzet mellé, státuszt is biztosít a messzibe-jövőbe irányuló, mindenről lemondó készítés alanyának. A mesei jelzők nélkül is felismerhető Óperenciás tenger, a világvéget jelző, nagy összefüggő víz toposza, bár lehetőséget ad az alapító versproblémának egy, a vers figuratív-metaforikus, történeti kiegyenlítésben való végső, kétséges feloldására (vagyis a tértávolság minden ellenállást és küzdelmet ellehetetlenítő, idilli meghaladásának és a verstér mozgalmat jelentő állandó sürgetésének összebékítésére), mi mégis leginkább annak a költészet, az írás leglényegére koncentrálnak a kérdésnek vallomásaként olvassuk, mely e művészi gon-

³¹ Az utolsó sor a vers megjelenései során többszörös átfogalmazáson ment keresztül, ennek különböző fázisait a következő idézetek szemléltetik: „S a tiszta semmiségnek az árnyékát csudálnám” – Nyugat, 6(1913), 3. sz., 205; „S a tiszta semmiségnek üres álmát csudálnám” – SZÉP Ernő, *Emlék*, 1917, 73; „S a tiszta semmiségnek üres álmán merengnek” – SZÉP Ernő *Összes költeményei*, 1938, 42.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

dolkodásban az elhagyni kívánt, de leghagyhatatlan beszéd felelősségére, lehetőségére, korlátos korlátozhatatlanságára dőbber rá. S ha arra a megkerülhetetlen, Szép Ernő java életművének lapjain szinte egységesen felhangzó, nagy kérdésre szeretnénk választ adni, hogy a mindent vágyó verseszme, ihlet utat talál(hat)-e megcélzott végtelenjéhez, más-képpen: hogy van-e olyan faszor, mely hosszabb, mint a végtelen, akkor azt válaszolhat-juk, hogy igen, utat találhat, s hogy írónk ezt a mások által ritkán látogatott s munkás csavargással elért tág allée-t végképp megtalálta, s visszavehetetlenül magának hódította.

VIDA LAJOS: SZÉP ERNŐ-KÖNYV (SZÉP ERNŐ ÉLET- ÉS PÁLYARAJZA)
Debrecen, Csokonai Kiadó, 2007, 290 l.

Ennek a 2004-ben lezárt könyvnek a megjelenése jelentős eseménye az egyre jobban kibontakozó Szép Ernő-renezsánsznak. Szerzője az író szülőhelyén, Hajdúszoboszlón lévő Szép Ernő Középis-kolai Kollégium igazgatója, magyartanár, lektora pedig az a Purcsi Barna Gyula, akinek tollából az eddigi első és utolsó, még 1984-ben megjelent Szép Ernő-(kis)mo-nográfia kikerült.

Az új monográfia elsősorban bámulato-san adatgazdag életrajz. Vida mindent figyelembe vett, amit eddig írtak a tárgykörben, s ennek során tévesen rögzült lexikon-adatokat helyesbít (például, hogy a családot eredetileg nem Schönnek hívták), helyszíneket pontosít-részletez, kezdve a gyermekkor Hajdúszoboszlójával a századforduló Pestjén, a rövid bécsi emigráción, majd a két világháború közötti Margitszigeten, s a nyilas korszak védett házain át egészen az 1945 utáni „Szép Ernő voltam” bemutatkozásban megnyilvánuló szocialista semmibevettségig.

A pályaképet, amely az életrajzhoz igazodva (és a lírai alany vagy a prózai narrátor és Szép Ernő valóságos személye között semmiféle különbséget nem téve) időrendben mutatja be a lírikusnak, prózairónak és színpadi szerzőnek egyaránt jelentős író, mindenekelőtt recepciótörténetnek lehet felfogni: a szerző, miközben gondos filológusként rendet tesz a néha egymást átfedő kötetek és a legkülönbözőbb újságokban megjelent írások között, a mérvadó

– sokszor egymással vitatkozó – kritikák fényében állítja elénk, amiket ő maga szerényen leginkább csak kommentál. E kommentárok közül kettőt említek. Vida finoman sejteti, hogy nem biztos, hogy jogos az a Babits által elindított és azóta köz-hellyé vált besorolás, amely szerint Szép Ernő pusztán valamiféle gyermeki lírikus lenne – de azért végkövetkeztetése az, hogy „biztonságosabb a kitaposott ösvényen haladni”, s vitathatóbb Tandori Dezső ezt meghaladó értelmezése (257). A másik példa azért érdekes, mert jelzi a Szép Ernő-kép ma is zajló változását: Vida e könyvben még lekicsinylően értékeli azt a *Natália* című kisregényt, amelyet 2008-ban épp ő adott ki a kéziratot hagyatékából (Bp., Noran), s amelyet az előszóban már – joggal – az író legjobb prózai művei közé sorol.

A könyvet csemegeként két bónusz-fejezet zárja. A *Kinagyított képek* többek között az író és Ady, illetve Krúdy kapcsolatát, továbbá margitszigeti és bécsi éveit tárgyalja aprólékos gonddal, az *Egymásra rajzolt portrék* pedig a Szép Ernőről kialakított kép 1945 utáni változásának fő állomásait és e változások fő szereplőit, a Nyugatosoktól, Gellért Oszkártól Réz Pálon át egészen Tandoriig. Végül ne hallgassam el e kitűnő munka egyetlen, de annál súlyosabb (s talán inkább a kiadón számon kérendő) fogyatékoságát: a névmutató hiányát.

Bojtár Endre

KOSZTOLÁNCZY TIBOR: A FIATAL OSVÁT ERNŐ

Budapest, Universitas Kiadó, 2009, 279 l.

Nehéz feladatra vállalkozott Kosztolánczy Tibor, amikor Osvát Nyugat előtti pályakorszakának feltárását és újragondolását tűzte ki célul, s megírta *A fiatal Osvát Ernő* című könyvét. Nehéz dolga volt, ugyanis Osvátról érdemtelenül kevés szekunder irodalom, tanulmány született, ugyanakkor annál több visszaemlékezés látott róla napvilágot. A műfaj szubjektivitásából adódóan ez utóbbiak nyomán számos téves adat épült be a köztudatba. Osvát születési adatai tisztázatlanok voltak, a Budapestre kerülés és a Nyugat indulása közötti pályaszakaszt Osvát Kálmán egyenesen földalatti korszakként emlegeti feltáratlansága miatt. Másrészről Fráter Zoltán Osvát-monográfiája, mely egy teljes pályáivet rajzol fel, megkerülhetetlen viszonyítási pontként állhatott Kosztolánczy előtt.

A fiatal Osvát Ernő című munka legkiemelkedőbb érdeme, hogy széleskörű primer kutatáson alapul: a visszaemlékezések adatai mellett és helyett elsősorban forrásokra támaszkodik. Így Kosztolánczy tisztázza az Osvát körüli genealógiai problémákat: nemcsak a nagyszülők, szülők személyére vonatkozóan kapunk hiteles, anyakönyvi hivatkozásokkal alátámasztott képet, melyet a szerző társadalomtörténeti háttérbe helyezve még plasztikusabbá formál, hanem kiderül Osvát Ernő születési dátuma is. A kötet nyitómondata szerint „Osvát Ernő Nagyváradon született – Roth Ezekeiel néven – 1876. április 7-én.” (7.) S ezzel számos lexikonunk (*Magyar életrajzi lexikon*, *Új magyar irodalmi lexikon*) és irodalomtörténeti kézikönyvünk tévedését korrigálja a szerző. Köztudott, hogy

Osvát szándékosan egy-két évvel fiatalabbnak tüntette fel magát, s noha Reichard Piroskának elárulta ezt a ténytet, a kutatásnak mindmáig nem sikerült a helyes dátumot tisztáznia. A kötet szerzője az OSZK kéziratárának egy választói jogosultságot megállapító hivatalos dokumentuma alapján elindulva rekonstruálta ezt a Romániai Állami Levéltár Bihar Megyei Részlegében található nagyváradi anyakönyv segítségével. A kötet egyúttal a születési anyakönyv másolatát is tartalmazza, s ezzel minden kétséget kizáróvá válik e születési dátum valóságára.

Kosztolánczy hasonlóképpen jár el a közép- és felsőfokú tanulmányok számbavételekor is: a Premontrei Kanonokrend Nagyváradi Katolikus Főgimnáziumában töltött időt, az önképzőköri munkát, az 1893 júniusában tett érettségét, majd a nagyváradi joghallgatóként töltött egy évet (1893–94) szintén a nagyváradi levéltár iratanyaga révén, illetve az iskolai értesítők segítségével sikerült rekonstruálnia.

Hasonlóképpen tisztázásra szorult a budapesti jogi és bölcsészettudományi képzésének időpontja is, ugyanis Osvát Ernő szándékosan homályban tartotta az erre vonatkozó adatokat, s testvére, Osvát Kálmán visszaemlékezése is akarva-akaratlanul téves adatokat hagyományozott az utókorra. Kosztolánczy kutatásai szerint az akkor Róth Ernő nevet használó Osvát 1894 őszétől az 1896–97-es tanévig jogot hallgatott a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem almanachja szerint, majd a jogi szigorlatra nem ment el. 1897-től kezd meg a bölcsészettani tanulmányait, melyeket 1901-ig több-kevesebb rendsze-

rességgel folytat. Ezzel a kutatással nyilvánvalóvá válik az Osvát-testvérek tanulmányok körüli szándékos zavarkeltése, az, hogy Osvát Ernő születési idejének homályban tartásával egy sikertelen időszakot kívántak kitörölni a köztudatból. Osvát Ernő tehát a diplomával nem záruló évek sikertelenségét leplezte és negligálta e gesztussal.

A bölcsészeti képzés részletezésére szintén nagyobb hangsúlyt fektet a szerző: nemcsak az évfolyamtársak sora érdekes (Horváth János, Meller Simon, Móra Ferenc), hanem a nagyhatású tanáraihoz: Beöthy Zsolthoz és Gyulai Pálhoz való viszony feltárása is érdekes adalék. Különösen Gyulaihoz való viszonyulása, hisz egy újabb bizonyíték, mely eloszlatja azt a tévhitet, mely szerint Gyulai esztétikáját a Nyugathoz kötődő írók, szerkesztők tagadták vagy figyelmen kívül hagyták. Osvát is – miként kortársai közül számosan, így pl. Schöpflin Aladár, Hatvany Lajos, Elek Artúr stb. – feltétlen tisztelettel szólnak egykori tanárukról, az amúgy nem különösebben jó előadó Gyulai Pálról, s hatással van kritikusi munkájukra. Gyulai és a fiatal Osvát esztétikai nézeteinek rokonítása nem új gondolat: a szerző hivatkozik is a Nyugat 1919-es Osvát-számának Schöpflin-esszéjére. Azért is tanulságos a Gyulairól szóló hosszabb kitekintés, mert a szerző fontos fejezetet szentel a Gyulai-esztétika főbb alapelveinek számbavételére és Osvát esztétikai szempontjainak összevetésére. S mindez alapja lesz annak a részletezőbb szövegelemzésnek, mely a Gyulai alapelveit követő, kritikáiró Osvát munkáit vizsgálja. Osvát, aki számos kortársához hasonlóan az „életet” és az „egyénséget” keresi a műalkotásokban, az alak, történet, megfigyelés, elbeszélésmód kulcsfogalma-

ira támaszkodva építi fel fiatalkori kritikáit. Kosztolánczy meglepő állítását, miszerint Gyulait tartja kevésbé normatív bírálónak, Osvát kritikáinak mélyreható szövegelemzésével bizonyítja.

Osvát kritikusi működése kevéssel a Budapestre költözését követően kezdődik, és a Nyugat indulását megelőző időszakra esik. Miként már szóltunk róla, Osvát Kálmán földalatti korszakként emlegeti ezt az időszakot, s Fráter Zoltán is átveszi ezt a megnevezést monográfiájában, hisz Osvát Ernő életrajzírói erről az időszakról tudnak legkevésbé, s csak a szerkesztővel születő kritikus halálának tényéről emlékezik meg a szakirodalom. Kosztolánczy e köz-helyek és általánosságok mögé nézve, s kortárs források hiányában Osvát kritikáinak szövegelemzésével annak a nyomába ered, hogyan számolja fel Osvát magában a kritikust, az író embert. A vizsgálat tárgyát képező, 1898 és 1900 közé eső szövegkorpuszba kortársak műveiről (pl. Papp Dániel: *A rátótiak*, Bródy Sándor: *Az ezüst kecske*, Rákosi Viktor: *Korhadttal fakesztek*, Hermann Ottóné: *Ember volt*, Gellért Oszkár: *Az első stációnál* stb.) készült recenziók tartoznak. A szövegek egy részéről, melyek álnév alatt vagy szignóval születtek, Kosztolánczy bizonyítja Osvát szerzőségét. E kritikákat, mint eddig azonosítatlanokat s az Osvát-szövegkorpuszban meg nem jelenteket, könyve függelékében közli is. Kosztolánczy arra a belátásra jut, hogy a recenziókból kitűnik, Osvát elemzői pozíciója 1898–1899 fordulóján elbizonytalanodik, a vizsgált művekben a mit mondásához képest a hogyan mondás kérdése felértékelődik, ami a normatív bíráló számára zavart kelt, s ez hozzájárul a kritikus későbbi elhallgatásához. A pályakezdés pozitívista tendenciáihoz

képest az impresszionista kritika egy-egy változata vagy legalábbis kísérlete is megjelenik. Az elemzés jól illusztrálja a recenzens vívódását az anyag textussá formálásával. A Gyulaitól átvett terminológia szűkössnek tűnik számára: tartalmi rekonstrukcióra, az alakok hitelességének megállapítására igen, de a stílári kérdések vizsgálata nem alkalmas. Osvát próbálkozna a normák nélküli recenziálással, de sem ehhez, sem az impresszionista kritikához nincs affinitása. (Kivételt képez Bródy *Az ezüst kecske* című művéről írt kritikája.) Kosztolánczy rámutat, hogy a századelő évei egyre inkább az egzakt terminológia hiánya felismerésének jegyében telnek, a módszertani válság Gellért *Az első stáció-nál* című kötetéről írandó recenziójánál kulminálódik, s Osvát ezen a ponton hagy fel az írással. Ahogy Kosztolánczy fogalmaz: „Osvát meg van győződve önnön ítélőerejéről, hivatottságáról, azonban nincs eszközrendszere, terminológiája, hogy ezt mások számára is közvetítse.” (121.)

A kötet negyedik, *Újrakezdés* című fejezetében újabb forráskutatás nyomán Osvát Nyugat előtti lapjainak, illetve azokhoz fűződő viszonyának tisztázására, és számos téves hiedelem eloszlatására vállalkozik. A meg nem jelenő Új Figyelő alapítási terveinek rekonstruálásával, a Magyar Génusz, valamint a Figyelő történetének feltárásával és tartalmi elemzésével nagyrészt adós a sajtó- és irodalomtörténet.

Az Új Figyelőt érintő visszaemlékezések adatainak ütköztetése, illetve a Budapest Főváros Levéltárában található, a főpolgármesternek benyújtott lapkiadási kérvény nyomán kiderül, nem Osváté és Fenyőé a kizárólagos érdem a modern irodalmi törekvéseket felkaroló lap(ok) indításában, hanem azé a Kovács Jenőé is, aki

az indítandó folyóirat szerkesztőjeként és kiadójaként jelöli meg magát a lapalapítási kérelemben. Kovács a Magyar Génuszban is fontos szerepet tölt be, a lap főmunkatársa, s majd a Figyelőben is jelentkezik írásokkal, mielőtt végleg elhallgat. Azért is érdekes, hogy Kosztolánczy felhívja a figyelmet Kovács Jenő személyére, mert tényszerűen is fény derül Fenyő Miksa kései emlékezéseinek szándékolt torzításaira: megfelelnek Kovács Jenő lapalapító gesztusáról, személyéről, mint ahogyan a végül meg nem jelenő Új Figyelő előfizetési felhívását is – vélhetően ezúttal véletlenül – tévesen 1904-re datálja.

Kosztolánczy újabb forráskutatással feltárja azt a folyamatot, amely során Osvát az 1902-ben Karczag Vilmostól és Hevesi Józseftől 9000 koronáért megvásárolt félkatonai lapot 1904-ig kevés üzleti érzékkel csödbe viszi. Gellért visszaemlékezéseit a lap hivatalos dokumentumain szereplő tényekkel szembesítve újabb legendák lepleződnek le: a bukás szélén álló lapot nem adásvételi szerződés keretében, 800 koronáért vásárolja meg új tulajdonosa, a Gellért által felemlített Posgay Géza, hanem az általa képviselt hitelszövetkezeté lesz. Kosztolánczy az Osvát és Gellért szerkesztette folyóirat tartalmi elemzésére is vállalkozik, plasztikus képet adva annak karakteréről, és arról a sietős íráskényszeréről is, mellyel Osvát próbálja megmenteni a lapot. A már alig író Osvát régi, más lapok számára el nem készült, le nem küldött írásokat vesz elő, átírja azokat, remélve, hogy megmentheti még a Magyar Génuszt. Kosztolánczy az Elek Artúr hagyatékban fellelhető kéziratok segítségével tisztázza több szöveg szerzőségét, s rekonstruálja a szövegalkotás folyamatát is. A könyv szerzője arra is

felhívja a figyelmet, hogy Osvát így jár el következő lapja, a Figyelő beköszöntő írása, a sokat hivatkozott *Motívumok* esetében is.

A Nyugat előtti utolsó lapindítási kísérlet, az 1905-ös Figyelő már alig hoz Osvát-írásokat, s mint Kosztolánczy kéziratok segítségével bizonyítja, nyár közepétől Elek Artúr és Fenyő veszik át a szerkesztést is. A lap írásainak számbavételén túl, újabb cikkek genezise válik nyilvánvalóvá: több Szini Gyula-, Elek Artúr-, Szilágyi Géza-cikk „barkácsolása” lepleződik le. Kosztolánczy azt a legendát is eloszlatja, hogy Ignotus írt volna a lapba, hisz *A háború az irodalomban* című kisesszé kézírata minden kétséget kizáróan Elek Artúr keze nyoma, az ő hagyatékban is lelhető fel, az –us szignó ezúttal őt takarja. A lap recepciójának áttekintése után Kosztolánczy rámutat a kontinuitásra a Nyugattal, az utolsó számok tematikájának és szerzőinek Nyugat-béli megjelenésére.

A kötet függelékében a kutatókat és az olvasókat segítő, a könyv tematikájához kapcsolódó levelek, számos elfeledett, eddig kallódó kritika és egy Osvát írásaiból összeállított bibliográfia található.

Az eddigiek alapján is kitűnik, hogy Kosztolánczy Tibor könyvében Osvát ifjú éveinek és pályának mélyreható áttekintését végezte el, számos olyan adat tisztázásával, Osvát-írás felderítésével, Osvát lapjainak újraolvasásával, mellyel jelentősen árnyalja Osvát a Nyugat indulása előtti éveit. Külön érdeme a könyvnek, hogy nem ismétli meg Fráter Zoltán eredményeit, hanem más csomópontokat vizsgálva közelít a témához, s így a két kötet módszerét tekintve kiegészítő viszonyban van egymással. Kosztolánczy írásának – természetesen a biográfiai és filológiai alapadatok tisztázása mellett – fontos tanulsága, hogy a Nyugat munkatársainak és kortársainak mind Gyulai személyéhez, mind esztétikájához, kritikai gyakorlatához való viszonyát újra kell gondolni. S végezetül, Kosztolánczy könyve ismét meggyőző bennünket, hogy a történeti tárgyú kutatás mindig a forrásoknál kezdődik, mert – Karinthyval szólva – minden egy kicsit más-képp van, mint ahogy az a – memoárookra támaszkodó – (irodalom)történeti köztudatban él.

Rózsafalvi Zsuzsanna

RÓNA JUDIT: NAP NAP UTÁN.

BABITS MIHÁLY ÉLETÉNEK KRONOLÓGIÁJA, I, 1883–1908

Budapest, Balassi Kiadó, 2011 (Babits-kronológia, 1), 560 l.

Az önálló életrajzi kronológia fájdalmasan hiányzó műfaj a magyar irodalomtudományban, pedig színvonalas jelenléte elengedhetetlenül fontos lenne mind a szigorúan vett szakma, mind a szélesebb, irodalom iránt érdeklődő olvasók számára. A magyar írók, költők életét kronologikusan feldolgozó munkák mostanáig, egy-két

kivételtől eltekintve, valamilyen más kiadvány kísérő mutatójaként jelentek meg, főleg a nyomtatásban már publikált adatokra hivatkoztak, s leginkább az írók életének kiemelkedő dátumait regisztrálták. Róna Judit Babits-kronológiája túllép ezen, s az eredeti forrásokra, kéziratokra, levelezésre, kortársak Babitscsal kapcsola-

tos írásaira, korabeli fogadtatására, az egyre bőségebb szakirodalom adataira, valamint a kritikai kiadásban részt vevő kutatók legújabb eredményeire támaszkodva tárja föl Babits életének eseményeit. Mindezt a mikrotörténet-írás módszerének segítségével a címnek megfelelően úgy dolgozza fel, hogy valóban „[n]apokra lebontva követhetők a költő magánéletének, közéleti szereplésének, s természetesen elsősorban írói-költői-kritikusi-szerkesztői-kuratori működésének tényei” (9). Babitsén kívül két kritikai kiadás műhelyében is (Kölcsey Ferenc és Szabó Lőrinc) készülöben van egy-egy nagyszabású, hasonlóan forrásértékű életrajzi kronológia. Épp ezért irodalomtörténeti, műfaj-történeti szempontból is öröm, hogy kezünkbe vehetjük a Róna Judit által elkészített és egyúttal sajtó alá rendezett Babits-kronológia 1908-ig terjedő első részét, mely az elmúlt két és fél évtizedben folyó Babits-kutatás egyik filológiai alpművének tekinthető.

Babits Mihály 1924-ben a következőket írta *Könyvről-könyvre* rovatában a Dézsi Lajos által sajtó alá rendezett Balassakötet kapcsán a filológiai munka kritikájának jellegzetességeiről: „Az irodalmi kritikát első sorban a művek jelességei érdeklik, ezek a pozitívumok, minél jobb valamelyik mű, annál többet lehet beszélni róla, ami rossz, arról nem is érdemes beszélni. Egészen másképpen van a kiadás filológiai munkájának kritikájával. Itt a jelesség maga a korrektség, a hibátlanság, sokszor szinte negatív valami, szerény munka ez, mely nem nyit teret a dicséretre, s csupán hibáiban ad fogószót a szónak.” Majd a következő, nem éppen feminista mondattal fejezi be gondolatmenetét: „Ilyennemű munka úgy legjobb talán mint az asszony,

ha legkevesebbet lehet beszélni róla.” (Nyugat, 1924/8–9.) Ha Róna Judit kronológiáját csak abból a szempontból kellene megítélnünk, hogy nála a „jelesség maga a korrektség, a hibátlanság”-e, akkor valóban keveset kellene beszélnünk róla, hiszen annak ellenére, hogy óriási adathalmazt mozgat, rendkívül megbízható leírásokkal van dolgunk. Ha viszont már az életrajzi kronológia egyik megvalósulási formájaként vizsgáljuk a szöveget, melynek műfaja nem igazán elterjedt a hazai tudományos kutatásban, akkor valóban igaz, hogyha „minél jobb valamelyik mű”, jelen esetben a kronológia, „annál többet lehet beszélni róla”.

A kronológia ugyanis, mint műfaj, izgalmas problémákat vet fel. Hiszen elméletileg és gyakorlatilag is megválaszolandó kérdés, hogy a múlt értelmezésében való részvétel hogyan alakítja a kronológia egészét. Megannyi elméleti kérdés: hogyan ragadható meg az idő, mi az életút, mit jelent és hogyan képezhető meg egy kronológiai adat, milyen rendszerben tárjuk fel az eseményeket. Segédeszköznek, szekundér produkciónak tekintjük-e, vagy olyan önálló alkotásnak, amelynek önmagában is megvan az értéke, nemcsak az életmű kutatásának alárendelve. Ezekre a kérdésekre ad lehetséges választ Róna Judit bevezetőjében, s az egész munkán érződik egy következetes szemlélet végigvitele. Legfontosabb rendező szempontja: „mindent, ami *különbő forrásokból* tudható, hozzáférhető, s valamilyen módon dátumhoz köthető, regisztrálni kell. Ennek a teljességre törekvésnek egyetlen igazodási pontja maga a »főhős«, Babits Mihály – minden eseménynek, ténynek közvetve vagy közvetlenül hozzá kell kapcsolódnia, rá kell vonatkoznia.” (17.)

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2017 CXXII. évfolyam 4. szám

A hatalmas Babits-kézirathagyaték, a kiterjedt levelezés, a majdnem tízezer levél, melyből mintegy 1250 a Babits által írottak száma, s 8000-nél több a hozzá szólóké, a Török Sophie által valóban „nap nap után” vezetett noteszek, melyekbe házasságkötésüktől folyamatosan jegyzetelt, a Baumgarten-kuratórium iratai, a *Beszélgetőfüzetek* megrendítő lapjai és nem utolsósorban az életmű súlya, gazdag reflektáltsága szinte kínálják az anyagot egy életrajzi kronológia elkészítéséhez. Fontos szempont az is, hogy Babits 1908-tól, *A Holnap* megjelenésétől kezdve közszereplő lett, 1914-től kezdve egyre inkább, 1929 után pedig többszörösen az irodalmi és kulturális élet középpontjába került, hiszen a Baumgarten Alapítvány kurátorként és a Nyugat szerkesztőjeként élete nagyrészt intézményesült formák között zajlott. Ami történt vele alkotóként is, közszereplőként is irodalomtörténetünk, intézménytörténetünk elválaszthatatlan része. Művei, cselekedetei már életében támadások kereszttüzeiben álltak, halála utáni kritikai fogadtatása politikai csúsztatásokkal teli. Mindez természetesen megnehezíti a saját műfajából következően ideológiamentes kronológia létrehozását, másrészt elengedhetetlenül szükségessé is teszi azt.

Róna Judit kronológiája már az 1908-ig terjedő szakaszban is óriás anyagot mozgat következetesen példaszerű pontossággal. A megjelent kézirat-katalógus (1994) és Babits-bibliográfia (1998) eredményei beépültek a napról napra követett életút folyamatába. Ezek az adatok többségükben megegyeznek a már közltekkel, de a kronológiai munka feltáró természetéből fakadóan a kötetek elkészülte után előkevert dokumentumok eltéréseket is szültek, és mostani közlésük sokszor filológiai új-

donsággal is szolgál. Az átfogó Babits-bibliográfia alapján került feldolgozásra az óriási mennyiségű szakirodalom. Több folyó méter cédulaanyag jött létre, s most az első rész sajtó alá rendezése és publikálása fordulópontot jelent a további munka szemszögéből is. Itt a recenzens egy pillanatra személyesen is megszólal, hiszen a kritikai kiadás munkatársaiként több mint két és fél évtizede közösen kezdtük el a Babits-kronológia készítésének munkálatait, először még együtt gyűjtve az adatokat Róna Judit és Ruttkay Helga számára, majd a gigászi munka egyre inkább Róna Juditra maradt, aki másfél évtizede egyedül folytatott hősies küzdelmet az irdatlan mennyiségű anyaggal. A végső fázisban lektorként is részt vettem a munkában, így filológiai kiegészítéseim nem is maradtak, csak néhány olyan szerkesztésbeli, elrendezésbeli észrevételem, javaslatom fogalmazódott meg, amely a következő kötetek sajtó alá rendezésekor talán hasznosítható lehet.

Jó döntés volt az 1908-as határ meghú-zása, hiszen az évek óta folyó nagy munkának az első összerendezés céljából valahol határt kellett szabni, mert az eseménydús élet összes napjával nem lehet egyszerre termékenyen szembenézni. Tartalmilag azért fontos ez a határ, mert ez az év alapvető változást hoz Babits életében. Ekkor lép az országos nyilvánosság elé, ettől kezdve lesz költőként közismert, ettől kezdve lesz a Nyugat szerzője, a napilapok állandó szereplője.

A Róna Judit által létrehozott szerkezet, a szakirodalomra való utalásnak, az időpontok kijelölésének, megnevezésének rendszere, az adatok föltüntetése szigorú következetességgel lett kialakítva. A Babits-kronológia egészére indulásának kö-

rülményei hatottak. A munka elkezdésénél az elsődleges cél az volt, hogy egyrészt kronológiai szempontból feldolgozza az akkor még publikálatlan levelezést, másrészt föltérképezze az addig megjelent szakirodalmi adatokat, azokat segédanyagként kronológiai adattá formálja segítségként a kritikai kiadás munkájához. Magából a kiinduló helyzetből következik tehát a Babits-kronológia alapvető jellemzője, hogy saját szerkezetét a kéziratokra, illetve a megjelent anyagokra, az azokban elhangzó adatokra alapozva úgy építi föl, hogy a regisztrálás kötelessége és a vizszoakereshetőség lehetőségének biztosítása az egyik legfontosabb szempont számára. Ebből a szemléletből adódnak erőnyei és egyúttal nehézségei is. Róna Judit maga is így fogalmaz bevezetőjében: „A kronológia készítőjének az önálló alap kutatás nem célja, ideje sem marad rá; egybe kell gyűjtenie, s elfogadnia a már meglévő adatokat, noha mégis döntésre (és ehhez olykor bizonyos kutatásra is) kényszerül, ha azok ellentmondanak egymásnak” (13). Ahol tehát a szakirodalom alaposabban tárta föl az életutat, az részletesebben köszön vissza a kronológiai adatsorban, ám a szerző a kutatás „fehér foltjainak” kitöltését kevésbé vállalja föl. Vagyis a források és a szakirodalom adatai által kialakuló, néha valóban ellentmondásos kronológiai háló adja az alapstruktúrát, és nem egy a szerző által értelmezett kronológiai rend és arány. A jövőben e rendszer keretein belül érdemes lenne olykor határozottabban érvényre juttatni a meglévő adatok alapján a korszakoló szakember szerepét, hiszen egy jó kronológia, véleményem szerint, nemcsak hű tükrö a szakirodalom által összegyűjtött adatoknak, hanem egyben értelmezett adatok újrendezett struktúrája is.

Maga a kronológia sokkal több alap kutatást tartalmaz, mint azt a Róna Judit által megfogalmazott fentebbi szerény mondatból gondolhatnánk (a „kronológia készítőjének az önálló alap kutatás nem célja”), hiszen ő maga az összeállításakor alapforrások kijegyzetelésére, kéziratári kutatásokra is vállalkozott. Jellemző példa a pécsi gimnázium önképzőkörének a szakirodalom által sokszor emlegetett, de teljes egészében fel nem tárt jegyzőkönyve. Ebből az első pillantásra jelentéktelennek tűnő, ám nagyon érdekes dokumentumból mintegy ötven adat került bele a kronológiai sorba. Mindez persze nemcsak óriási adathalmaz, hanem összességében reveláló felfedezés is. Bár eddig is tényyszerűen ismertük Babits önképzőköri szerepét, de látva, sőt „nap nap után” érzékelve a szoros kötelékben működő, közösség előtt folyó rendszeres, komoly munkát, mégis másképp ismerhetjük fel, hogy Babits szellemi fejlődéséhez milyen sok segítséget nyújtott a pécsi gimnázium szakkörének ösztönző közege. Szinte testközelből értjük meg azt, hogy ebben a közösségben hogyan formálódott, milyen intenzíven művelődött az a gimnazista, aki az egyetemre kerülve nagy tudásával azonnal kivívta évfolyamtársai és a Négyesy-szeminariumban megismert barátai elismerését. Szinte minden más témával kapcsolatban is elmondható ugyanez. Másként vesszük tudomásul például a napról napra kibontakozó nagy gyerekkori traumát, az édesapa korai elvesztését, ha nem összefoglalóan értesülünk róla, hanem a hétköznapi ágyazott narratíva részeként szembesülünk vele. A következetesen végigvitt adatgyűjtésnek minőségi hozadéka lett: mindaz, amit szeletekben innen-onnan ismertünk, a családi levelezés, a saját levelezés, a róla

szóló feljegyzések és cikkek összerendezett adatai egy új minőségű rendszert, egy más dimenziót nyitnak meg a kronológia olvasója előtt. Egy életút összetett története követhető végig úgy, hogy ráadásul az adatok értelmezhetősége nyitott marad. Az olvasás egyszerre élvezetes, elgondolkodtató, filológiaiailag pontosan tájékoztató, de egyúttal állandóan aktív szellemi részvételt is igényel.

E kronológia minden időhöz köthető adat dokumentálására törekvő módszernek egyik lényegi eleme éppen ez a nyitottság. Ennek része az is, hogy nemcsak a különböző forrásokból kikövetkeztetett dátumokat, hanem az adatok önmozgásának, történeti alakulásának folyamatát is érzékeltetni akarja. Mindez nagyon fontos, ám a mára nyilvánvalóan hibássá vált adatok dokumentálása esetében felesleges adathalmazához vezet, nem lehet indok az, hogy a szakirodalomban előforduló minden dátumnak, a korrektség jegyében, ugyanabban a formában visszakereshetőnek kell lennie a kronológiában. A befogadást és tájékozódást az idejét múlt dátumok megőrzése most még kevésbé zavarja, ám a következő kötetek zsúfoltabb éveiben ez a konstrukció kezelhetetlenné válhat. Vegyünk egy könnyen átlátható példát. A *Campagna éneke* című vers kapcsán a szakirodalom sokáig úgy vélte, hogy a költemény 1908 nyarán, Babits első olaszországi útja során keletkezett. Azonban Babits Szilasi Vilmosnak tett vallomásában azt írja, hogy a vers „Tivoli-ba menve / a nagyon forró / vicinálison” keletkezett (ItK, 1994, 755), maga a cím is a Lazio tartományban található Campagna Romana nevű, Róma környéki terület nevére utal. Ma már tudjuk, hogy Babits nem első, 1908-as útja során járt a Róma környéki Tivoliban, hanem 1909-ben Ambró-

zy Pállal együtt. Mint Róna Judit kronológiája is pontosan számba veszi, 1908 augusztusában Babits csak Velencében töltött egy hetet (443–446), ennél délebbre, vagyis Róma környékére ekkor nem utazott. A BABITS Mihály *Összegyűjtött versei* című (Bp., Szépirodalmi, 1977, 117) kötetben Belia György által megadott, 1908 nyarára utaló keletkezési időpont tehát, melyet MELCZER Tibor is átvett a Babits-kéziratkatalógusban (Bp., Argumentum, 1994), kétségtelenül téves. Egyszerűen összekeveredtek a két út adatai, vagyis véleményem szerint ma már önálló kronológiai tételként nem kellene ezen az időpontra feltüntetni a verset (440), még akkor sem, ha ez a szakirodalomban több, hangsúlyos helyen így fordul elő. Nem célszerű azt a kezdeti gyűjtési szempontot is kiszolgáltatni, hogy az *Összegyűjtött versek* hibás dátuma alapján főadatként is visszakereshetők legyenek a vers keletkezésének körülményei. Az ehhez hasonló megoldások csak a befogadást nehezítik, hiszen az olvasót felesleges felülbírási munkára kényszerítik. Vagyis a szakirodalomban elterjedt különböző pontosságú vagy bizonyosan téves dátumokat a *megoldható* esetekben kerülendő lenne fő kronológiai dátumként kezelni, ahogy ezt Róna Judit teszi, itt nem kellene a nyitottság jegyében az olvasóra hárítani a döntést, hanem az összegyűjtött filológiai adatok birtokában a szerkesztőnek kellene felvállalnia azt. Ebben az esetben tehát elég lenne a legpontosabbnak tartott kronológiai dátum (1909. augusztus) hivatkozási részében kiegészítő információként megemlíteni a korábbi, téves 1908-as dátumot. (A visszakereshetőség kérdését a szöveg internetes hozzáférése megkönnyítené, de maga a nyomtatott forma is rendelkezik

nagyon jól kezelhető cím- és névmutatóval.) Természetesen vannak olyan események, adatok, keletkezési dátumok, amelyeknek bizonytalanságát jelezni kell, s épp ezért több időponti helyen is szerepeltetni lehet létüket, megtörténésüket. Az ilyen típusú ide-oda utalások számát a későbbiekben azért is érdemes csökkenteni, mert olyan óriási mennyiségű eltérő, illetve téves információkat szolgáltató szakirodalom kerül sorra a következő évtizedek anyagában (gondoljunk például a Rákosi Jenő által indított sajtóhadjáratra, vagy József Attila Baumgarten-díjára, a Nyugat-szerkesztés átvételére), hogy képzelenség lesz az eligazodás a mostani, minden adatot főhelyen szerepeltető rendszer szerint. A további köteteket illetően mindenképp termékenyebb lenne az értelmezői, szelektálói szerep megerősítése.

A besorolás rendjéről Róna Judit azt írja, hogy a „tágabb időperiódusok esetében az első adatot részesíti előnyben, tehát például az 1901–1902-es jelölésű események az 1901-es év végéhez kerülnek, 1901 tavasza 1901. március előtt áll. (Ez a fölfogás nyilvánvalóan csupán egy lehetőség a sok közül, a lényege az, hogy az egész munkán következetesen érvényesüljön.)” (22.) Róna Judit elismerésre méltó, szigorú következetességgel viszi végig koncepcióját a kötetben. Az elv helyes, de a megvalósítás során szintén tanácsos lenne az értelmezői hozzáállás erősítése, a szigorúbb rostálás, az összevonás megvalósítása. Ugyanis a szakirodalomban elterjedt különböző megfogalmazású vagy pontoságú dátumokat véleményem szerint nem szükséges minden előforduló formában feltüntetni, s az utalási rendszerben formailag továbbgörgetni. Ebben az esetben is érdemes most csak egy jellemző példá-

ra, a Fogarason lezajló úgynevezett Emma-szerelem feltüntetésének kronológiai helyére reflektálni. Róna Judit a szakirodalomban található gyakori megfogalmazás alapján felveszi őszi adatként, így a saját szabálya szerint helyesen jár el, amikor a leírást a szeptember elsejei adatok elé sorolja ezzel a címmel: „Fogaras, 1908. őszi vagy tél eleje, október vége, november eleje”. (458) Mégis zavaró az elhelyezés, hiszen már a kronológiai felcímből is következik, hogy Babits nem szeptember legelején esett szerelemben, illetve semmiképp se szeptember előtt. A költő maga így emlékszik vissza a történetekre, ahogy ezt a kronológiában is olvashatjuk: „Egy távoli kisvárosban voltam akkor [...]. Mindennap haboskávét ettem a cukrászdában, csak hogy őt láthassam.” (458.) Tehát érzékelhető ebből, hogy a kapcsolat kialakulását nyilván találkozások sora előzte meg. Csányi László illetve Rába György kutatásai alapján nyilvánvaló, hogy egy olyan lassan alakuló történetről van szó, amely a fogarasi megérkezés után, szeptember, talán október folyamán zajlik, s ha nem is tudjuk pontosan, hogy mikor teljeseedik ki szerelmivé a habos kávé mellett lassan bimbózó kapcsolat, annyi bizonyosra vehető, hogy nem azonnal a megérkezés időpontjában, szeptember első napján. Ezzel szemben Babits Ambrózy Pállal való megismerkedésének kronológiai elhelyezésére, csupán az időpont megfogalmazásának köszönhetően, a szeptembert leíró események után kerülhet sor, a következő felcím alatt: „Fogaras, 1908. szeptembertől”. Adatként pedig ez olvasható: „Babits mindjárt első fogarasi napjaiban barátságot köt Ambrózy Pállal, latin–görög szakos tanárral” (475). Ugyanez alatt a kronológiai felcím alatt a következő leírás is sze-

repe: „Babits egyik legkedvesebb tartózkodási helye, a Fő tér északi sarkán levő Chyba-féle előkelő kis cukrászda.” (475.) Tudjuk, Babits itt hörpölgette habos kávéját a párdücléptű cukrászkisasszony társaságát keresve. E két adathoz hasonlóan lehetett volna találni egy olyan kronológiai formulát, amelynek alapján későbbre, nem a tanévkezdés előtti helyre került volna az Emma-szerelem első megemlézése. Rugalmasabban kezelve a szakirodalmi megfogalmazásokat, ahol valóban általánosan csak 1908 őszét emlegetik, itt is például az „1908. szeptembertől” formulát lehetett volna alkalmazni: ekkor az idővonal reálisabb helyére kerülhetne a kapcsolat kezdetének első megnevezése. Ez a befogadást könnyebbé tenné, az összefüggések felismerését jobban segítené. Azért érdemes erre a módszertani vonatkozásra is odafigyelni, mert hasonlóan a hibássá vált adatok fő helyen való feltüntetéséhez, ebben az esetben is kezelhetetlenné válhat a Babits életének elkövetkezendő évtizedeiben ránk zúduló tonnányi életrajzi anyag. Elengedhetetlenül szükség lesz egy áramvonalasabb kronológiai eljárás kialakítására.

Bevezetőjében Róna Judit saját módszerének egyik lényegét a kronológia célirányosságának tágasságában határozza meg: az ő kronológiája „nem szűkít, hanem *mindent* rögzíteni próbál, lényegi célja nem a »lekerékítés«, hanem éppen a föltárás, a mindig-mindenre-nyitottság, s adatait semmiféle előre elgondolt elképzelésnek nem rendelheti alá.” (12.) Valamint azt hangsúlyozza, hogy a munka folyamán „nem kérdez rá arra, mi tekinthető adatnak, hanem lehetőség szerint minden információt adattá alakít, és időhöz rendel”. (19.) Ez a nyitottság első pillantásra, egy külső szemlélőnek, túl tágasnak tűnhet, ám

éppen ez a nyitottság az, amely egyrészt életszerűvé teszi a kronológiát, miközben olvassuk, hiszen életünk eseményei sem mindig célirányosak, másrészt ez a nyitottság néha olyan datálási fogódzót is tud nyújtani, melyre minden adatot gyűjtő filológus áhítozik. A kronológia egyik legnagyobb ajándéka volt számomra, mikor még kéziratban, több mint egy évtizede olvastam, hogy felhívta figyelmemet egy adatra, mely az akkor készülő könyvem egyik legnagyobb datálási problémáját segítette megoldani. A Babits család tagjai (anya és lánya külön-külön) 1909 januárjában szokásosan aggódó hangú levelükben figyelmeztetik a költőt, vigyázzon, nehogy elkapja a tífuszt. Mikor olvastam a kronológiát, felkaptam a fejem erre az adatra, hiszen Babits a *Levél Tomiból* vers keletkezésének körülményeire Szabó Lőrincnek emlékezve így beszél: „Sok bivaly van erre és tífuszjárvány volt akkortájtban: ezért van »tifusszal mérgezi a kutakat«.” (It, 1975, 454.) A levelek pontos dátuma megvilágosította ezt a kis szót: „akkortájtban”. Ennek az adatnak a birtokában kezdtem tovább kutatni, vajon a Fogaras és Vidékében ejtenek-e szót a járványról. S valóban, a hetilap már 1908 novemberében jelzi a veszélyt: „A tífusz Szebenben újra fellépett. [...] Jó volna itt is vigyázni, mert van vagy 5–600 kút a városban, amelynek a vize rossz és ihatatlan.” S bár a járvány maga szerencsére nem terjedt át Fogarasra, de a rossz vizű kutak veszélyeztetettségéről még többször is írni fognak az újságban. E felfedezés után végigolvastam 1911 nyaráig a Fogaras és Vidéke minden hírét, s mivel más évben nem írtak a tífusz veszélyéről, levonhattam a következtetést, hogy minden bizonnyal ez az 1908–1909 telén pusztító járvány az

életrajzi alapja a versnek. A datálás további körülményeit most nem részletezem, de tény, hogy ez volt az egyik döntő, első pillantásra lényegtelennek látszó adat, mely az *Angyalos könyv* harmadik füzeté új kronológiai rendjének felállításához hozzásegített.

Kiemelendő erénye e munkának, hogy a kritikai szemléletet mindvégig következetesen érvényesíti. Róna Judit minden adatot követően, külön bekezdésben megadja a forrásjegyzéket, de ami ennél fontosabb, jegyzeteiben a kronológia főszövegével ellentétes információt tartalmazó forrás(ok)ra is következetesen, de roppant szerényen, felhívja a figyelmet. A Vesd össze (vö.) formulát használva több mint 350 (!) alkalommal tárja fel a gyakran öröklődő pontatlanságokat, tévedéseket, eltéréseket, melyek Babits esetében az elmúlt évtizedek folyamán sokszor politikai háttérű csúsztatásokkal is terhelték voltak. A lelőhely megnevezése után egy rövid leírásban általában azt is megjelöli, hogy miben áll ez a különbség: például jelzi, ha a forrásban eltérő dátum vagy név szerepel, mint az azt feldolgozó irodalomtörténeti közleményben. Ez a megvesztegethetetlenül következetes, pártatlan szemlélet nemcsak filológiai módszerként, hanem tudósi és emberi attitűdként is példaadó.

A kronológia anyaggyűjtésének kezdetén olyan típusú alap kutatás folyt Róna Judit részvételével, amely akkor még megelőzte a levelezés és a regények kritikai kiadásának feldolgozó munkáját: azokból a kéziratokból dolgozott, amelyek azóta már kötetekben megjelentek. Ezekre az akkor úttörő adatokra épülhetett például a versek keletkezéstörténeti vizsgálata. A most megjelent kötetben nemcsak a kéziratok, hanem az elmúlt 10–15 évben óriásira duz-

adt, a pálya első szakaszát feldolgozó szakirodalom, a kritikai kiadások eredményeinek kronológiába való visszaforgatása is megtörtént. A kritikai kiadás nemrég megjelent, *Esszék, tanulmányok, kritikák* (s. a. r. HIBSCH Sándor, PIENTÁK Attila, Bp., Argumentum, 2010) című kötete, valamint a *Babits és Fogaras* című, CSOKONAI ILLÉS Sándor által kiadott, tanulmányokat és forrásanyagokat tartalmazó kötet (Bp., Argumentum, 2010) gazdag anyaga is beépítésre került.

Róna Judit munkájának nagy előnye, hogy nemcsak filológiai adatok halmaza-ként, hanem életrajzként, élvezetes olvasmányként is lehet forgatni. Sallangmentes, tiszta, lényegre törő stílusa irigylésre méltó. A hétköznapi eseményeiből építkező kronológia egy új, izgalmas, teljesebb Babits-kép kialakításához segít hozzá, s ha e mondatot kimondom, máris az elméleti problémák, az életrajzok megítélésének kérdésével kapcsolatosan zajló elméleti viták közepébe találok. Hiszen tudjuk, hogy az elmúlt fél évszázad irodalomelméleti munkáiban az életrajzzal mint műfajjal szemben nagyon erős kritikai vélemények fogalmazódtak meg. Megkérdőjeleződött a szerző szerepe, s előtérbe került a műnek a befogadói értelmezést előtérbe helyező gondolata Roland Barthes-tól kezdve Michel Foucault-n és Jacques Derridán át Paul de Manig. Róna Judit munkája egyszerűen jelenlétével, alapos, elfogultságoktól mentes, a mikrotörténeteket előtérbe helyező, megrendítően nagy volumenű teljesítményével nemcsak arra ösztönöz mindnyájunkat, hogy Babits-képünket továbbépítsük, hanem arra is, hogy újragondoljuk az életút és az életmű kapcsolatának elméleti kérdéseit.

Kelevéz Ágnes

NYUGAT NÉPE. TANULMÁNYOK A NYUGATRÓL ÉS KORÁRÓL

Szerkesztőbizottság Angyalosi Gergely, E. Csorba Csilla, Kulcsár Szabó Ernő,
Tverdota György, a szövegeket gondozta Sárközi Éva, Budapest, Petőfi Irodalmi
Múzeum, 2009, 439 l. + 8 l. képmelléklet.

Az elmúlt évtized több olyan irodalomtörténeti évforduló megünneplésére is alkalmat szolgáltatott, amely természetszerűleg járt együtt konferenciák szervezésével és ennek nyomán tanulmánykötetek kiadásával. 2005-ben például a József Attila-centenárium, majd ezt követően a Babits-évforduló adott lehetőséget egy ilyen típusú irodalomtörténeti tiszteletadásra, ami egyúttal a magyar irodalmi hagyomány két meghatározó szereplőjével kapcsolatos új kérdésfeltevésekre is alkalmat biztosított. Külön elemzést igényelne az említett vállalkozások eredményeinek vizsgálata annak fényében, hogy az irodalomtörténeti kérdések iránti érdeklődés határozottan visszaszorulni látszik a magyar irodalomtudományban. Mindezt a folyamatot pedig paradox módon éppen megerősíti, hogy az elmúlt időszakban két olyan összefoglaló irodalomtörténeti munka is született (*A magyar irodalom története*, valamint a *Magyar irodalom*), melyek széleskörű vitákra adhattak alkalmat.

A 2008 októberében a Petőfi Irodalmi Múzeum, az MTA Irodalomtudományi Intézete és az ELTE Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézete által a Nyugat megalapításának századik évfordulója alkalmából közösen rendezett háromnapos konferencia éppen a fent említett sorozatba illeszthető. A tanácskozás a folyóirat létrehozásán kívül még – ahogy erre Tverdota György is rámutat az egy évvel később megjelent tanulmánykötet utószavában (*A Nyugat-konferencia élébe és a Nyugat népe kötet végére*) – egy 1971-ben a Petőfi

Irodalmi Múzeumban a Nyugatról rendezett kiállításnak és konferenciának is emléket állított.

A kötet egyik belső címlapjának hátoldalán azt olvashatjuk, hogy a benne szereplő tanulmányok a konferencián elhangzott előadások szerkesztett, bővített, jegyzetekkel ellátott változatai. A szerkesztendő anyag tematikai sokféleségéből következtethetünk, hogy a kötet egyes ciklusai az általánosabb bevezető résztől eltekintve (*Áttekintés*) a Nyugat egyes korszakait alapul vevő kronológiai beosztást követik (*Nyugat 1908–1919*, *Nyugat, húszas évek*, *A Nyugat utolsó évtizede és utóélete*). Az említett felosztás azonban tulajdonképpen csak annyit tett lehetővé, hogy a Nyugathoz csak közvetve tartozó témák is megjelenjenek a kötetben. A gyűjteményben található szövegek jelentős része csak áttekintően kapcsolódik – általában csak a vizsgált szerzőn keresztül – a folyóirathoz. Véleményem szerint ezek a szövegek képviselik a kötet legváltozatosabb színvonalú írásait. Payer Imre Ady Endre kuruc verseivel, N. Pál József a költő utolsó hónapjaival, Rákai Orsolya Kaffka Margit *Állomások* című regényével, Buda Attila, Földes Györgyi és Dávidházi Péter Babits Mihállyal, Gintli Tibor Cholnoky Viktorral, Bartal Mária Weöres Sándorral, Cséve Anna Móricz Zsigmonddal, míg Frank Tibor Ignatusnak az USA-ban töltött éveivel foglalkozik. Összességében elmondható, hogy ritkán fordul elő ezekben a szövegekben olyan utalás, ami közvetlenül a Nyugatra, pontosabban az elemzett szerző

és a folyóirat viszonyára vonatkozna. Az említett tanulmányoknak a kötet témájához való kapcsolódása gyakran csak abban merül ki, hogy a vizsgált szöveg a Nyugatban jelent meg. Kiemelkedik e csoportból Szegedy-Maszák Mihály írása az *Édes Annáról* és Dávidházi Péter tanulmánya a *Jónás könyvéről*. Egyik sem kapcsolódik közvetlenül a Nyugathoz, és feltételezhetően senkinek sem jutna eszébe ezeket a kitűnő elemzéseket ebben a kötetben keresni. Véleményem szerint a csoportba tartozó írások közül egyedül Veres András Kosztolányi-tanulmánya valósítja meg azt az elképzelést, amit az olvasó joggal elvárhatna (*Kosztolányi Nyugatja és a Nyugat Kosztolányija*). Veres ugyanis írásában végigköveti Kosztolányi és a Nyugat kezdetektől fogva ellentmondásos viszonyának állomásait a lap megalapításától egészen az író-költő haláláig.

Korántsem jelentenének ezek az írások a kötetben akkora problémát, ha egy különálló fejezetet szenteltek volna nekik, ami egyben azt is jelenti, hogy az egybegyűjtött szövegek tematikus alapon történő ciklusokba rendezése sokkal átláthatóbbá tehetné volna az egész szövegkorpuszt, mint az időrendi szempont erőteljes érvényesítése. Az itt publikált írások közül ugyanis némelyek a folyóirat működésével és ennek egyes területeivel, mások az ezt körülvevő külföldi és belföldi milióval, míg egy harmadik csoport a Nyugat egyes szerzőivel foglalkozik. A *Nyugat népe* tanulmánykötet olvasója elsősorban a Nyugatra mint a huszadik század magyar irodalmának egyik legfontosabb kánon- és hagyományteremtő kulturális médiumára kíváncsi: a szerkesztők esztétikai elveire, a lap strukturális felépítésére és ennek változásaira, valamint a kortárs belföldi és

külföldi kulturális milióben betöltött pozíciójára (és az ezzel összefüggésben lezajlott külső és belső vitákra). Az olvasó érdeklődésére elsősorban azok a tanulmányok tarthatnak komoly igényt, amelyek azt mutatják be, hogy a lap miként kapcsolódik az őt megelőző irodalmi hagyományhoz és miként vált maga is a magyar kulturális tradíció meghatározó részévé.

A szerkesztési munkában érvényesülő esztétikai elvekkel kapcsolatos problémafelvetést fogalmazza meg Kulcsár Szabó Ernő bevezetésnek is felfogható tanulmánya (*A Nyugat kultúrafogalma és kulturális orientációja*), melyben a szerző egy kultúratudományi megközelítést javasol a folyóirat kulturális orientációjának vizsgálatához. Kulcsár Szabó alapkérdése, hogy egységesnek tekinthető-e a nyugatosság kulturális képzete. Mindennek megállapításához a szerző szerint egy az egész korszakot átfogó kultúratudományi alapkutatásra lenne szükség, amely meghaladja azt az álláspontot, miszerint a folyóirat csak egyfajta egységes erkölcsi humanizmust képviselt volna (15). A tanulmány második felében Kulcsár Szabó Ernő – részben saját kérdésére adott válaszként – bemutatja az Ignotus és Babits Mihály kultúrafogalma közötti különbségeket, amelyek nagy mértékben határozhatták meg a Nyugat kulturális arculatát. Ha elméleti szempontból nem is azonos, de hasonló módon közelíti meg e kérdést Angyalosi Gergely Ignotusról (*Neovojtina esztétikája*), valamint Kosztolánczy Tibor Osvát Ernőről (*Gyulai és Osvát*) szóló tanulmánya, melyekben a folyóirat első korszakát meghatározó két szerkesztő esztétikai elveinek lehetséges forrásai kerülnek bemutatásra (előbbi szöveg a kötet harmadik, míg utóbbi a második tematikai egységében találha-

tó). Az ismertett esztétikai kritériumok azonban csak néhol jelennek meg úgy e szövegekben, mint a két szerkesztő kritikai működését konkrétan befolyásoló tényezők. Az itt említett tematikai csoportba sorolható még Szilágyi Judit írása is (*A Nyugat geometriája: Szerkesztők és szerkesztetek*), aki Osvát Ernő és Babits Mihály (és kisebb részben Móricz Zsigmond) szerkesztői tevékenységének összehasonlító vizsgálatával pontos képet fest a Nyugat arculatváltozásairól a különböző szerkesztői érák alatt. Az összehasonlító elemzés szempontjai közül különösen érdekes, ahogy a kortársak karakterizáló leírásain keresztül mutatja be a Nyugat egymást követő korszakainak két emblematikus alakját. Összességében azonban elmondható, hogy az említett tematikába tartozó szövegek együttesen talán megfelelőbb képet adhattak volna a szerkesztési folyamatban megjelenő esztétikai elvekről, valamint a folyóirat saját korának irodalmában betöltött szerepéről.

A kötet tanulmányainak egy másik meghatározó részét képezik azok az írások, amelyek a folyóirat pozíciójának a feltárására tesznek kísérletet a kortárs belföldi és külföldi kulturális milióban. Az említett pozíciókeresésnek a problémáira kérdez rá Eisemann György, aki értelmezésében (*A modernitás médiuma*) a Nyugat első címlapjának mediális üzenetében megfigyelhető térszimbolikát veszi alapul (keletre ír, nyugatra tekint), amely egyszerre jelent meg a folyóirat nevében, valamint a Beck Ö. Fülöp által készített – szintén a címlapon elhelyezett – Mikes Kelemt ábrázoló emlékérem szimbolikus értelmében. A Nyugat kulturális nyitottságát Eisemann szerint éppen az bizonyítja, hogy Ady Endre költészete, ami

kezdetektől fogva meghatározta a folyóirat profilját (mely nyugatról jön és keletre tekint) éppen a címlap mediális üzenetének a fordítottjaként értelmezhető. Mindez nem csupán a folyóirat nyitottságára mutat rá a klasszikus modernitás gyökeresen ellentétes irányzataival szemben, hanem azt a pozícióharcot is kifejezi, amit ennek médiumaként a magyar kulturális milióban a nemzeti klasszicizmussal és az avantgárral szemben folytatott.

Különösen paradox módon jelent ez meg az utóbbi esetben, a magyar avantgárd prominens képviselőjével, Kassák Lajossal és írói körével szemben érvényesített magatartásban, akik annak ellenére is publikálhattak a folyóiratban, hogy az általuk képviselt irányzat nem felelt meg a Nyugat tudatosan vállalt profiljának. Kapanyos András tanulmánya (*A Nyugat és az avantgárd*) a magyar avantgárdnak és a klasszikus modernitást képviselő Nyugatnak ezt az ellentmondásos viszonyát mutatja be. A szerző kitér a Vörösmarty Akadémia alakuló ülésén Ady és Kassák között lezajló zöld-ing esetre, a futurizmussal kapcsolatos vitákra, valamint a Nyugat és a Ma alkotói köre között bekövetkezett átigazolásokra, amelyek mindkét oldalról egyfajta túlfolyó rendszerként működtek azáltal, hogy a saját profiljukba nem illeszthető szerzőket a másik laphoz küldték.

A nemzeti klasszicizmussal és az ezt támogató politikai rendszerrel való szembenállást Balázs Eszter írása tárgyalja (*A Magyar Figyelő frontembereinek bírálatá és az értelmiségi szolidaritás példái a Nyugat íróinál*), amely e pozíciókeresésnek a korai szakaszában ismerteti egyrészt a Tisza István által ellenlappként alapított Magyar Figyelővel folytatott vitákat, másrészt azokat a fennálló kultúrpolitikával

összeütközésbe kerülő törekvéseket, amelyekkel a folyóirat szolidaritást vállalt. Balázs Eszter ennek példájaként mutatja be a hazai impresszionista festészet (*A Majális-ügy*), a tanári mozgalom, a történettudomány demitologizálása melletti kiállást (*Szekfű Gyula Rákóczi-könyve*), valamint a protestantizmusról szóló vitát. Ehhez a témához kapcsolódik Schiller Erzsébet tanulmánya is, aki a Nyugat képzőművészettel foglalkozó írásain keresztül vázolja fel, hogy a folyóirat kezdetektől fogva a klasszikus modernitáshoz kapcsolódó irányzatokat támogatta, mint például Rippl-Rónai Józsefet az akadémikus festéssel szemben. Schiller Erzsébet ezen kívül azt is bemutatja, hogy a folyóiratban az impresszionista festészet melletti kiállítás nem csupán az erről szóló kritikai írásokban lelhető fel, hanem az irodalmi művek és képzőművészeti alkotások egymásra fordításának problémájaként is megjelenik, mint például az irodalmi szövegben található képleírások (*ekphraszisz*) esetében. Ennek a koncepciónak megfelelően mutat rá Schöpflin Aladár első regényének, *A piros ruhás nőnek* lehetséges ihlető forrásaira a kortárs magyar festők munkáiban (a szóban forgó festményeket a tanulmánykötet melléklete tartalmazza).

A Nyugat külső és belső pozícióharcai különösen kiéleződtek az első világháborút követő zavaros időszakban. Ezt a korszakot veszi alapul Sipos Lajos tanulmánya (*A Nyugat és a forradalmak kora*), amely a szerzői gárda állásfoglalásait mutatja be az őszirózsás forradalomtól kezdve a Bethlen-konzolidációig. A politikailag és ideológiailag egyaránt zűrzavaros időszakot a tanulmány írója az újságban ekkor publikált társadalmi vitacikkek tükrében elemzi. Sipos véleménye szerint a folyóirat azáltal

volt képes túlélni a forradalmak korát, mert ragaszkodott eredeti célkitűzéseéhez. A Nyugat ekkori – és nem csupán kulturpolitikai – arculata azonban éppen a vitákban felvett pozícióiból derül ki (pacifista a háborúval, szemita az antiszemitékkel, revizionista Trianonnal szemben), amelyek sokkal inkább elgondolhatóak egy adott szituáció adekvát értelmezéseként, mint feloldhatóak egy általános erkölcsi humanizmusban. Valószínűleg hasonló okokra vezethető vissza az a változás, ahogy Trianont követően átértékelődik a folyóiratnak a magyar kulturális életben betöltött szerepe, mivel ekkor a Nyugat számára már a kulturális centralizáció helyett sokkal inkább a határon túlra került és regionálisan szerveződő irodalmakkal való viszonyba lépés vált hangsúlyossá. Mózes Huba írása egyrészt az erdélyi irodalmi élet intézményes kereteinek Trianont követő megszervezését (mely többek között az Erdélyi Helikon folyóirat illetve az Erdélyi Szépművészeti Céh könyvkiadó megalapítását jelentette), másrészt ennek a Nyugattal való kapcsolatát követi nyomon, ami nem csupán egymás szerzőinek kölcsönös publikálását jelentette, hanem a Nyugat elvi állásfoglalásait is az Erdélyi Helikon alkotói mellett.

A Nyugatnak a nemzeti klasszicizmus-hoz fűződő viszonyát sohasem az elutasítás jellemezte, hanem az olyan kísérletek támogatása, amelyek e hagyomány megújításának a modern megközelítését képviselték. Kenyeres Zoltán két, a folyóiraton belül lezajlott vitán keresztül vázolja fel a tradíciónak a „nyugatos” recepcióját, amely többek között ebből kifolyólag karolta fel Bartók Béla és Kodály Zoltán törekvéseit. Mind az Erdélyi-ügyet, mind pedig az asszimiláció-vitát Kenyeres úgy tár-

gyalja, mint amelyek részben a népi-urbánus ellentétre vezethetők vissza. Az Erdélyi-vita azonban éppen annak következtében bontakozott ki, hogy Ignótus Pál Erdélyi József lírájában nehezményezte a Nyugat által támogatott irányvonal hiányát. A folyóiratnak a nemzeti klasszicizmus hagyományához való kapcsolódási igényére hasonló módon világít rá, hogy 1923-ban megjelenhetett a Nyugat Petőfi-száma, amelyet Margócsy István egyértelműen úgy értékel, mint a Nyugatban jelen lévő Petőfi-kultusz példáját (*Petőfi a Nyugatban*). A folyóiratban folyamatosan jelen lévő Petőfi-recepció Margócsy szerint úgy értelmezhető, mint a „Nyugat irodalomtörténeti önelhelyezési próbálkozása” az egyetlen kánonban, ami rendelkezésre állt.

A hagyományhoz való kapcsolódás mellett azonban a Nyugat arra is törekedett, hogy saját szerzői körének kanonizálásával létrehozza saját tradícióját. Kelevéz Ágnes úgy mutatja be a szerzői kör népszerűsítését szolgáló matinékat, szerzői esteket, mint amelyek már kezdetektől fogva az egyes alkotók kanonizációjára tettek kísérletet. A szerzők kanonikus helyének legitimációjára szolgáltak a Nyugat jubileumi (Ady, Osvát, Móricz, Babits, Ignótus, Gellért) és emlékszámai, melyek lapjain az ünnepelt alkotót a gárda többi tagja méltatta. Az ünnepi számok azonban ritkán tartalmaztak mélyebb, elemző írásokat, hanem sokkal inkább megmaradtak a köszöntés vagy az emlékezés szintjén. Az egyes szerzőknek a kánonon belül elfoglalt pozícióját viszont egyértelműen jelezte az őt méltató személyek száma.

A folyóiratnak a nyugati kulturális miliőben elfoglalt helyét a tanulmánykötetben egyrészt Széchenyi Ágnes a Nyugat

Vészi József és Hatvany Lajos által szerkesztett fióklapjáról, a mindösszesen egy évfolyamot megért Jung Ungarnról szóló tanulmánya, másrészt Tverdota Györgynek a folyóiratot francia testvérlapjával, a Nouvelle Revue Française-zal összehasonlító írása világítja meg. Széchenyi úgy értelmezi a Jung Ungarnt, mint ami már Trianont megelőzően azt a célt tűzte ki maga elé, hogy úgy mutassa fel külföldön a magyar kultúra teljesítményeit, hogy ezáltal képes legyen felszámolni azokat az előítéleteket, amelyek például egy magyar művészeket bemutató 1910-es berlini tárlat kapcsán hangzottak el. Tverdota György írása a Nyugatnak és a Nouvelle Revue Française-nak az összehasonlító elemzése, amelyben megállapítja, hogy annak ellenére, hogy mindkét lap hasonló álláspontot képvisel az avantgárdal és az akadémikus művészettel szemben, mégis egyértelműen befolyásolja őket szinte gyökeresen eltérő kulturális környezetük, amit például az is bemutat, ahogy eltérően értékelik Julien Benda könyvét, *Az írástudók árulását*. Tverdota szerint azonban nem minden esetben beszélhetünk a Nyugat megkérdőjelezéséről a francia lappal szemben, mivel a pszichoanalízis recepciója a magyar folyóiratban már sokkal korábban bekövetkezett.

Végül a Nyugat elhelyezéséhez a magyar kulturális tradícióban hozzátartozik a folyóirat utóéletének a tárgyalása. Rónay László tanulmánya a Nyugat egyik legfontosabb szellemi örököséként mutatja be a vele néhány évig párhuzamosan működő Vigiliát. 1971-ben, a Nyugat megszűnésének 30. évfordulóján – a Petőfi Irodalmi Múzeumban rendezett kiállítással egy időben – a Vigilia egy emlékszámot jelentetett meg. Az emlékezések között ott találjuk Ottlik Géza, Nemes Nagy Ágnes,

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

Mándy Iván és Zelk Zoltán írásait. Rónay László ezeket a méltatásokat és emlékezéseket veszi sorra, hogy végül rámutasson a nyugatos hagyomány egészen napjainkig tartó továbbélésére a Vigiliában.

A Nyugat által rendelkezésünkre álló örökség recepciójának következő állomása, ahogy ezt Tverdota György is említi utószavában, a jelen tanulmánykötet. Több olyan szöveg is található itt, ami megfelel az utószóban megfogalmazott célkitűzéseknek, és lehetővé teszi a Nyugat pontosabb megértését. Ennek ellenére az elkö-

vetkező időszakban mégis szükségszerűnek tűnik minden egyes hasonló típusú irodalomtörténeti vállalkozás előtt előzetesen átgondolni az elmúlt évek során szerzett tapasztalatokat. Összességében azonban elmondható, hogy a kötet léte már önmagában olyan eredmény, amely tökéletesen példázza a folyóiratnak a jelenkori irodalomtudományban betöltött szerepét, és ezzel összefüggésben a róla szóló tudományos diskurzus lehetőségeit.

Kránicz Gábor